

1922.

РІЧНИК XXI.

Т. LXXVIII.

КНИЖКА VII.

ЗА ПАДОЛИ

МІСТ:

КАРМАНСЬКИЙ:	
Захід сонця.....	1
Палення „рос“.....	1
Дивлюся на жадливу пушу.....	2
СТЕФАНИК:	
Сини.....	3
КУРЧИНСЬКА:	
Ліпа phallax.....	7
МЕЛЬНИК:	
По землі.....	8
ДЛЯ ЕРЕНБУРГ:	
В Софійському Соборі....	12
ЕРМАН ЗУДЕРМАН:	
Литовські оповідання. I.	
Подорож до Тільзіта (ко-	
нець).....	13
ДЛЯ ЕРЕНБУРГ:	
Із збірки „Кануни“.....	29
РУСОВА:	
Дмитро Маркович.....	30
Р. Ф. КОЛЕССА:	
Про вагу наукових дослідів	
над усною словесністю	
(кінець буде).....	37
ЯРЕМЧЕНКО:	
Чи М. Гоголь був наш? ..	45
ГОМЗИН:	
Благовіст.....	52
ФЕДОРЕНКО:	
Уст Уїтман (Проба оцінки)	53
КРЕВЕЦЬКИЙ:	
Українська Академія Наук	
у Києві (кінець буде).....	63
НИХ. ГАЛУЩИНСЬКИЙ:	
Книжка й українське грома-	
дянство.....	72
М. ДОНЦОВ:	
Емігрантська „сменовехов-	
щина“.....	80
Бібліографія.....	87
Нові книжки.....	96

**ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК**

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Купуйте видання „Червоної Калини“!

Адреса: Львів. Марка, 20.

Накладом „Червоної Калини“ вийшов з друку підручний календарик (з календарієм від 1 вересня 1922 до 31 грудня 1923.).

САМОХОТНИК

Ціна Мп. 200.—, з пересилкою Мп. 230.—.

„НА ЧУЖИНІ“ КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА РІК 1923.

Під загальною редакцією

ВЯЧЕСЛАВА ПРОКОПОВИЧА.

Книжка подає відомости про життя політичне, економічне й культурне української еміграції в Польщі, Німеччині, Австрії, Румунії, Угорщині, Болгарії, Сербії, Туреччині, землях Прибалтійських, Франції, Єгипті, Північній і Південній Америці, а також низку статей характеру загального, посвячених вивченню потреб і завдань еміграції та посмертні згадки.

Книжка має бути прикрашена портретами, фотографіями, репродукціями з картин, картами і діаграмами.

Фірми, які забажалиб подати свої оголошення до календаря, повинні надіслати в найкоротшому часі текст оголошення до редакції календаря.

Ціни оголошень: сторінка — 32.000 Мп. $\frac{1}{2}$ сторінки — 16.000 Мп. і $\frac{1}{4}$ сторінки — 8.000 Мп.

Оплата за оголошення може бути зложена по виході книжки, але кожда фірма, що дає оголошення, мусить зазначити, що по виході в світ календаря вона зобов'язується негайно вирівнати свій довг. Хто дасть оголошення до календаря, той даремно одержує книжку.

Адреса:

Warszawa, Al. Róż, 6. m. 9. Redakcja Kalendarja.

II. Карманський.

Захід сонця.

(З циклю: Під сонцем Бразилії).

У скиті в церкві на горі
Горить брилянтами з вікон,
А долом сяють ліхтарі
З дозрілим овочем лимон.

Залляла небосхил луна,
Змішавши з золотом кармін,
І сонцю, що в лісах кона,
Заупокійний дзвонить дзвін.

Мов заворожений в округ
Дрімає праліс-океан.
По нім, немов повійний пух,
Муслином стелиться туман.

Вмирає день, прощає світ
Сльозами теплої роси.
Накрився фіолетом схід
І туга впала на ліси.

Дрімає праліс океан:
Над ним летять лебеді хмар
І червоняться кровю ран.
На заході горить пожар.

Хтось плаче в пущі лісовій,
Хтось тихо реквієм співа'.
А може се в душі моїй
Так просяться на світ слова?

Нема кому душі розкрити
У сій безлюдній стороні.
Мій рідний край від лун горить,
А я караюсь в Парані.

Ірасема, 8. V. 1922.

Паленне „рос“.

Готово. »Фойса«¹⁾ підкосила
Ліани, трощу й папороть.
І йде нова потужна сила,
Щоб дикий праліс побороть.

Повзе всесильний і жорстоко
Потоки крові розлива'.
І котить хвилями високо
Грізна потопа вогнева.

Йде наш помічник у безсиллю,
Всевладний демон Прометей.
Йде, доторкається бадилля
І могутні мов Антей.

Кублиться дим, сичить від болю
Конаючий сухий покіс.
А з ним тремтить за власну долю
Непокоримий, гордий ліс.

¹⁾ Рід серпа на держаку до витинання корчів.

Палахкотять гнучкі ліяни
І вються в муках мов змії.
Конають горді великани,
Оплакуючи дні свої.

Йде бій. Грохочуть скоростріли
Сирих бамбусів і кори;
Валиться гилле обгоріле,
Збиває іскри до гори.

Конає праліс в полонінню —
Іде побідно Прометей.
І в безпощадному знищінню
Рівняє шлях життю людей.

Прудентопіль, 20. VI. 1922.

Дивлюся на жахливу пущу...

Дивлюся на жахливу пущу,
Пориту лишаями »рос«,
На вашу працю невсипущу —
І перейма мене мороз.

Закинуті в предвічні бори,
В сусідство Бугрів¹⁾ і звірів,
Ви оживили доля й гори
Огнем, що в грудях вам горів.

І бачу вас перед літами
Закинутими в гущ лісів,
Де вашими були хатами
Будки пригожі лиш для псів.

Грізні завзятем гей титани,
Ви йшли вперед, ллючи свій шіт.
І вам корились великани,
Що з вихром грались сотні літ.

Дивлюсь на вас і наче бачу
Воскресших велитнів з могил.
Читаю в »росах« всю бурлачу
Історію пропавших сил.

З вогнем і з »фойсою« в долоні
Ви вгризлися в дрімучий бір
І бір прокинувся в просонні
І з нетрів виглянув до зір.

І нині в сій лячній пустині
Цвітуть, красуються садки;
І дід розказує дитині,
Як гинули в боях батьки.

Прудентопіль, 15. VI. 1922.

¹⁾ Дике індійське племя.

Василь Стефаник.

С и н и.

Присвячую мійому другови
Левкови Бачинському.

Старий Максим волочив яру пшеницю кіньми добрими, молодими. Борони літали по землі як пера. Максим кинув капелюх на рілю, сорочка розіпнялася і впала аж на плечі. Хмара куряви зпід борін засипала його сивий чупер на голові і на грудях. Він галасував, лютився, а люди з сусідних нив говорили до себе:

— Старий пес, все лютий, але молоді коні ще міцно тримає; богатир, із замолоду добре годований, та втратив обох синів і від тогди все кричить і на поли і в селі.

Максим спер коні.

— Старі кости як стара верба, на вогонь добрі, а з кіньми бігати ні до чого. Як ноги погинаються коло коний, а в данци подаються, то такі ноги, най не кажу, що варт. Лізь, діду, на піч, пора вже прийшла.

То він потряс сивою головою попід чорні, кінські гриви та кричав даліше:

— Та на піч, брьи, я ще годен вілізти, але піч студена, облупана. Образи на стінах почорніли, а світі дивляться на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле жите обтикала їх бервінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була, аби діти росли. Та хоть їх багато, а всі вони до нічого, світці. Синів нема, стару заборпав в землю, а ви, боги, мусите вібачити за бервінок, було ліпше дбати... Ану, звіздохоллий, поки нам Бог назначив, берімси, брьи, до цеї землі.

І ходили вони з одного кінця ниви на другий затулені курявою, а борони кусали землю, гаркотіли, роздрапували її, аби зернови вчинити м'яке ложе.

— Ти, Босаку, ти не є жаден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгриз, знак на знакови, скусав, а скусав. Не сіпай хоть ти мене, бо так ні жите насіпало, шо ледви на ногах стою. Я тобі до-світа сиплю овес, ще сам нічого не ївши, я тебе вічісую, я тебе старими слозами поливаю, а ти кусаєш. Звіздохоллий у мене чоловік, він чорними очима за мнов водит, він мене жалує, він своїх гривов обтирає дідові слози, а ти поганий, серца не маєш.

Ще недавно ти цілий жмит мого волося вірвав і пустив під ноги в гній. Так не належит робити, бо хоть ти дуже красний кінь, але за це поганий. Жидам тебе не можу продати, але як би прийшов до мене святий Юрій, то, бігме, подарував бим ті, абис з ним ішов змиї розбивати; робити землю ти не здатний, бо в тобі спокою нема.

То він слинив палці, вимивав рану на плечах та присипав порохом.

— Гей, коні, ідім, ідім...

А борони притихали, земля подавалася, розсипувалася, Максимові ноги чули під собою мягкість, ту мягкість, яка дуже рідко гостить у душі мужика; земля дає йому ту мягкість і за те він її так любить. І як він викидав жменею зерно, то приповідав: Колисочку я вам постелив мягеньку, ростіт до неба.

Максим успокоювався, не кричав вже та нагло задержав коні.

— Та якого дідька болиш ти стара корсо, хрупаєш у кождім замку, кривуле?

То він оглянувся позад себе та побачив попри борони довгу нитку червоної крові і сів.

— Скло залізло, маттері твої, тепер волочи, а ниви недоробленої не лишиш, хиба си розсочиш у кусні. А ти, небого ниво, малий спасибіг будеш мати з цеї старої крові, бо стара кров, як старий гній, ніц не родит; мені утрата, а тобі ніякого зиску.

Криваючи він випряг коні, повів до воза та наклав перед них сіна.

— Ти, сонце, не захмурюйси на старого, шо за борзо робит полудне; старий не має чим ходити...

Він витяг з торби хліб, солонину та фляшку і вимивав рану горівкою; потім відірвав кавалок рукава, завив ногу і завязав мотузом від міха.

— Тепер або боли, або переставай, або як хочеш, а волочити таки будеш.

Напився горівки, взяв хліб, кусав його та на ново сердитий вигукував:

— Це хліб, ним лиш коня жидівського чисати, бо на добрім коні шкіру зідре. Приходя до мене роєм ті підкьопані¹⁾: Діду, кажут — ми вам печі будемо, прати будемо, запишіт нам поля.

— Ці подерті суки гадают, шо я їм поле тримав? Як умру, то най на моїм поли чічки ростут та най своїми маленькими головами кажут Отче наш за діда.

¹⁾ Підкьопані.

Зі злости шпурив хлібом далеко на рілю.

— Зуби здригаються від цього макуха; пиймо, Максимку, горівки, вона гладко йде...

— Мой, мовчи, не гавкай над мойов головов; кому взьвиси співати? Оцему обдертому та обгризеному дідови? Лети собі гет до неба, скажи свому богови, шо най не посилає мені дурну птаху з співом, бо як він такий моцний, най мені пішле моїх синів. Бо із за єго волі я лишивси сам на всі землі. Най твій бог співанками мене не гулит, забирайси!

І він кинув грудкою землі в жайворонка та жайворонок ще красше почав співати над його головою і не хотів летіти до Бога.

— Ти, пташку, ти ніц а ніц не розумієш. Як мій малий Іван вганяв за тобою, аби тебе ймити, як шукав твого гнізда по межах та грав на сопівці, то ти тогди, пташко, розумно робила, шос співала, так треба було робити. Твій спів і Іванова сопівка ішли низом, а поверх вас сонце і всі ви сипали божий глас і надо мнов і над блискучими плугами і над всім миром веселим. А крізь сонце Бог, як крізь золоте сито, обсипав нас ясностев і вся земля і всі люди віблискували золотом. Так то сонце розчьирило весну на землі, як у великім кориті...

— А з того корита ми брали колачі, а колачі стояли перед музиками, а молоді в квітках любилиси і ішли до слюбу і котиласи весна, як море, як потопа; та тогди, пташко, твій спів спливав в моє серце, як різка вода в новий збанок...

— Ідиж собі, пташко, в ті краї, де ще колачів не забрали, а дітей не порізали.

Обома руками взяв він свою сиву голову тай схилився до землі.

— Встид тобі, сивий волосе, встидайси, шо приповідаєш та приспівуєш, як плаксива баба, бо нічо вже тобі на цім світі не поможе...

— Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені!? Не землю всю, але душу бим продав, абим кровавими ногами зайшов до вашого гробу. Господи, брешут золоті книги по церквах, шо ти мав сина, брешут, шос мав! Ти свого воскресив, кажут. А я тобі не кажу: воскреси їх, я тобі кажу: покажи гроби, най я ляжу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів...

— Най тобі оца сина баня так потріскає, як моє серце...

— Та прийдіт котра до старого; ніби ви їх не обіймали моїх синів та не лягали в білу постіль? Та вони були як дуби

кучеряві... Та принеси на руках байстрьитко, не встидайси, приходи. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байструкови порубає все полотно найтонше на пелінки. Бо ти ходиш без вінка та плачеш від наруги.

І дід здохнув обі руки в гору і кликав ними до цілого світа:

— Ходи, невісточко, ходи до тата, нам попа не треба!

Голосно заривав, приляг до землі і нею, як хустиною, обтирав слози і почорнів. Та ще благав дальше:

— Або приходи хоть ти, коханко, без дитини та на твої шиї я вздрю єго руки, а на твоїх губах зачервоніють єго губи, а з твоїх очий, як з глибокої кирниці, я віловю єго очи і сховаю їх в моє серце як у коробку. Я, як пес, занюхаю єго чупер на твої долоні... Коханко, приходи і ратуй старого.

— Ти ще є на світі, а їх нема жадного; то найдіт дорогу до мене та принесіт вість. Насипте студеної роси на мій сивий волос, бо він мене пече кожний, як розжарений дріт. Моя голова палитси від того вогню.

І рвав з голови сиве волосє та кидав на землю.

— Сиве волосє, пали землю, я не годен вже тебе двигати.

До решти обезсилений приляг до землі і лежав довго мовчки, а потім лагідно розказував:

— Послідний раз прийшов Андрій; він був у мене вчений. Тату, каже, тепер ідемо воювати за Україну. — За яку Україну?

— А він підоймив шаблев груду землі тай каже: Оце Україна, а тут, — і справив шаблев у груди, — отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати. Дайте мені, каже, білу сорочку, дайте чистої води, абим обмивси тай бувайте здорові. — Як та єго шабля блиснула тай мене засліпила. Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і єго на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цу нашу землю, аби воріг з цего коріня її не віторгав у свій бік. — Добре, каже, тату, підємо оба. — Та як це стара вчула, то я зараз видів, шо смерть обвиласи коло неї білим рантухом. Я подавси до порога, бом чув, шо її очи віпали і покотилиси як мертве каміне по землі. Так мені здавалиси, але світло на її чолі вже погасло...

— А рано вони оба виходили, а стара сперласи на ворота та не говорила, але так здалека дивиласи, як з неба. А як я їх скидав на колії, то-м казав: Андрію, Іване, взад не йдіт, за мене памятайте, бо я сам, ваша мама на воротях умерла...

До самого вечера Максим водив коні по ниві та не кричав уже, геть замовк. Діти, що вівці гнали, люди, що плугами попри него дзвонили з ляку, не поздоровляли його. Замазаний грязюкою, обдертий, кривий, він неначе западався в землю.

Пізнім вечером, як Максим пообходив корови та коні та подоїв вівці, увійшов до хати.

— Ти, небого, гет затихла, замертвіла, як би в тебе хто ніж упхав, не годна-с слова сказати... Та я в тобі ще розгрібу трохи вогню...

Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. По тім прикляк до землі і молився:

— А ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; ти з своїм сином по середині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох.

М. Курчинська.

Luna phallax.

Ще небо голубіє, а вже вулиць
червоножовті зацвили квітки —
і пряха-ніч пряде хмарин мітки
і на кужіль насотує срібليсту.

У серпанках прядних
голуба Мрія сниться —
(твої уста, твій усміх, голос твій...)

В багрі туги повечірньої гóрод зникає
і на гробах його хрести церков.

З за синіх серпанків
сміється чорно ніч —
(усе минуле сном здається...)
й туга бе крилами в палаюче вікно:

(. давно
. було) —

Брехливий місяць рої Мрій нетлить
в огонь »Не буде!« невгасимий...
На смерть тримбіта ночі грає,
голодний, битий пес...

М. Мельник.

По землі.

Чорна зємля подь кошыты
костьми была посѣяна,
а кровию поляна: тугою
возыдоша по землі...

(Слово о полку Игоря.)

По тій землі пішов блукаючи Біль... від одної межі та до другої. Ставав на перехрестях і шукав нового шляху...

Кликав.

Але його голос глушили огневі півні і чорні галки, що з галасом летіли від Лукоморя до гребенів Карпат... і глушив його скрипіт теліг і ляскіт батогів і чужі содомські проклони...

Чорніла столочена й звялена пекучим шкрумом ковиль степова.

Страдав Біль і блукав по рідній землі: від межі — та до межі.

Глядів:

На право — хрести...

І на ліво — хрести...

Кривава земля, а над нею зажурене небо... І розвалені окопи, повні погаслих трепетів, що скипіли на днах темніших від ночі, а понад окопами глухе риданне калік тай сиріт.

Біль ішов забутими слідами життя з печатю мовчанки і погаслим зором смутку спирався на чорній землі, як каліка на костурах...

По тій землі закурився регіт сліпого Дива...

І вчував стомлений Біль, як у судорогах бється серце землі; куди ступав ногами, бачив сукроваті краплі, що трискали зпід її ребер... останні краплі.

— Мамо. Мамо-землице!...

Заридав.

Блукав далі... і глядів:

На шляху шаліла Зневага. Обризкана кровю обгризала щербатими зубами замучені кістки.

— Куди?! — зашипіла.

Біль заціпив уста, тугійше, тугійше, аж на чолі набреніли пруги.

Встала. Підняла кривавий меч.

— Бий! — закричав, — нехай почую силу твоєї руки.

Але Зневага, п'яна від крові, впала на висмоктані черепи...

Він пішов далі і глядів на диво, що коїлося по тій землі...

На ниві крутився Голод. Чогось шукав. Припадав до мертвих скиб, лютий, як шакаль. Його пазурі відалися в чорнозем, аж до серця землі, але замість зерен насіння вигрібав сталеві кусні... і порохна з кісток.

Блискав оскалками зубів, завертав зеленим оком і вив...

— У-у-у-в-в-в-в-в... скавулів скреготом смерти його голос і віяв холодом пустині по широких степах.

Що?!...

...На ниві золотих колосків не стало.

Загнівався Дажбог!...

Із ланів кидався Голод на село.

Здирав перегнилі острішки, їв осети та кропиву, летів сараною на сади, обгризав їх до кори, давив і стукав до темних, мужицьких вікон.

Від гуркоту вставала в хатах бліда тривога і накривала святі ікони чорними рушниками, а з ікон падав сухий васильок на білі лави з восковими свічками...

А Голод не вступався.

— Що буде, що буде? — журилися мами. У засушених грудях місто молока будилася сукровата отруя змішана з жовчею і розпукою.

На білих лавах синіли й конали маленькі козацькі діти...

А дзвони не дзвонили їм...

Лишень падав тяжкий стогін смертельної нудьги... як стогін страшного ланца, що обірветься під небом і паде на груди землі.

В кошницях і засіках не було нічого...

— Нічого... нічо-ого... ой, нічо-ого!...

На козацькій широкій, багатій, чудовій землі...

Діди із навхрест заложеними руками схиляли до грудий жовті, воскові голови і засипляли на віки.

Невинність віддавала себе за одну кришечку хліба...

Хтось... когось — убив і... кров випив. Брата — брат...

Мама — дитину.

Так... свою, вдасну... свій плід...

Тяжкий проклин, як тисяча пекольних гармат, упав на запорожську землю...

І вона скорчилась, зашкруміла, як на грани олово...

— Ратуйте, гей ратуйте! — пішов під небо крик із плодючих ланів.

І Біль почув над головою шум, а коли підвів у гору свій зір, побачив злющу Марену, що розгортала над труною свій чорний фелон і вдихала погребний дим...

Десь ізза нових кордонів долітав весільний сміх пяних сусідів.

— Хочеш пекла?

— Дивись!... Тут, тут на землі... бо там — не буде нічого!...

— — — — —
Біль заціпив уста і перейшов від одної межі — та до другої...

* * *

Зійшла на поле ніч.

Зирнув місяць косим лицем ізза хмар. Усміхнувся, гей парубок у танку перед музиками.

Схилився і широко посягнув за повісняну пазуху.

Набрав повні жмені тай посіяв:

— Ррразз! — жменя срібла.

— Двва! — жменя золота.

Земля затремтіла в просонні, як дівчина у молодім досвітку.

А Біль і собі усміхнувся і подумав, що за місяцем мусить прийти сонце і воно висипле діаманти і пшеничне зерно...

— Чи прийде, чи прийде він — Дажбог!... шептав до себе.

Ще раз і ще раз усміхнувся — а йому на зустріч вийшла пречиста Лада...

Зійшла ізза далеких борів і леліла в місячному сяйві, біла, як сніг.

Простягла над зневаженим полем свої алябастрові долоні й легка, як думка, злинула над гробами сонних стрільців...

Легкий подих просоння війнув по тернових вінках на хресті братньої могили.

Високий хрест стояв непорушно, мовчав і держав на грізних, дубових раменах долю кривавої землі.

Лада схилилася і припала до стрілецької могили.

Стелила сонним братчикам свіжу постіль, як добра мама дітям.

— Спіть, хлопці — спіть...

Біль поклонився Ладі.

Вона поклала свою долоню на його бліде чоло.

— Ти ще терпиш? — спитала.

Він мовчав.

— Терпиш?...

— Ладо! — слова застрягли в горлі.

— Будь сильний!

— Будь гордий!!

Розстібнула золоті опони на точених мармурових грудях.

З лівого боку капала кров.

— Пий!

— Кров?

— Пий і будеш мій. Тям: Будь ти великий Біль, що розуміє свої глибини і стремління!

— Лиш той буде сильний і переможе, хто кров свою розляв і в терпінню пізнав і зрозумів глибину правди... Хто ласки не благає — ніколи і... від нікого!!

Схилився. Поцілував білі груди і спив сім крапель рожево-червоної крові.

— Ладо, Ладо моя, умру за тебе!

— Візьми ще отсе! — сказала.

Відвалила гробову плиту і подала криву, козацьку шаблю.

— Тепер іди туди, між темних, голодних і прокажених, що гинуть під розваленим гніздом.

— Запали їх серця, нехай займаються, як сухий чир!

— Коли зійдеш з отсеї могили, з любови до мене розпадешся в мільйони пилин... І буде їх трицять, сорок мільйонів і — більше. І при кожному атомі одна щербина з вістря гніву!

— А ти Ладо? — запитав Біль.

Його очи палали.

— Зажду на тебе під Високим Народнім Хрестом — аж вернеш.

— Зажду, аж доки кожда пилінка з тебе не розростеться в свою величину і доки не настальється вістря гніву в силу блискавки.

— А тоді?

— Тоді повернеш до Високого Хреста. Твоє нове ім'я буде — Легіон!

— Будеш грізний! І блисне вістріє твоє від Лукоморя до Карпат. І прийдеш побідний, усміхнений до нашого хреста, сильний Легіоне і розцілуєш груди своєї Лади.

— Ладо, Ладо моя!...

— Коли повернеш, на гробах зійде цвіт щастя, а на ланах срібна ряска і золотий колос.

— Ладо, Ладо моя!

— Тоді викуємо золоті плуги і срібні борони і розвернемо козацьку скибу.

— І не буде ані сліпих, ані голодних, ані прокажених.

— Ідиж!.....

Біль поклонився Ладі і рушив.

Ілля Еренбург.

В Софійському Соборі.

Руїна знов, гарматний грім,
І тремтить затривожене серце.
О, яка радість, що й ми перейдем,
Як день, як хмаринка, як дим той у церкві!
Вже північ і пісня умирає глухо.
Темніють заулки всесвітнього духа.
Та ясна й висока та вежа врочиста
Смерть і нашу стрічу розрешить.
На верха Архангел зловіщий,
Розтинає наші шляхи і роки,
А ти їх вяжеш новими ланцями
Своїм слабим, дівочим: »Так!«
Підем і ніхто не побачить.
І розвіє нас подих вітрів,
Як поліл легесенький, срібний,
Як перший осінний сніжок.
І всеж буде дівчина в храмі
Тихо молитись за любчика свого,
А над нею горіти Архангел злетівши,
Грізний і непоборний.
Гремить же гармати прелюті!
Томись моє біднее тіло!
Ви знов зійшлись в Святій Софії,
Смерть і Любов.

Київ, 1918.

Перекл. *Ол. Бабій.*

Герман Зудерман.

ЛИТОВСЬКІ ОПОВІДАННЯ.

1. Подорож до Тільзіта.

(Кінець).

На одній тратві, яку минають, грає якийсь дзімка на гармонійці.

Вона думає: „Тепер уже Ельска ніколи не буде вчитися на фортепяні... і Вілюс не буде пастором.“ А сього вона собі так бажала, бо се Богу прихильна справа.

Дальше думає: „Треба буде перед тим узяти від нього приреченнє.“ Але як їй знати, що вибила остання година та чи останеться час на просьбу? Се може бути кожної хвилини, бо часто навкруги нікого не видно — також на березі, далеко і широко.

„Що він там може мати в мішку?“ — думає дальше. — „Там мусить бути те, чим він хоче се страшне діло зробити. Але що се?“ Воно округле, пів чоловіка довге і широке, як дійниця. Коли перед відїздом кинув його на дно човна, не чути було відгону. Отже щось легке.

„Найліпше“, — думає вона, — „нехай приходить, як має прийти, а я за сей час помирюся з Богом.“

Але Бог давно післав їй мир. Вона майже не знає, що просити. Бо поратунку просити не личить. Тоді вистане почати кричати, як хто надїде. І так вона молиться за діти. Все за порядком, а потім знов з початку.

Як багато часу так проминуло, не пригадує собі. Але сонце вже стоїть високо, аж з другого кінця відзивається голос: „Дай мені що їсти, я голодний!“

Серце забилося в неї аж у горлі. „Тепер станеться,“ — думає. Та коли подає йому копчену рибу, ковбасу та хліб з маслом, то не дрожить, бо гадає знов: „Ні тепер не станеться, він знайде собі якийсь инший спосіб.“

А потім, коли він питає: „Чому ти не їси нічого?“ — приходить їй нараз на думку: „Нічого не станеться. Се лиш моя пригнічена душа малює собі щось.“

Але потребує лиш на нього подивитися, як він сидить, скорчений, вліпивши очи кудись у далечинь або в воду, тоді знає: „Воно всеж таки станеться.“

Нараз відважується спитати: „Що ти маєш у мішку?“

Він понуро надуває губи і відповідає: „Мої непромокальні чоботи.“ Але вона знає, що се не може бути правда, бо закаблуки в чоботах набиті підківками і були би задзвеніли, як кинув мішок.

Потім складає страву і йде на своє місце.

Сонце дуже припікає і вона стягає свою хустину глибоко на лице.

Давно переїхали вже бідну околицю торфовищ, пропав також темний край ліса Ібенгорсту, і за берегом простягається плодovита рівнина, де морг землі коштує тисячу марок, а селяни пють до страв червоне вино.

Доїздять до перевозу Кльокен, за яким лежить Кавкеном, велике і багате місточко, де відбуваються торги і де в найліпшій гостинниці можуть бувати лише вчені люди. „Як Вілюс буде пастором, зможе туди ходити. Алеж Вілюс пастором не буде. Хиба Буша пішле його у висшу школу?“

Ще годину треба їхати до місця, де ріка Гільга впадає. Вона бачить, як мерехтить синя, блискуча стрічка між зеленою і зникає на право в далечині, але не питає нічого.

Тепер пробуджується Анзас зі своєї німоти і каже: „Індра, від сього місця не називається вже ріка Рус, але Мемель.“

Вона дякує за поучення і знов обоє затихають. Так довго, аж доки Анзас не вказує з поспіхом і радісно рукою вперед себе.

Вона відвертається і питає: „Що є?“

„Щож?“ — каже він, — „Тільзіт!“

Вона не дивиться на Тільзіт. Вона дивиться на нього. Він радіє цілим обличчям, бо зараз будуть там.

„Не станеться,“ — думає. — „Той чоловік, що задумує щось страшне, не може радіти.“

А потім він починає гніватися, що вона не показує ніякої цікавості.

„Там спереду будують великий залізничний міст,“ — каже він, — „а за ним стоїть церковна вежа Наполеона, алеж ти навіть не відвертаєшся, щоби подивитися“.

Вона перепрошує його і дозволяє собі все розяснити. І так доїздять чим раз ближше.

Муровані стовпи, що виростають з води і залізні руштовання на горі, які висять у повітрі, мов дерев'яні поплавки на воді, як ловиться сітю рибу — щось такого вона справді не бачила.

„Все була дурниця,“ — думає. — „Нічого не станеться.“

Потім підїздять до складів дерева, таких великих, як Анкера в Русі, та показується фабричний димар за димарем, а в кінци саме місто. З домами висшими, ніж шпіхлірі в Мемелі. Бо місто Мемель вона знає. Туди давнійше їздила на ярмарок і щоби побачити море.

Церковну вежу Наполеона представляла собі цікавійшою. Вісім куль вправді є, але на них стоїть церква так, немовби інакше навіть не мало бути.

Анзас стягає вітрила і підїздить до камяної греблі. Там, де він прив'язує човен, лежить уже кілька інших рибацьких човнів, з властителами яких він здоровкається.

Се люди з Таве і Інзе, які ранком тут продавали свій полов.

„Чи Вільвішківці вже також сюди приїздять?“ — каже один заздрістно, — „щоби збивати нам наші ціни?“

Анзас, що якраз взуває чоботи, не відповідає цілком. До такої розмови він за гордий.

Індра розкладає настільник і накладає страву. Опріч звичайної вудженої риби і ковбаси має ще варені яйця і вуджену лососину власної роботи. А що вона від пів до четвертої з до-світа нічого не їла, то помічає тепер, що так зголодніла, аж ослабла.

Так сидять обоє на краях човна одно проти другого та їдять те, що привезли зі собою на обід. Гроший в Анзаса більше як треба, щоби піти до найдорожшої гостинниці і казати собі все що найліпше подати. Але се не рибацький звичай.

Вона вже зовсім не думає про страшне, але через перетерпілий страх лежить їй серце в груди мов камінь.

Тепер Анзас не може багато їсти, бо нетерпеливий в очікуванню показати їй усе. Він устав й каже: „Отже можна починати.“ Але спершу вертається на зад човна взяти замок, щоби човен не пропав, як підуть.

При сім наступає випадково на мішок, що лежить недалеко керми. Мішок підскакує до гори, такий легкий, а потім паде назад. Вона бачить, як Анзас перелякався і глянув на неї, чи вона се завважила. І камінь в її грудях стає тяжший.

Але коли йдуть берегом і він їй усе розясняє, вона знов думає: „Нічого не буде, се до чогось иншого відноситься.“

Потім входять на Німецьку вулицю, що така широка, як ріка, а з обох її боків стоять самі палати. В палатах можна собі

купити, чого душа забажає, а все і гарнійше і величавійше, як у Мемелі.

Анзас каже: „Але се щось найгарнійшого,“ і показує на вівіску з написею: „Цукорня Декоміна.“

А що зимним обідом ніколи так дуже не наїсися, то вони рішають зараз зайти і наповнити порожні місця в шлунку.

А коли ввійшли, Боже мій, чого там Індра не бачить! У вузкій та довгій кімнаті, холоднуватій та сумрачній, стоїть недалеко від стіни стіл, який тягнеться від одного кінця до другого, покритий солодкими пиріжками, тортами та іншими солодощами ріжних родів.

„Ось тут ми пораюємо,“ — каже Анзас і випростовується.

Але вона засоромлена і не відважується нічого брати так, що він мусить їй кусник за кусником накладати на тарілку. Замовляє також добрий рожаний лікер, що солодкий, як мід, і ліпиться до пальців так, що їх треба раз по разу облизувати.

„Чи не моглаб я дещо дітям привезти?“ — питає.

„Та розуміється,“ — каже він і сміється.

Нараз проколює її серце думка, що може вже дітий ніколи не побачить. Цілком перестрашена дивиться на нього — і, о диво! також він змінився. Уста отворилися, щоки запалися, а очі стали стовпом.

„Воно все ж станеться,“ — думає вона, відкладає ложечку і не їсть уже ані крихіточки; лиш округи, які лежать порозкидувані навкруги тарілки на каміннім столі, збирає кінчиками пальців і думає при сім — так, щож вона думає? Нічого не думає. І він сидить, якби його хто по голові вдарив і не говорить ні слова.

Отже воно все ж таки станеться.

Потім, коли встав, каже: „Хай тобі щонебудь запакують.“ Але вона не може. „Привези ти їм,“ — каже і він приступає до стола тай вибирає. Але не знає, що вибирає, бо його очі слідкують за нею, немов хотів би щось сказати та не має відваги.

Відтак як вийшли на огріту пополудневим сонцем як піч, вулицю, прийшов до себе і начав розяснити їй знов. Се таке, а се таке. Але вона майже не слухає. Її опанував якийсь новий страх. Він приходить і минає, так немов морські хвилі ударяють перемінно о беріг.

Нараз стають перед мануфактурною крамницею, в якій лежать за виставою також і діточі річі. „Ввійдім“ — каже вона. — „Ти можеш привезти дітям щось на памятку.“

„Памятку? По кім?“ — питає він заікуючися.

„По мені,“ — відповідає вона і дивиться йому остро в очи. Тоді він знов червоніє, відводить очи і не питає дальше. ●
Отже певно станеться.

Вона вибирає для Єндрика, щоби не брудився, коли буде бавитися в піску, запаску з червоною обшивкою; для Ельски блакитну шапочку від сонця, а для малого Вілюса — щож можна йому купити? — підбородок, завязувати під шию. „Може всеж таки зробиться з нього пасторський ковнірчик,“ — думає собі і проковтує сльози.

Молодий чоловік, що запаковує річи, звертається до Анзаса і каже: „Може ви бажаєте ще щонебудь для вашої пані?“

А він стоїть змішаний і підхліблений, бо його Індру назвали „панією“, що жінці литовського рибалки не часто трапляється.

А молодий чоловік продовжує: „Може можна звернути вашу увагу на правдиві воалеві шалі, бо позволю собі зробити вас уважним на те, що ся хустинка, яку тепер має на голові ваша пані, вже трохи — перепочена.“

Індра настрашилася і дивиться в зеркало, бо дотепер не мала ще відваги глянути на себе. Молодий чоловік розвертає шалі. Вони легенькі і прозорі, мов павутина та мають узорі, як віконні занавіски з мережок.

Анзас вибирає найдорожший зі всіх — навіть не відважується сказати їй, скільки коштує, — а молодий чоловік веде її перед стіну, що з гори до долу — одно зеркало. Коли вона завязала шаль на шиї так, що закриває уха і притинює очи, тоді він виходить зі себе від подиву.

„О, яка гарна ваша пані добродійка!“ — викрикує раз по разу. — „Ніколи не бачило се зеркало такої красуні.“

А вона завважує майже зі страхом, що Анзас тішиться сим.

Коли виходять, вертає ще раз і питає молодого чоловіка, чи той не знає, як ходять поїзди на залізниці.

„Чи відїздять? Чи приїздять?“ — питає молодий чоловік. А Анзас каже, що йому все одно.

Тоді молодий чоловік підсміхається і каже, що по четвертій годині один приїздить, а коло шестої відїздить.

Анзас дякує, а на дворі каже: „Ми ліпше почекаємо до відїзду, бо тоді видно, як він зникає в далечині.“

Але до шестої години ще далеко. Що робити?

Індрі все байдужне. Вона лиш думає: „Коли воно має всеж таки статися, чомуж він тоді видає на мене стільки грошей?“

І до її серця повертає назад надія.

Анзас зупинився перед стіною, де наліплений папір з написом:

Я К О Б Р У

нині о 4 їй годині

ВЕЛИКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ КОНЦЕРТ

дає орхестра

литовського полку драгонів імени принца Альбрехта.

А під сим написом видруковане все, що будуть грати.

Камінь у грудях Індри став цілком легкий; майже не відчуває його. Але сумнівається, чи на такій забаві, яка правдоподібно призначена для Німців, можуть бути присутні також Литовці, та ще до сього у своїх народніх строях.

Та Анзас сміється з неї. Хто заплатить вступ, той запрошений, все одно, чи він говорить „вокішкой“, чи „літувішкой“.

Індра все ще сумнівається, лиш одно, що се литовський полк драгонів дає своїх музикантів, зменшує її соромливість.

Отже їдуть до Якобру, прогулькового місця, яке, як відомо, так гарне, як ніщо на світі. Такі високі та тіністі дерева, як сі, Індра не бачила ще ніколи, ані в Гайдекругу, ані в Мемелі. В заливі, де ростуть лиш верби та вільхи, не можна навіть подумати собі, що десь може існувати такий храм з листя.

Але при всій радості вона досить застрашена чужим оточенням, бо навкруги сидить при столах, накритих червоними скатертями, саме панство, витягає шиї та дивиться за ними, як Анзас іде вперед, шукаючи незанятого місця. Здається, що під землю треба заpastися.

Але Анзас не боїться нічого. Він зараз находить порожний стіл, обтирає хустиною до носа порох зі стільців і приказує німецькому паничеві принести йому кави і солодких пиріжків. Так самісінько, як се інші роблять.

Такий відважний чоловік Анзас. З ним можна бути спокійною, а весь страх перед тим була дурниця.

Недалеко від них збудована будка. На тонких залізних паликах округлий дах. Вона наповняється синіми вояками. Боже мій, кілька блискучих вояків! Звичайно лише три або чотири волюючи грають.

Спершу грають річ, що називається „Валець троянд“. Так написано на папері, що Анзас купив у касієра. Як грають, то здається, що полетиш до неба. Зараз коло музикантів крутяться в танку двоє дітей, взявшись за руки. Хотілосяб з ними танцювати.

А перед хвилиною, перед годиною журилася смертельними думками!

Як перестали грати, ляскають усі в руки, Індра також.

Навколо стає тихо, лиш посуда дзвенить.

Анзас сидить і не ворухиться. Коли вона хоче його про щось запитатися — бо так добра вже знов з ним — він робить їй невидимий знак на ліво: щоби прислухалася.

При сусіднім столику говорить якийсь пан з панією про неї.

„Коли яка Литовка гарна, то вона багато гарнійша від нас, німецьких жінок,“ — каже дама.

А пан відповідає: „Вона в своїй блідій ніжності подібна до мадонни — — —“

Тепер називає ім'я, якого вона не розуміє. Також не знає, що се „мадонна“. Страшно їй хотілосяб запитати Анзаса, який усе знає, але соромиться.

Нараз схоплює погляд Анзаса на собі, з якого бачить, що він з повагою дивиться на неї; тоді знає, що вже припускала в крамниці: він гордиться нею та їй нічого більше боятися.

Потім павза кінчиться і грають щось нове. Називається „Цар і тесля“. Цар се російський цар. Що про нього музику складають, се ще можна зрозуміти. Але як приходить до такої чести тесля, чоловік, що ходить у брудних штанах і завжди лише бруси міряє, се лишається для неї загадкою.

Потім грають щось, що їй не подобається, бо як слухаєш, голова слабне. Се видумав собі якийсь Бетговен.

Але потім! Що щось таке гарне може існувати на землі, сього вона собі і в сні не представляла. Називається: „Почтар у лісі“.

Один із тих, що грають на трубі, відійшов трохи даліше і грає цілком тихо й тужливо мельодію, немов з далека, а всі інші музиканти супроводять йому. Людина перестає бути людиною, як слухає! А що сі чужинці, сі Німці, не потребують бачити, яке се вражінне робить на неї, устає скоро, пересмикується через юрбу, що окружає музикантів і попри столики йде до того місця, де самотно, де заховані між деревами стоять порожні лавки.

Там сідає, стягає новий шаль від очий, щоби не помочався і плаче, плаче, щоб весь перетерпілий страх своєї душі виплакати.

А потім сідає хтось коло неї та бере її за руку. Вона розуміється знає, що се Анзас, хоч не бачить крізь сльози. Притулює голову до його плечий і каже раз по разу шльохаючи: „Мій Анзутіс, мій Анзась, прошу, прошу, не роби мені нічого, не роби мені нічого“.

Вона знає, що він їй тепер уже нічого не зробить, але не може інакше, лиш мусить раз по разу просити.

Він дрижить на всім тілі, тримає сильно її руку і повторяє раз по разу: „Що ти говориш? Що ти говориш?“

Вона каже: „Ще не все добре. Доки ти не признаєшся, доти не буде все добре.“

Він каже: „Я не маю до чого признаватися.“

А вона гладить його руку й мовить: „Ти ще признаєшся. Я знаю, що ти признаєшся.“

Він все ще присягається, що не має до чого признаватися так, що вона замовкає. Лиш коли подумає, що там дома, в селі, сидить Буша і чигає, переходить їй мороз по шкірі.

Рука в руку вертають до свого столика та не роблять собі нічого з людей, які не можуть на них надивитися й очий з них не спускають.

А що навкруги вже позникали горнятка з кавою і замість них стоять склянки з пивом, замовляє Анзас також щось у німецького панича — та не пиво, але фляшку солодкого мушкателевого вина, такого, як люблять Литовці.

Обоє пють та заглядають собі в очи, аж доки Індра не зібралася на відвагу і питає: „Мій Анзасю, що се є — мадонна?“

„Так називають католики Матір Божу,“ — каже він.

Вона підтягає з погордою губи до гори і каже: „Як се, більш нічого!“ Бо заздрісниці в селі ще дівчиною її так прозивали, коли хотіли їй трохи надокучити, а вонаж завжди була доброю лютеранкою.

Так вони пють усе більше й більше, аж Індра чує, що в неї щоки палають і що так їй радісно стало, аж не знає, що з собою робити.

Нараз пригадує собі Анзас: „Ох Боже, — залізниця. Се вже зараз шеста година.“

Він прикликає німецького панича і платить двома срібними талярами. Потім питається за найкоротшою дорогою до стації. Але коли вони скоро хочуть побігти туди, показується, що вже не держаться добре на ногах.

Люди сміються за ними, а пані при сусіднім столику каже з жалем: „Як сумно, що сі Литовці все мусять упитися!“

Колиб вона знала, що за свято тут святкувалося, вона нічого не казала би.

Дорога до стації тягнеться майже рівнобіжно до залізничого насипу. Вони біжать, сміються і біжать.

Нараз чути звідкись: „Пуф, пуф, пуф.“

Ох Боже, — що се за потвора там їде! Якраз напроти них! Індра чіпляється за рукав Анзаса й питає: „Чи се вона?“

Так, се вона.

Як може існувати стільки гидоти?! Пукис з огнистим хвостом і инший смок із казки, Атварс, ніщо проти сього. Вона кричить і заслонює очи та не знає, чи дальше сміятися, чи почати плакати. Але що Анзас охороняє її, рішається на сміх, заслоняє обличчє запаскою і покривляється: „Пуф, пуф.“ Так само дитинно, якби зробила Ельска, коли би побачила смока, яким люди на прогульки їздять.

„Куди вони їдуть?“ — питає потім, як переїхали всі вози.

А Анзас навчає: „Спершу до Інстербурга, потім до Кенігсберга, а потім усе дальше й дальше аж до Берліна.“

„Поїдьмо ми до Берліна,“ — просить вона.

„Коли все наладнається,“ — каже він — „тоді поїдемо до Берліна подивитися на цісаря.“ При сих словах стає поважний, немов складав би присягу.

Ох Боже, яке гарне життє!

І воно стає чим раз гарнійше.

Як ідуть через худобячий ринок, що лежить на великій площі, окруженій домами, посипаній піском, де відбуваються торги на рогату худобу і на коні, чують крізь гущавину дерев веселу музику вертлика, а до очий кидається блеск ріжноманітного освітлення.

Хотів би я бачити Литовця, що перейде коло карузели, не остановившись з жадобою.

Сонце вже вправді скривається за хатами, а завтра рано повинен бути Анзас, як годуватимуть худобу, але що значить сих кілька хвилин, коли так, чи не так треба буде коло чотирнацять годин їхати човном напроти вітру.

А коли станули перед округлою, оббитою червоним оксамитом святинєю, здавалося, що золочені сани та стільці лише ждуть на них. Нараз показує Анзас майже з переляком на дах, де на горі повіває хоруговка.

Вона не знає, чого має там дивитися.

Він порівнює хоруговку з іншими на дахах. Так дійсно! Вітер змінився на полудне — довго човном напроти вітру їхати не треба. За сім годин можна бути в хаті.

Отже гайда на карузель! Індра вправді трохи відмовляється — мати троїх дітей, чи се личить? Алеж у Тільзіті їх ніхто не знає. Отже хутко, хутко на коників, бо готова карузель почати крутитися без них.

Так вони їдуть та їдуть, усе на ново, а потім іще раз і ще раз, але вже не на конях, бо до сього, щоби верхом їхати, їм за багато голова крутиться. Все навкруги вже давно змінилося в якесь зачароване колесо, а небо жене над ними, немов горіючий круг. Але вони все ще їдуть і співають:

Тільзіт, мій Тільзіт, яка ти краса!
Такого нема, щоб тебе не любив,
І сонце булоб лиш понура діра,
Як ясністю ти-б йому не світив.

А діти, що навкруги стоять і що вже три рази на їх кошт їздили, співають вдячно разом із ними, хоча ні слів, ні мельодії не знають.

Але вкінці Індрі зробилося недобре. Чи хоче, чи не хоче, мусить закінчити їзду. Так вони стоять обоє оголомшені і сміються, а навкруги них розкричалися діти, яким вони роздають у надставлені рученята кришки солодких пиріжків, бо давно вже забувшись сіли на них і геть роздавили.

Таким то гарним може бути життя, коли один другого любить і карузелею їздить!

Потім прощаються з дітьми і наймичками, які кусник дороги відпроваджують їх. Говорять, нібито для того, щоб їм дорогу показати, але в дійсности, щоб дістати кусник пиріжка. І вони справді були би щось дістали, коли були би мали терпеливість йти з ними аж до цукорні Декоміна. Але цукорня лежить, як ми вже знаємо, на другім кінці міста.

Там кажуть приладити ще раз гарний пакунок, але сим разом вибирає Індра. Анзас замовляє тимчасом дві чарки рожаного лікеру, який липне до пальців, і бере зараз на всякий випадок, колиб щонебудь притрапилося, цілу фляшку зі собою.

Як всідають до свого човна, сонце вже давно зайшло. Але се нічого не значить, бо повіває полудневий вітер тай місяць стоїть на поготівлі, щоб їм присвічувати.

Як так добре все складається, то їхати дитиняча забава.

Анзас вичерпує воду з човна, щоби долівка була суха, колиб Індра захотіла лежати. Але вона не хоче. Вона сідає на своє старе місце там, де може приглядатися Анзасови та тішитися ним.

А відтак відїздять.

Береги темніють, а навкруги панує велика тишина. Індра мусить усе думати про те, як її серце стискалося в страху, коли вісім годин тому назад їхали тою самою дорогою, а як легко може тепер віддихати.

Найрадше молиласяб і дякувала Богу, але не хоче сього робити сама одна без нього, бо ж він тепер знов належить до неї... а молитва йому дуже потрібна.

Та він тепер не спускає очей з вітрила і керми, бо минають новий міст, що будується і багато човнів, які з обох боків ріки лежать на якорі.

Нераз махає до неї приязно. Се і все.

А потім розпростерлася ріка і місяць починає світити. В його сторону блистять хвилі сріблито, то підносяться, то упадають, немов малі білі пташки.

Вона може добре бачити Анзаса, але він її ні, бо місяць стоїть за нею. Тому він каже нараз: „Чому ти сидиш так далеко від мене?“

„Я сиджу тут, де сиділа, як їхала з приїздом,“ — каже вона.

„Приїзд і поворот так відмінні, як ніч і день,“ — каже він.

А вона думає: „Лише що тепер день, а тоді ніч була.“

„Тому ходи і сядь собі коло мене,“ — каже він.

О, як радо вона се робить!

Але коли підходить ближше, паде її погляд на мішок, що лежить у нього під ногами, а якого перед тим не завважила.

Як його побачила, робиться їй недобре. Паде на середню лавку і опирає голову до машта.

„Чому ж ти не йдеш?“ — питає він майже розгнівано.

Тепер вона не знає, що їй робити. Чи питатися, чи збути все мовчанкою? Але одно знає: там, де лежить округлий набитий мішок, що до змісту котрого він її одурює, там вона не може станути ногою. Їй здавалосяби, що стає в гніздо гадюк.

І тоді приходить їй на думку, добитися розяснення з приводу сього, що сталося. Тепер, зараз, у сійже хвилині. Бо потім готово бути за пізно.

Вона збирається на відвагу.

„Мій Анзасю, чи ти не скажеш мені, що маєш у мішку?“

Він зривається з місця немовби попав у гніздо гадюк і одна його вкусила, але мовчить і відвертає голову. Вона може бачити, як він тремтить.

Тоді встає і кладе руку на його плечі, але старається не стати близько мішка.

„Мій Анзасю,“ — каже, — „тепер уже знов між нами все добре, але доки ти мені в усім не признаєшся, не зможу позбутися споминів усього злого.“

Він здається цілком спокійний, але вона відчуває, що схвилюваний.

„А потім, мій Анзасю,“ — продовжує — „не може бути інакше через самого Пана Бога. Я перед хвилиною хотіла молитися, але слова застрягли мені в горлі. Бо ти не був зі мною. Тому розкажи все, а потім помолимося разом.“

Тоді він паде перед нею, обіймає руками її коліна і признається до всього.

„Бідний Анзасю,“ — каже вона, коли скінчив, і гладить його по голові. — „То треба буде дуже й дуже молитися, щоби Господь Бог нам простив.“

І вона паде коло нього на коліна, складає руки до молитви разом із його руками і так моляться довго. Лиш не раз він мусить дивитися на керму і тоді вона чекає, аж він скінчить свою роботу.

При кінці перехрещує його, а він її, а потім устають задоволені.

Лише що в мішку забув сказати.

Вона показує на нього і хоче знати, що там є.

Але він відвертається, бо за багато соромиться.

Тоді вона каже: „Я сама подивлюся.“ — А він не боронить.

Якжеж розв'язала мішок, то що там найшла? Два снопи зеленого очерету знайшла, зв'язані один до другого шнурком. Більше нічого.

Вона сміється і каже: „Чи се всі твої чари?“

Але він все ще соромиться.

Тоді догадується поволі, що він хотів при помочи сього триматися на поверхні води, як човен перекинеться так, як се роблять школярі, коли бовтаються в глибокій воді.

„Такий Люнтер зробився з мене!“ — каже він і вдаряється кулаком у груди.

Але вона всміхається і каже: „Сором, Анзасю, людина не повинна за строго ляяти себе, бо тоді вона сама зводить себе на пси.“

І так не лише простила йому, але ще й підносить його при-
биту душу. — — —

Коли сідає близько нього — бо він хоче, щоби вона була
близько нього, — то бачить, що утруднює йому своїм тілом
кермувати, тому розпростирає в ногах білу подорожню хустину,
що була захована в глибині човна, і кладеться — але так, що
її голова лежить на його колінах. Зовсім так само, як тоді в Ібен-
горсті, коли Ельска була в дорозі.

Так їдуть тай не знають, що мають до себе говорити, бо
такі щасливі.

З прибережних сіножатий пахне свіжо скошеною травою —
можна розрізнити запах материнки, зілля меліси, також дикого
майоранку — і всього, що має сильніший запах... Підмурований
берег ріки тягнеться мов синьо-зелена шовкова стрічка. Лиш міс-
цями, де звисає трава, там блищить, як сніжна гора. Вечірний
туман розстелився над водою так, що треба трохи вважати.

Опріч хлюскання рибок, що гоняться за мушками, нічого
не чути. Лише сичі перекликаються. Минається гай або садок, то
щебече соловейко своє: „Юргут-юргут юргут вачок, вачок, ва-
чок“... А перепелиця-самчик голосить своє любовне прохання:
„Гарбінк Дієва.“ Навіть чайка скиглить від часу до часу, хоча
повинна вже давно спати.

Нараз залунала музика. Се дзімки, що мусять свої тратви
привязувати на ніч до прибережних стовпів. Але Бог знає, коли
вони сплять! В день пливуть і співають, а в ночі також співають.

Палять огнище і розкладаються навкруги нього. Один грає
на гармонійці, а другі співають.

От уже чути гарну пісеньку: „Моя донька Сімонене,“ яку
всі знають як на пруськім, так і на російськім боці. Так, так, Сі-
монене, яка привела на світ хлопця, тай не знала, як се трапи-
лося! Не одній так трапляється. Але хлопець у кінці зістав усеж
таки гетьманом, бодай так снилося Сімонене.

„Вілюс мусить бути пастором,“ — просить Індра ласкаво Анзаса.

„Вілюс зістане пастором,“ — каже він святочно, а Індра ті-
шиться. Бо що в таку годину обіцяється, сповняється само собою.

Так вони минають одну тратву і приближаються до другої.
Там навіть хтось на скрипці грає. А інші співають:

»Де явора над водою
Місяць освітив горою,
Сяни божеські тапцюють
З божими доньками.«

Анзас і Індра підтягають. Дзімки пізнають жіночий голос і пересилають їм „Лябс вакарс“. Щоби віддячитися за бажання доброї ночі, хоче Анзас зробити їм приємність, не щадить трудів, стягає вітрила і підїздить до тратви.

Всі дзімки підходять — а є їх пять, — навіть Жид властитель сплаву, також.

Анзас частує кожного рожаним лікером та всі заявляють, що чогось так доброго ще ніколи в своїм життю не пили.

А потім співають усі разом ще раз пісню про божеських доньок, про перстень, що впав у морську глибину і про двох лебедів, що скаламутили воду.

На прощання подає Анзас усім руку, а Індра також. Жид бажає їм „ще сто літ прожити!“

Хоч сто годин, вони були би Анзасови дуже придалися.

А що вже фляшка з лікером розпочата, було би не мудро знов її ховати. Отже пють від часу до часу краплину і робляться чим раз щасливіші.

Минають іще неодну тратву і співають усе, що лиш вміють співати, але вже не підїздить до них. Їм шкода рожаного лікеру.

Нераз хоче їх знемогти сон, але вони бороняться хоробро. Бо інакше — Бог знає, на якій пісковій мілині осядуть!

Лиш одного не відмовляє собі Анзас — сідає на долівці човна. Так може в лівій руці тримати Індру, а правою кермувати, коли потрібно.

А Індра положила голову на його грудях і думає щаслива: „Єндрик — і Ельска — і Вілюс — тепер ми всі пятеро знов одно“.

Нараз — вони самі не знають як — уже Рус. Впізнають по фабричним димарі з Бріонішок, який немов вказуючий палець грозить їм: „Уважайте!“

Дзімки, що там попривязували свої тратви, вже сплять. Але нехай вони собі в тисяч раз мовчать, що се значить? Про Рус складена гарна пісенька:

» Два рибаки,
Два юнаки,
На захід з Рус
Поїхали.«

Сю пісню співають вони повним горлом, але коли потім хочуть його трохи змочити і ликнути ковток рожаного лікеру, показується, що — фляшка порожна.

Вони страшно сміються, а Анзас стає чим раз ніжнійший.

„Ах, любий Анзасю,“ — просить Індра, — „зараз буде великий закрут, а потім треба на захід, аж доти мусиш бути чемний.“

Ще раз Анзас слухає її, а ось уже блискуча ріка Шіша, звідки починається закрут. Він стягає шнури від вітрил і кермує на ліво. Тяжко йде, але все ще йде.

До Вінденбурга, півтора милі, пливе ріка шнурком рівно так, як залізниця. Хиба ще треба трохи виминати там, де впадає ріка Моля.

Правда, коло Вінденбурга там найнебезпечніше місце, де напірає раптом сильною хвилею полудневий вітер із широкого та глибокого заливу, там треба подвійно збирати свої змисли — але до сього місця ще довгий, довгий — — гей, як довгий час!

„Індра, коли ти мені справді простила всі давні гріхи, то мусиш се доказати.“

„Анзасю, ти повинен уважати.“

„Ет, що там уважати! Коли чоловік так довго ходив сліпий і зачарований та не звертав уваги на найліпшу, найгарнійшу з божеських доньок, а тепер очи знов відкрилися, що тут уважати?“

„Моя Індра!“

„Мій Анзась!“

А потім лежать ущасливлені одно коло другого, а човен мчить, немов сидить Ляіма, ввічлива богиня, коло керми.

„Анзасю — але не засипляй!“

„Та де там, деж я засну.“ — —

„Анзасю — хто засипляє, сей мусить другого збудити.“

„Гаразд — сей — мусить — другого збудити.“ — — —

„Анзасю, ти спиш!“

„Хто щось подібного — може сказати, — сей сам — спить.“

„Анзасю, збудися!“

„Яж не сплю, хиба ти?“

І так поволі засипляють.

Ана Дочис не може спати на своїй постелі. Отже будить чоловіка і каже: „Дочис, вставай, ми мусимо поїхати на залив.“

„Чого ми маємо їхати на залив?“ — питає Дочис, витираючи сон з очий. — „Аж завтра моя черга рибу ловити.“

„Індра таке чудне балакала,“ — каже Дочиха, — „ліпше буде, коли поїдемо їм на зустріч.“

Тоді він зітхаючи годиться, одягається і наставляє вітрила.

Як виїхали на залив, уже дніло і ранній туман лежав такий густий, що навкруги не було нічого видно.

„Кудиж маю їхати?“ — питає Дочис.

„В сторону Вінденбурга,“ — приказує Дочиха.

Полудневий вітер кидає на них короткі, гострі хвилі, бо вони мусять плисти проти вітру.

Нараз Дочиха починає прислухатися.

Крізь туман лунає голос, що кличе на поміч — жіночий голос.

„Звертай скорійше туди!“ — кричить Дочиха. Алеж вони пливуть проти вітру.

Та нарешті підіздять всеж таки ближше — зовсім близько.

Там находять Індру, що лежить на воді та гойдається на філях.

Як се могло статися, що вона не втопилася?

З правого й лівого боку грудий сторчать із води два снопи зеленого очерету, звязані на плечах шнурком.

Втягають її до човна, а вона кричить раз по разу: „Ратуйте Анзаса! Ратуйте Анзаса!“

Добре — але де Анзас?

Вона нічого не знає. Лише, що коли нарешті виринула, почувла його руки на собі, як він, з трудом тримаючися на поверхні води, прикріплював снопи очерету. Від тоді нічого про нього не знає.

Гукають, шукають і гукають. Але не знаходять його. Лиш перевернений човен знаходять. Він міг би був триматися його, але човен певно відплив за той час, як він прикріплював снопи очерету до Індриного тіла.

Пять годин шукають, а Індра лежить на колінах і благає Бога о чудо.

Але чудо не сталося. Два дні пізнійше лежав спокійно на березі.

* * *

Десять місяців по смерті Анзаса породила Індра сина. На бажання Індри охрестили його іменем Галяс, що значить „закінченне“. Але що се незвичайне імя, то кликали його завжди іменем батька. І нині він поважана людина.

Єндрик утримує в порядку батьківське господарство, Ельска вийшла за багатого господаря заміж, а Вілюс зістав справді пастором. Його прихожани бачуть у нім посланника Бога, а також сектанти горнутья до нього.

А Індра вже бабуся і живе на доживоттю в свого найстаршого сина. Коли йде до церкви, всі кланяються їй. Вона знає, що вже незадовго злучиться в небі зі своїм Анзасом, бо Бог милостивий для грішників.

Нехай Він і нам милостивий буде!

Ілля Еренбург.

Із збірки: „Кануни“.

Внуки будуть дивуватися,
 Читаючи сторінки підручника:
 Чотирнацять, сімнацять, девятнацять...
 Як вони жили? Бідні! Ой, бідні!
 Діти нових віків читатимуть про бої,
 На пам'ять учитись імена героїв,
 Числа убитих,
 Дати.
 Не знатимуть, як пахли солодко на полі бою рожі.
 Як між гоном гармат цвіркотіли коники дзвінко...
 Яке гарне було в ті роки
 Життя.
 Ніколи, ніколи так радісно сонце не сміялось.
 Як над городом зруйнованим,
 Коли люде, вилізаючи із льохів,
 Дивилися, чи є ще сонце.
 Греміли промови бунтарні,
 Гинули полки буйні,
 Та жовніри пізнали, як ряст пахне синій
 У наступі, в бою.
 Проводили вранці, розстрілювали.
 Та лиш воїни пізнали, що значить цвітневий поранок.
 У ясних проміннях десь вежі палали,
 А вітер молив: Подожди! Хвилину! Ще хвилину!
 Цілуючи не могли відірватись від уст сумних,
 Не розхиляли міцно стиснених рук.
 Любили — умру, умру!
 Любили — гори, огнику, на вітрі!
 Любили — а деж ти, ой де?
 Любили — як можуть любити тільки тут на зорі бунтарній.
 В літах тих не було садів із золотими плодами,
 А тільки хвилевий цвіт, один вагітний май.
 Тих років не було: »Будь здорова!«
 Лиш горде, коротке: »Прощай!«
 Читайте про нас і дивуйтесь!
 Ви не жили із нами — сумуйте!
 Гості землі, прийшли ми на вечір єдиний
 Ми любили, руйнували і жили в смертельну годину!
 Та над нами сяяли ясні зорі
 І під ними почали ми вас.
 У ваших очах горить наша туга і досі.
 У ваших розмовах дзвенять наші пориви буйні.
 Ми далеко розкинули в ніч і в віки, в віки
 Наше погасле життя.

Київ, 1919.

Переклав *Ол. Бабій*.

С. Русова.

Дмитро Маркович.

(Посмертна згадка).

Помер Д. Маркович у грудні 1920 р. І нема вже гарної по-статі старенького поважного діда, завмерло серце повне такої горячої любови до рідного краю, такого глибокого чуття до усіх людей, вже ніколи не почуємо його палких промов, осяяних вірою в найкрасшу долю України. Втратила Україна в особі Марковича одного з найкрасших своїх громадян, який розумів завдання часу і не жалів своїх сил, щоб їх виконувати. Се був вже старий 72-літній чоловік, але він працював до останніх хвилин свого життя, хоч у неймовірно тяжких умовах доводилось йому його закінчувати. За кілька днів до смерти, коли астма душила небіжчика, в його кімнату грубо вдерлися чужі люде. І він бачив, як ворожа рука опорожняла скриньки його стола, коло якого він стільки літ викохував свої найкрасші твори. Взагалі доля мало усміхалася нашому небіжчикові. Познайомилася я з Д. Марковичем в 80-х роках у Херсоні, де О. Русов стояв на чолі Земського статистичного бюро, а я ще не мала права — як „піднадзорна“ — жити в губерніяльному місті і одбувала своє політичне заслання в 20 верстах від Херсона в Олешках, невеличкім місті Таврії, над Конкою, притокою Дніпра. В Херсоні був М. товаришем прокурора, а наше статистичне бюро було осередком українського громадянства. За свої українські симпатії дехто з сього бюро: Ф. Василевський, О. Волошин, О. Русов уже зазнали в Єлисаветі й ревізії і арешту. Але молодий товариш прокурора, теж захоплений українством, не кидав своїх зносин з ними. Взагалі се був тісний товариський гурток з чисто культурними завданнями: підтримування українського театру, літератури, збирання етнографічного матеріалу, але й ці скромні завдання викликали переслідування уряду, і щоб не компромітувати таку „політично бездоганну“ особу, як товариш прокурора, треба було вживати можливої обережності. Правда, се не легко було при тих дружних відносинах, з якими ставився до нас Маркович. Pokійник не раз попережав когось із гуртка перед трусом, то що. Саме під той час в мене в Олешках переховувався Енгель, політичний утікач із Сибіру, а я вважала себе цілком безпечною. М. дізнався, що за втікача вже відомо поліції; зараз шаландою приїхав до мене і попередив Енгеля, що він мусть як найскорше залишити мою хату. Прокурор не підозривав свого товариша в близьких відносинах із такими „непевними“ людьми як ми, і призначав Марковича на ревізії серед Українців. Але М. завжди на такий випадок „слабував“ і подавав рапорт про свою хворобу. Та він і справді в той час страшенно слабував на

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ноги, навіть ходив на костурах і всяке хвилювання тяжко відбивалося на його здоровлі.

Одного разу до мене в Олешки приїхала уся наша трупа: Кропивницький, Саксаганський, Заньковецька, Садовський і його сестра. Захоплені вражіннями театру М. реагував на них тим, що написав комедію на 4 дії „Не зрозуміли“. Сюжетом її були ті постійні непорозуміння, які виникали у інтелігентних робітників — щирих народників, коли вони на практиці увіходили в безпосередні зносини з ідеалізованим ними простим селянством. Але сей твір Марковича через свою неценічність не мав успіху.

Невдовзі я дістала дозвіл переїхати до чоловіка і жити в Херсоні, хоч і під доглядом поліції, але всеж таки родинним життям. Виклопотав мені сей дозвіл мій брат у Петербурзі Ліндфорс, відомий київський адвокат і земельний діяч. Тут до нашого українського гуртка приєдналася молода жінка Василевського, відома поетка Дніпрова Чайка. Вона тільки що виступила з своїми символічними поемами, прихильно оціненими Марковичем і моїм чоловіком. Тодіж ми рішили видати херсонський літературний збірник „Степ“, в якому були уміщені твори Марковича, Дніпрової Чайки, статистика Бравнера, що писав досить гарні мініатюри з херсонської природи, яку дуже добре знав і любив. До мистецьких творів додано етнографічну розвідку жінки Марковича Олени про українське весілля, статистичну працю Русова і т. п. Як ми всі раділи, складаючи сей збірник! В той час тяжких утисків українського слова кожда нова українська книжка була дорога, свідчила вона про якийсь український гурток, бо щоб видати книжку, потрібні були гроші, українських видавництв не було, капіталістів між нами теж не було, приходилось усе робити на спілку, складаючися громадою. Так було і з нашим збірником. Колиж траплялося дістати від кого небудь із потайних прихильників українства яку сотку карб., се було свято. Найкрасше в сьому таланило М., бо він мав зносини з місцевою аристократією. Нераз М. закликав нас до себе послухати якийсь новий свій твір: на столі в невеличкому кабінеті нашого дорогого господаря повсякчасні величезні купи паперів, усякі урядові його „діла“, на сей час відсунуті на бік, а перед господарем лежать дрібно списані листки. Віконниці щільно закриті від ворожого ока численних підглядачів. М. читав майстерно, справляючи велике вражіння на слухачів і сам хвилюючися правдивим хвилюванням артиста, що дорожить думкою своїх друзів.

Не довго одначе усміхалася нам доля, обєднавши нас у такий щирий гурток: в своїй подорожі по Росії цар Олександр III завернув і до Херсона. Алеж то було тоді метушні! І хоч царська подорож пройшла цілком спокійно, та губернатор, бажаючи одержати чин військового генерал-губернатора, щоб отримувати від уряду безмежні кредити, зробив цареві доклад, що він, мовляв, не має сили побороти революційну гидру і лише військовий стан у таких бунтарських територіях, як степова Україна, отруєних

українофільством, може забезпечити державний спокій. Се йому вдалося. Незабаром по сім утворено військове генерал-губернаторство на всьому просторі Степової України. Першими жертвами розлюченого генерал-губернатора впали Русов і Маркович. За Русова губерніяльна земська управа одержала іменний указ за підписом самого Олександра III, що наказував йому негайно виїхати з Херсонської губ. і забороняв на завжде появлятися в її межах. А Марковича, напів хворого від усіх сих хвилювань, переведено „по службі“ на далеку Кубанщину в Катеринодар.

Від того часу ми коло десяти літ не бачилися з дорогим кумом. А що клімат кубанської низини був дуже шкідливий для слабого здоров'я Марковича, він упросив перевести його в Каліш коло Варшави, де кілька літ працював у суді. Від того дуже рідко виходили в друку його твори — найкрасшими із сього часу можна визнати його „Бразиліяне“. — Аж у початку сього століття, коли нас доля поперекидала з одного місця до другого, одержали ми страшенно веселий лист від нашого кума: поталанило йому придбати шматок землі на Волині в с. Михалківцях, і ось він мав змогу, покинувши ненависну службу, жити в найтемнішому куточку України і цілком віддатися праці для народа. Се був наш спільний ідеал народництва і М. закликав нас залишити на деякий час наше бурхливе нервово-столичне життя й на Різдво приїхати до них. Спокуса була занадто приваблива і ми поїхали. Скоро ми були на стації Оженин, де на нас чекали добрі сани і гарні коні нового землевласника. Вже на другий день по наших приїзді повів нас М. оглянути його господарство, величезні стаїні, породистих волів та коний, новулаштований черепаший завод. До М. часто приходили дядьки за усякими порадами — юридичними, господарськими, економічними, приходили хворі, поранені, підсліпуваті до пані Олени за ліками. Господарство було поставлене у М. зразково і нам дивно ставало, де сей „прокурор“, сей письменник ідеаліст набрався такого практичного досвіду, що справді міг стати користним радником для цілої округи. Він організував кооперативи, об'єднував людей підчас виборів до I-ої Державної Думи, боровся з польським панством. Се була тяжка праця для одної людини, а Маркович був цілком самітний. Він тримався страшенним піднесенням нервів, часто приїздив до Петербурга, як він казав, набратися сили, порадитися з людьми, побути хоч деякий час серед однодумців. На жаль Маркович не був вибраний до I-ої Думи, він лише брав активну участь у лівому федеративно-автономному блоку. За участь у сьому блоку жандарми на донос великих землевласників зробили трус у Марковича, визнали його дуже шкідливою людиною та взяли під поліційний догляд. І хоч незабаром, по скінченню виборної кампанії М. був звільнений з під догляду, всеж таки після сього спротивила йому темна Волинь, його енергійна сільсько-господарська праця, й тяжкою стала йому його самітність. Його по-

тягло до Києва, і він часто приїздив сюди й брав жваву участь в організації української демократично-радикальної партії. Саме під той час ми задумали купити собі ґрунт у Винниці. М. теж потягло переїхати до Винниці, пожити на людях, розпочати нове життя з новими завданнями, але однаково присвяченими Україні. І справді нам поталанило оселитися в дуже близькім сусідстві на Старому Місті в Винниці, ми в маленькому дімку на 4 кімнаті з гарним видом на Богунову гору, Маркович у розкішній вілі серед величезного саду. Він жив там постійно, передавши усе господарство в Михалківцях своєму єдиному сину. В Винниці він став на чолі кооперативних установ, і тут його ясний практичний розум був дуже користний. Я з чоловіком проживала у Винниці тільки в літі, коли кінчалися у О. О. лекції в Комерційному Інституті і він міг виїхати на літній спочинок із душного Києва. Ми часто бували у Марковича, проживаючи в Винниці. Користався він загальною пошаною і мав великий вплив у всяких громадських справах. Як і завжди, М. горячо любив Україну, хоча частенько щиро відданий улюбленій українській справі, не раз до сліз ляяв нашу українську нездатність до спільної праці, гудив славетній українській сепаратизм, який розєднував усі наші сили.

Та недовго довелося нам переживати красу подільського літа в товаристві з Марковичем. Вибухла війна й евакуація в Саратов зрушила сеї тихий рай, надовго розлучивши нас. Та ось настав 1917 р., ожила Україна. Ожив і Маркович! Де в нього тільки сили бралися задля тих численних виступів, промов, в яких він пояснював „момент“, розбуджуючи справжню національну свідомість. Не було навкруги Винниці, по сусідних повітах жадного селянського зїзду, де старий Маркович не виступав з огненною промовою. Він так володів аудиторією, що вона вся хвилювалася його промовою, вона і сміялася, коли він жартував, і хвилювалася, коли він глибоко зачіпав її світогляд, готова була йти за таким промовцем, кудиб він не повів її. Не дурно після таких промов слухачі виносили його з салі на руках, і везли самі, випрягши коний з екіпажа.

Старий літами Маркович жив тоді нервами і працював по цілих днях, не знаючи втоми, ані міри своїх сил. Часто його привозили приятелі цілком непритомним до дому. Все частійше хвороба затримувала його енергійну роботу, тримала його в ліжку цілком знесиленого. Але проходило два-три дні, і піклування пані Олени та яка небудь добра звістка за нашу справу, — й сили знову верталися до старого діяча і він знову брався до праці. А праці сеї було в нього немало. За Центр. Ради був М. генеральним суддею, а за Гетьмана сенатором завдяки своїй юридичній освіті. У Винниці за Директорії був міністром справедливости, а рівночасно й кооперація не обходилася без його безпосередньої участі. В 1918 р. в осени центральній кооператив у Києві святкував 50-літній ювілей літературної діяльності М. Ювілей пройшов дуже щиро, бо справді Маркович, оглядаючи

своє життя, міг з повним правом сказати: Ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою.

Бачучи, як здоровля його усе слабшало, М. почав мріяти про таку посаду, яка далаб йому змогу поїхати за кордон, трохи спочити від того вульканічного життя, яке під тої час панувало по всій Україні. Він мав надію одержати посаду в Італійській Українській Місії. З такою мрією він вирушив разом з іншими нашими діячами до Одеси, щоби звідти їхати до Італії. Але надії були зрадливі, становище України що дня мінялося. В Одесі Марковичу довелося скоштувати чимало тяжкого, прикрого. Він просидів деякий час у в'язниці, коли в Одесі панувала депікінська влада. З приходом большевиків М. правда вийшов із тюрми, але життя не покрасшало. Із своїм слабим здоровлям він тільки якимсь чудом вирвався з Одеси і в початку зими 1919 р. прибув до Кам'янця, але зараз же дуже тяжко заслаб і лише після Різдва міг повернути до Вінниці, де так турбувалася за нього пані Олеца. Усі переживання сього тяжкого півріччя помітно відбилися на його здоровлі й настрої. М. став страшенно роздратований, брав меншу участь у громадському житті. Та скоро всі обставини загального життя на Поділлі і в Вінниці склалися так, що він і не міг ніде працювати. Тож сидів дома, багато читав і розпочав свою автобіографію. З жахом переживав він усі ті трачення, розстріли, які провадилися з особливою жорстокістю в Вінниці. На Дмитра 26 жовтня, як і завжди, зійшлися в Марковичів кілька вірних приятелів — небагато їх залишилося навкруги старого. М. був тоді особливо веселий. Жартувливий, як завжди, захоплював він усе товариство своїм гумором. А через тиждень він лежав уже в ліжку і кричав від болю — тої страшенної невральгії, яка так часто мучила його останніми літами. Зовнішнє життя часто додавало йому ще й моральних і фізичних мук. Чекіст, який реквірував у Марковичів їх найкрасшу кімнату, дозволяв собі тарабанити на фортеп'яні без пуття цілими годинами. З особого Відділу прийшли в кімнату хворого саме тоді, коли він мав приступ задухи, реквірувати його стіл до писання. Але віра в ясну майбутність України ні на одну хвилину не покидала старе змучене серце. Щоб побачити сю красшу долю українського народу старому хотілось жити, він боровся зі своєю хворобою, відганяв нервовим напруженням небажану кирпату гостю.

Помер М. непомітно, мов заснув. Скінчилося діяльне життя одного з тих останніх могоканів українського відродження, яких уже небагато зосталося.

В М. явсь дуже дивно злучалися і практичний розум, що так сприяв його і господарській і кооперативній праці, — і тої романтичний ідеалізм, який давав йому широкий обрій, палку любов до мистецтва, до краси, в чім би вона не виявлялася, чи в слові, фарбах, музиці, чи в найдорожшому скарбі людськості — в людській душі. Він глибоко розумів мистецтво, розумів також психологію і окремої особи і народньої маси. М. був блискучим

представником української культури кінця XIX віку, аристократ душі й розуму, демократ у своїх соціальних та політичних переконаннях, в своїх нахилах, вчинках і мріях, відданий син України.

Та покійний був не тільки видатним українським діячем, він займає почесне місце і в українській літературі. Почав писати М. в дуже тяжкий час для української літератури, коли після закону 1876 р. та його додатків заборонена була усяка літературна українська продукція.

Та жадною силою не міг припинити царський уряд творчий рух українського народу в особі його найкрасших представників літератури і театру. Заборонений в російській державі сей рух перенісся в межі Австрії, в Галичину. В галицько-українських часописах бере участь і М.

Як письменник належить він до наших перших артистів-психологів. Уже в перших словах першого свого оповідання „Іван з Буджака“ висловив М. увесь напрямок своєї творчої діяльності: „Іван з Буджака — звір, а товариш добрий, головніш за усе, се душа чоловік“. Сими словами арештанти характеризують героя оповідання. З другого боку, надзорець за тюрмою, „штик юнкер в одставці“, дає Івану зовсім иншу характеристику: „Сю бестію, рішуче каже він, за одну його пику треба повісити; таку мерзенну пику виправить хіба лише петля та шибениця!“ Сей контраст зовнішнього звіря, звіря не від природи, але утвореного умовами життя, й тією глибоко людською душею, яка заховалася в таємничих глибинах людини і не піддається ніякому каліцтву зовні. М. умів заглядати в душу людини, на якому-б щаблі культури вона не стояла, і розумів її радощі й страждання. Посада слідчого, на яку він вступив зараз по скінченню університету, сприяла знайомости його з ріжними „колишніми людьми“. В його творах перед нами ціла галерея сих людей, що хоч викинуті з рельсів нормального укладу, не перестали одначе бути щирими й гарними людьми.

Іван з Буджака — сей звір в арештантському халаті — ділить своє останнє майно, свій „казенний“ шматок хліба з чужою, незнайомою жінкою, ще більше нещасною аніж він сам; конокрад Степан, чекаючи вірної смерти від селян, що його зловили, знаходить у своїй ясній душі досить спокою й тепла, щоби приятелювати з малесенькою донькою свого ворога. Омелько, злодій каторжанин біжить із далекого Сибіру, щоби привитати своїх діток і жінку. Яскравими постатями вималював М. сих людей і навчив нас ставитися до них як до рідних страдальців. Високим гуманізмом дихають сі реальні картки оповідання. Але в творчій душі Марковича не завжди панував один лише спокійний гуманізм. Двічі виривався в нього стогоном протест проти усього жорстоко-звірячого, що за останні роки доводилося бачити не у вчинках тої, або иншої духово покаліченої людини, але в жорстоких чинах цілого громадянства. Сей стогін-протест

3*

вилився в короткому автобіографічному нарисі „Finale“, де змалював М. білий терор.

Протест проти людської жорстокости, звісно, не нова тема. Ще Шевченко в розпуці казав:

І звір того не зробить дикий,
Що ви, б'ючи поклони,
З братами дієте...

а в наш лютий час серце письменника-гуманіста може розірватися від страшеного жалю. На щастя у М. тонка нервова чулість до усякого страждання лучилася з безмежною вірою в перемогу правди і добра, в духову силу українського народу, який перемаже усі жахливі умови сучасного життя і залишиться тим героєм гуманізму, яким він так часто виявляв себе на протязі історії.

Такимизь щирими акордами уклалося на папері його оповідання „Сон“, присвячене тяжкому політичному і соціальному становищу України в 1915 р., коли, оголошуючи війну за визволення націй, російський царизм душив, що було сили, усе українство й руйнував до краю Галичину. В оповіданню „Сон“ М. дає нам правдивий нарис того відношення до України, якого тоді трималася Росія.

Умер Маркович, але довго не щезне з наших очей велична постать сивобородого промовця на перших наших самостійних політичних вічах; ще довго його талановиті оповідання навчатимуть нас любити усіх людей, ставитися з щирим гуманізмом до життя, зрестись усього того звірячого, що запанувало в нас під постійно ворожою окупацією, в довгому ставі війни. Виростуть на Україні нові покоління громадських діячів - патріотів, вони порвуть ті кайдани, в яких і тепер закутий наш український народ. Але й вони з щирою подякою згадають тих письменників, тих патріотів, що перші голосно проголосили визволення України від усякого чужого гнету, проголосили святе слово правди й любови до людини.

А таким письменником і діячем був і Дмитро Маркович.

Др. Філярет Колесса.

Про вагу наукових дослідів над устною словесністю.

Під устною словесністю розуміємо народні пісні, думи, заговори, пословиці, казки — взагалі, увесь запас поетичних творів, що живуть в устах народніх мас, переходять із покоління на покоління дорогою устного переказу, устної традиції і таким способом удержуються не раз довгі віки в народній пам'яті, без допомоги письма.

Одначе бувають і такі випадки, коли жерелом сього або того твору устної словесности являється письменний пам'ятник; так н. пр. декотрі байки, легенди, новелі ведуть свій початок із ріжних повістий, а лірницькі пісні виявляють у значній часті сумішку народньої творчости із книжними впливами.

З другої сторони і твори устної словесности доходять до нас часами дорогою давних записів, як от звісна пісня про воєводу Штефана, перехована в граматиці чеського ученого Благослава із другої половини XVI в.

Твори устної словесности повстають тим способом, що складають їх талановиті одиниці зпоміж народу, або переймаючи їх з якогось книжного жерела, перероблюють на народній лад. Одначе, коли такий індивідуальний твір поетично настроєної людини перейде в устну традицію широких кругів, — він приспособлюється своїм висловом і формою до інших творів устної словесности, підлягає в устній передачі ріжним змінам, поволи тратить признаки індивідуальної творчости, а стає відбитком почувань народніх мас і набирає признаків збірної або колективної творчости.

Наука, що займається збиранням, порядкованнем і досліджуваннем творів устної словесности та описом і досліджуваннем народніх звичаїв, обичаїв, обрядів і взагалі життя народніх мас, зветься етнографією (по нашому — народопись).

Одначе в парі з нагромаджуваннем етнографічного матеріалу іде й поглибленне наукових дослідів над сим матеріалом; сі досліді розтягаються на словесні твори усього людства, виходять на поле широких порівняних студій і в сьому широкому розумінню одержують назву фольклору (англійське слово, що по нашому значить народовідання, людознавство). Фольклор — се наука, що займається в порівняний спосіб дослідями над устною словесністю. А що звичайно буває дуже трудно провести докладну границю між устною словесністю і письменством, то фольклор тісно вяжеться з історією літератури. З другого боку ся наука втягає в свій обсяг психологію, історію релігії і соціального розвитку людства — отже сплітається подекуди з мітологією, соціологією й історією культури взагалі,

тим більше, що всі ті спеціальні галузі знання опираються так само, як і фольклор, у значній мірі на етнографічному матеріалі.

Фольклор — наука розмірно ще недавня, бо хоч заінтересованне устною словесністю почалося вже в другій половині XVII в. (Персі — англійські балади 1765 р., Гердер — *Stimmen der Völker* 1778 р.) — то фольклорний, космополітично-порівняний напрям наукових дослідів почався щойно перед якими 50-ти роками. Фольклор знаменує величезний поступ науки протягом останніх десятиліть, і входячи в різні області знання, осягає знамениті висліди, необхідні для того, хто досліджує історію культури, а з окрема історію літератури якогось народу. Супроти того, що значінне устної словесности в таких дослідах часами не доцінюється людьми, необізнаними із сим предметом, і що навіть декотрі історики літератури, оперуючи застарілими методами, з деяким легковаженнем трактують устну словесність, не буде зайвою річю вказати в окремій статті на вагу наукових дослідів над устною словесністю.

* * *

Східно-європейські народи при всіх різницях фізичної і духової натури мають всеж таки багато спільного: ся спільність і спорідненне проявляється особливо виразно у народній поезії. Східно-європейські народи, не лише Славяни, але також Румуни, Фіни, Маляри, Греки, у протилежности до германо-романського Заходу визначаються пребогатою устною словесністю, що до останніх часів зберегла велику живучість і повну свіжість. На се вплинули різні обставини, серед яких зростали й жили східно-європейські народи, а саме: їх географічне положенне і близьке сусідство з Азією, їх етнічний склад та історичний розвиток, їх суспільне наверствованне з подавляючою перевагою селянських мас, врешті спільні культурні впливи, яким вони довгі віки підлягали.

Географічне положенне Славян і їх близьке сусідство з Азією принесло з собою мандрівку і часове поселенне різних азійських племен турко-монгольського пня на території східних і південних Славян або в їх близькому сусідстві, що згадаємо тут про Хазарів, Печенігів, Половців, Угрів, Татарів і Турків: наслідком сього було наверствованне й змішанне різних рас і різних етнічних елементів на славянській території.

Таке замальгамованне різних етнічних типів творить завжди дуже пригожий ґрунт під розцвіт народньої поезії. Через сусідство з Азією й вплив азійських племен до східної Європи та довговікові війни з азійськими кочовиками увійшло дуже багато східних елементів до мови і взагалі до матеріальної й духової культури східно-європейських народів. Східні впливи полишили виразні сліди в способі воювання, одежі, орнаменті, а особливо в поезії й музиці славянських і неславянських народів східної Європи.

Другим вирівнюючим чинником на сході Європи був культурний вплив Візантії і візантійського християнства, що полишили свої сліди в мові (як се бачимо на словах з обсягу церковного і взагалі духового життя, та на хрестних іменах), письменстві й устній словесности.

З виїмкою Славян висунених на північний і південний захід, а саме Поляків, Чехів, Словінців і Хорватів, що стоять по середині межі східною й західною Європою, у всіх інших славянських народів література й ціле духове життя розвивалося довгі віки під переможним впливом Візантії. Та коли на заході в розвитку умового життя побіч духовенства на перше місце вибиваються лицарство і міщанський стан, коли в добі ренесансу література й штука увільнюються із пут церковщини, коли з того часу Рим, як огонь західно-європейської культури, не лиш не перепиняє, але навіть пособляє розвиткови національних культур і національних літератур — то на сході Європи політичні й суспільні відносини укладаються зовсім інакше. Візантія переводить централізацію на полі політичного устрою, а в слід за сим іде запустінне провінціяльних огнищ, упадок міщанства. Нема тут пригідних умов до витворення сильного стану лицарського ані міщанського у західно-європейському розумінню. Одиноким духово-соціяльним чинником, що міг запліднювати літературу, остається лиш церков. І хоч політичне значінне церкви було дуже мале, то тим більший вплив мала вона на все культурне життя і воно підпало в цілости під керму церкви; на всі нерви державного й суспільного устрою налягала клерикалізація. Такіж впливи поширювала Візантія разом із християнством межі східно-європейськими народами... Суха візантійська література з її схематичністю, овіяна християнсько-аскетичним духом, стала взірцем для літератур східно-європейських народів, що майже не виходили поза життя, проповіді, літописи, апокріфи та казочні повісти. Церков не допускала народнього й світського елемента до літератури: навіть старинних клясиків пояснювано в Візантії догматичним способом.

Церков не давала простору також для розвитку драматичної літератури — і не достача драматичного письменства дуже характеристична для візантійсько-славянського сходу. Не було тут лицарського стану на західний зразок, не було й культу жінки, а через те не могла розвинути ся лицарська любовна лірика, яку на заході плекали трубадури й трувери. Поза сим розвоєви культу жінки і любовної лірики стояла в дорозі церков і орієнтальне розумінне становища жінки.

Не було тут і великого духового руху — гуманізму, який на заході привів до відродження й обнови літератури й штуки: середновіччина тривала на сході Європи кілька віків довше, ніж на заході, де доба гуманізму й ренесансу була тим помостом, що провадив до новочасної доби. Східно-євро-

пейська середовіччина що йно при кінці XVIII в. уступає поволи перед подумом західно європейського відродження й оживлення у всіх царинах культурного життя і переходить безпосередно у нову добу. Наслідком гальмуючого впливу візантисщини й церковщини при здержуванні впливу живих народніх елементів східно-європейські літератури не виявляють органічного розвитку, бо бракувало тут широкої народньої бази. Взагалі ціла структура духово-соціальних форм життя на сході Європи не була здатна до того, щоби пособляти органічному зростови літератури. Колиж врешті відроджені літератури східно-європейських народів підлягли західним впливам, то ці впливи обняли лиш тонку верству інтелігенції, а величезна маса простого хліборобського люду лишилася цілим своїм світоглядом у серці середовічних поглядів. Найвиразнійше бачимо се на устній словесности, що застрягла в патріархально-примітивних обставинах середніх віків, з яких вона й виростила.

Коли на заході література, підживляючися соками устної словесности, абсорбувала її і відділювала на неї розкладовим способом, то на сході людська поезія мало уділювала з своїх сил письменству, а через те не багато й забрано її з тих сил: і се власне причина, чому людська поезія Сходу заховала аж до найновітших часів таку неперебрану повноту й буйну свіжість, яку стратила людська поезія на заході, спаралізована розповсюдженням новітньої культури і розвитком штучної літератури.

„Соціальна стагнація, як каже Дітеріх, є найліпшою життєвою умовою для консервування людської поезії“.¹⁾

Західно-європейська людська поезія не може й мірятися із східно-європейською безпосередністю й глибиною почування, бо західні народи власне задля висшої культури стратили безпосередній зв'язок і здатність почування з природою.

Східно-європейські, особливо славянські народи, зближені до себе висше згаданими умовами історичного розвитку й духового життя, тісно споріднені мовою, в порівнанні із західно-європейськими народами виявляють лише слабу диференціацію; індивідуалізація на полі духового життя не розвинена у них так, як на заході: се також обставина, що пособляє розвиткови правдивої людської поезії, двиганої духом колективізму, що знаменує середні віки в протиставленні до індивідуалізму греко-римської старовини і романсько-германської новочасної доби.

Споріднення східно-європейських народів особливо сильно проявляється у змісті й характері народньої поезії. Нині се вже доказана правда, що в людській поезії, в фантазії і почуваннях східно-європейських народів подибується багато східних туранських і семітських елементів. Так н. пр. в по

¹⁾ Dieterich: „Die Osteuropäischen Literaturen“. 1911, ст. 16

хоронних голосіннях, що творять дуже замітну галузь людвої поезії у всіх східно-європейських народів, даремно шукалиб ми християнського світогляду, натомість слідній у них великий вплив східних виображень, а навіть мотиви східного походження, до яких причислюється н. пр. улюблене в українських, а також польських, болгарських, грецьких, фінських піснях зображення смерти у формі подружа з могилою, порівнянне домовини з новою хатою і т. и. Спадщиною Сходу треба уважати також фаталістичну віру в долю, що в протилежности до оптимістичного в своїй основі християнства приводить сумовитий, песимістичний настрій душевний. Віра в призначенне (предистинацію) нагадує могомеданський світогляд і поганську „долю“. Замітна річ, що в славянських народніх піснях, особливо в українських — „доля“ звичайно лиха, нещаслива.

Характеристичне для людвої поезії східно-європейських народів є велике богатство розбійницьких пісень, при чім розбійник являється заступником свободи і права, оборонцем і местником бідних і покривджених; часто він відбирає богатим, щоб наділити бідних: у такій ролі виступають у новогрецьких піснях „клефти“, у південних Славян і Румунів „гайдуки“, у Малярів „куруци“, в Українців „опришки“, а по частині й „гайдамаки“.

Тепле почування для родини, особливо ж звеличання матірної любови — се також дуже замітна риса в людвої поезії східно-європейських народів, що ярко виступає в українських народніх піснях і в думках про „Вдову“, „Сестру і брата“, „Олексія Поповича“, „Утечу братів з Азова“ й інших.

Та найбільш характеристичною прикметою людвої поезії східно-європейських народів треба уважати животворенне природи, живе спочування з природою, що так ярко проглядає в славянських і особливо в українських народніх піснях. Се зостанок анімістичного світогляду, коли то чоловік на давніших ступнях духового розвитку, живучи в безпосередній стичности з природою, уважав себе її частиною, дивився на ціле своє окруження, звірів, птахів, дерева, рослини, ріки, скали — як на єства з людською душею, що приймають живу участь у людській долі, що спочувають чоловікови в щастю й нещастю, що помагають, або шкодять.

Се рід, так сказатиб, примітивного пантеїзму з антропоцентричною тенденцією, бо чоловік являється в ньому осередком оживотвореної природи, від якої ведуть до нього таємні нитки. Хоч у народній поезії західної Європи подибуються також останки такого анімістичного світогляду, то без порівняння повнійше і виразнійше переховався він у народів східної Європи, даючи тут пребогатий корм для людвої фантазії. Тут належать н. пр. розмови чоловіка з рослинами, деревами й птицями, їх спочування для долі чоловіка, взагалі переносенне людських прикмет на окружаючу природу.

Замітна річ, що в поезії східно-європейських народів, у значній частині степових, дуже важну роль відіграв кінь; се нічого дивного, бо ж степовий чоловік без коня не дасться подумати. Бачимо се й на українських народних піснях, в яких козак і кінь виступають як вірна пара приятелів; кінь являється не раз дорадником і сторожем лицаря, не раз робить своєму панови докори за те, що недобре з ним поводить ся. Коли лицар гине на побовищі, кінь тужить над ним, копає йому гріб та передає рідні звістки про його смерть. Західно-європейська людова поезія майже не знає таких мотивів; та чим далше на схід, тим тісніше стає відношення межі чоловіком і конем. Отже коли що може вказувати на етнічний і психічний зв'язок східної Європи з Азією, то в се домінуюча роль, яку відіграв кінь в поезії східних народів.¹⁾

Та не лиш у змісті, мотивах і загальному характері, але також у поетичному стилі народних пісень Славян і інших східно-європейських народів проявляється тісне спорідненне.

Що до форми стиха панує тут силабічний принцип, або т. зв. складочислення: стихи і їх частини вирівнюються що до числа складів тим способом, що всі стихи одної пісні підходять під одну мелодію, котра накидує текстови свою ритмічну схему. Граматичний поділ і цезури в тексті сходяться з поділом мелодії та угрупованням ритмічних мотивів; усе те дає в результаті правильну ритмічну будову пісенного стиха, що навіть відділений від мелодії виказує складочисловою схемою із систематично розложеними силабічними групами. Так н. пр. старинний колядковий стих зложений з двох силабічних груп 5 + 5:

Ішли молодці | рано з церковці,
Стали вони си | раду радити.

Триколіпний стих весільної пісні 5 + 5 + 7:

Ой мовив же всь, | з бука листочку, || що не будеш падати,
Ой мовив же всь, | ти мій батеньку, || що мя не даш від хати.

На основі зіставлення і порівняння паралельних розмірів стиха в народній поезії Славян переконуємося, що ідучи зі сходу на захід стрічається в славянських народних піснях що раз то більшу правильність ритмічної будови; отсе степенування слідне навіть в українських піснях, коли порівнаємо галицькі варіанти з надніпрянськими. Се показувалоб дороги, якими доходили на Україну і далше на північний схід взірці правильного складочислового стиха. Та в питанні про походження сеї форми стиха погляди учених значно розходяться. Одні догадуються, що теперішня ритмічна будова славянських

¹⁾ На ст. 38—42 передано головні погляди д-ра К. Дітериха, висловлені в книзі „Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt“. Tübingen. 1911.

народніх пісень витворилася під впливом латинських церковних пісень середніх віків.

П. Сокальський, дуже авторитетний дослідник української і московської народньої музики, ідучи за звісним пімецьким ученим Р. Вестфалем, зводить до східних впливів витворення цього роду пісенної ритміки.

Потебня, опираючися на розслідування українських народніх пісень у звязку із спорідненими піснями інших Славян, класифікує пісенні форми по складочисловим схемам, а вироблення розмірів стиха старинних обрядових пісень відносить до славянської спільности.

Також у поетичному стилі народніх пісень мають східно-європейські, а особливо славянські народи багато спільного. Високо розвинена поетична мова славянських народніх пісень із великим засобом поетичних образів, порівнань, метафор, алегорій, епітетів — се у значній частині спільна спадщина, що веде свій початок із прадавньої традиції. В людовій поезії Славян і інших східно-європейських народів дуже часто подібємо т. зв. паралелізм, себто тісний внутрішній звязок меж двом а або більше стихами чи групами стихів.

Звичайно перший з паралельних рядків містить образ із природи або взагалі із зовнішнього світа, а другий рядок зображує якийсь настрій, бажання, ситуацію або образ із життя людини, н. пр. :

Ой за тучами | громовими || сонечко не сходить,
За вражими | ворогами || мій милий не ходить.

(Лисенко: Збірник укр. п. III. 39).

Розмір: 4 (рідше 5) + 4 + 6.

Гей зйди, зйди, | ти зірньо та вечірная,
Ой вийди, вийди, | дівчино моя вірная.

Між обома паралельними картинами являється звязок асоціації, близької аналогії, що дуже часто виходить на порівняння: в природі діється щось подібного, як у душі або взагалі в життю чоловіка. Паралелізм проявляється також т. зв. риторичним римом, себто аналогічним по значінню і граматичному звязку розміщенням слів у рівнобіжних рядках, н. пр. :

Який листок | зелененький, || упаде тай гниє,
Який любок | молоденький, || не по правді живе.

Розмір: 4 + 4 + 6.

Та дуже часто виступає риторичний рим у народній поезії також незалежно від паралелізму, н. пр. :

Чи ти мені, брате, віри не дімаєш,
Чи ти мене, брате, на сміх підіймаєш?
Чи не одна нас шабля порубала,
Чи не одна нас куля постріляла?

(Філ Колесса: Українські народні думи,
Львів, 1920, ст. 99).

Хоч паралелізм і риторичний рим — се загальні явища, що подибуються в поезії різних часів і народів, то в славянській, а головню в українській народній поезії виступають вони з особливою інтенсивністю, як справедливо зазначив се Потебня. Не місце тут подрібно обговорювати всі багаті засоби пісенного стилю, що обєднують східно-європейські народи на полі людвої поезії. Спільні прикмети стилю в епічній поезії славянських народів зібрані й обговорені в знаменитій студії Фр. Міклошіча: „Die Darstellung im slavischen Volksepos“ (1889).

* * *

Українці, займаючи центральне положенне серед народів східної Європи, одарені з природи великими музикальними здібностями і поетичним талантом, мають у порівнанні з иншими східно-європейськими народами найбогатшу, найбільш гармонійно розвинену народню поезію, з рівномірно розвиненим епічним і ліричним елементом, що найчастіше виступають змішані в одному роді і проникають себе взаімню, як се бачимо по українських народніх думах.

Українські народні пісні й думи варті досліду передовсім як поетичні твори, визначені високими артистичними прикметами, що проявляються як у їх змісті, так і формі. З естетичного погляду українську народню поезію високо цінять не лише свої знавці, але й чужі, що згадаємо тут Боденштедта, Р. Вестфаля, Дітеріха, Ральстона, Рамбо.

Та лишаючи на пізнійше обговорюванне естетичних вартостий українських народніх пісень, звернемо увагу передовсім на важність наукового досліджування творів української народньої поезії для історично-літературних студій.

Народні пісні, так само, як мова, є органічним витвором народнього духа: вони живуть і розвиваються у тісній звязи із духовим життєм народа, як його найсильнійший вислів. Тому українські народні пісні дають невичерпані засоби до пізнання характеру й душі українського народу, його історії й культурного розвитку. В самому на верствованню українських народніх пісень зазначилися дуже виразно суспільні й політичні переміни та чергованне культурних впливів протягом більше як тисячелітньої історії нашого народу.

Християнство застало вже на Русі-Україні народню поезію, розвинену ще в передісторичній добі життя українського народу.

(Докінченне буде).

—————
—————

Ол. Яремченко.

Чи М. Гоголь був наш?

Кожда культурна нація, що поважає себе, ставиться з глибокою пошаною до пам'яті великих людей, що вславилися своєю діяльністю на полі рідного письменства, науки, мистецтва або громадської роботи. Отже здавалось би, що й Українці мусять відповідно шанувати найбільшого свого літературного генія — Миколу Гоголя, шанувати так, як шанують, наприклад, Англіїці Шекспіра або Німці Гетого. Здавалось би, що коли вони не мають змоги, чи засобів на будову величнього монументу та заснування товариства його імені на зразок Шекспіровського, то бодай мусять видати всі його твори, переклавши їх українською мовою, та завести обовязкове їх студіювання в своїх школах.

Гоголь заслугує на те. Мало в нашому письменстві авторів, яких творчість булаб такою суто-українською, носилаб таку виразну печать нашого національного духа, як саме Гоголь. З кожного рядка його творів, чи оповиті вони смутком і тугою, чи дзвенять безтурботним сміхом, чи затровні гіркою насмішкою, джерелом бє українська стихія, обзивається українська душа

А проте мусимо констатувати, що ширший загал нашого громадянства не оцінив відповідно геніяльності Гоголя, не спромігся не то що на десятки видань його безсмертних творів, а навіть й на одно повне. Чи не тому се сталося, що багато Українців помилково зараховують Гоголя до московських письменників? Алеж добровільно зрікатися того великого літературного скарбу, який zostавив у спадщину Гоголь, на користь Москвинів — се означає не лише кольосальну помилку, але просто таки злочин проти української культури. Бо хоч твори Гоголя й писані московською мовою, властиво московськими словами (конструкції фраз і звороти мови у нього цілком українські, як се зазначив ще критик Мандельштам), сей зовнішній одяг мало змінив національний характер писань Гоголя. І коли ми, цілком справедливо, вважаємо і Сковороду, і невідомого автора „Слова о полку Ігореві“, і редакторів „Повісти временних літ“, хоч мова їх дуже відрізняється від нашої сучасної літературної мови, українськими письменниками, то тим більше мусимо вважати Гоголя українським клясиком.

Ще в 60 роках минулого століття П. Куліш се зрозумів і написав свою відому книгу „Записки о жизни Н. В. Гоголя“. Вже один той факт, що Куліш зацікавився Гоголем і видав про нього працю на 530 сторінок, сам по собі красномовний і заслугує як найбільшої уваги. Не про Пушкіна, Жуковського, Лермонтова чи кого там иншого, а саме про Гоголя, — і з яким розумінням, з якою любовю й пошаною! Сю-ж думку він висловив у сво-

йому вірші „Перед Гоголевим честенем“, уміщеному в збірці „Дзвін“:

Пророк пророкові приносить оправдання,
 Мудрець премудрого витає по заслугі:
 Так і поезії божественне дихання
 Вшановує поет, і муза другій музі
 Заявлює вінком високе почитання.
 Земляче Гоголю! Щож над тобою склалось?
 Хто чесно привитав твій честень мармуровий
 Там, де твоя тиха коліска колихалась,
 Де відбував еси твій іскус науковий
 І світозарная зоря твоя займалась?
 Кругом твого стовпа зібрались мертві душі
 Ті, що не встиг еси пером живописати:
 Пани, попи, Жиди, педанти довгоуші,
 Тай заходилися тебе гуртом витати,
 Мов председателя казённой палати.
 Тарасе, брате! Де твоя тридцятострунна?
 Нехай би земляка достойно привитала,
 Нехай би голосно вона зарокотала,
 Мов філя на морі кипить широкошумна,
 Щоб осоромилась дрібнота слабоумна.

Куліш мав рацію. Москвини, яких так немилосердно осміяв Гоголь, хоч і поставили йому монумент, а про те не виявили справжньої пошани й зрозуміння його думок і творів. Гідно вславити і вшанувати Гоголя міг лише рідний йому український народ устами свого національного поета Шевченка, який так високо ставив його. „Наш Гоголь справжній знавець серця людського“, — пише наприклад Шевченко в своєму листі з заслання до княгини Репніної, — „наймудрійший філософ і найбільший поет мусять шанувати його як чоловіколюбця... Не перестану жалкувати, що мені не вдалося зазнайомитись особисто з Гоголем.“

Минуло від того часу багато років, а й до нині не знайшлося серед Українців людини, якаб продовжила працю так блискуче почату Кулішем. Українське громадянство інстинктивно почувало, що Гоголь мимо запевнень московської критики та школи „наш“, і тому за переклад його творів брались такі наші визначні письменники, як І. Франко та Леся Українка. Але в столітні роковини дня його народження зявилася лише невеличка книжечка С. Єфремова „Між двох душ“. В порівнанні з розвідкою П. Куліша вона як під оглядом науковим, так і з боку змісту далеко менше вартісна. Та й сама провідна її думка, що у Гоголя було дві душі — московська й українська, між якими йшла невпинна боротьба, що й була драмою його життя, на наш погляд, помилкова і нав'язна працею проф. Овсяніко-Куліковського, котрий доводив що ніби то Гоголь був „общерос“ — себто ні Українець, ні Москвин.

Ні, ся гіпотеза цілком неможлива. Кожний, хто ближше ознайомиться з життям, творами й листуванням Гоголя, може переконатись, що Гоголь мав лише одну українську душу, і хоч змушений був піти в найми до Москалів і писати їх мовою, а проте не зрадив рідного народу і все зоставався Українцем. Жадию боротьби в душі Гоголя не відбувалося, бо він сам про себе написав у одному з своїх листів, що він майже від 12 року іде одним шляхом, „не шатаєсь і не колеблясь в мненіях главних“ і як се ми дійсно бачимо з його життя, діяльності та листів. Не дурно ж герої його повісти тогож імені Тарас Бульба власними руками застрелює свого сина Андрія за зраду. Такої картини людина з двома душами не змогла би змалювати. Так міг написати лише нащадок стародавнього козацького роду.

В жилах Гоголя текла чиста українська кров. Прапрадід письменника Іван або Ян, од якого й пішла добавка в його родовім прізвищі Яновський, емігрував з Правобережа на Полтавщину, де й був вікарним попом, у м. Лубнах, а від 1723 р. у селі Кононівці Лубенського полку. Його син Демян студіював теологію в Київській Академії і був також попом у с. Кононівці після свого батька. Син Демяна Танас, дід письменника, хоч і скінчив Київську Академію, але 1757 р. вступив на службу до Генеральної Військової Канцелярії, де був військовим писарем і дослужився до ранги секунд-майора. Він одружився з панною з заможної родини Тетяною Лизогубівною — донькою бунчукового товариша і тим увійшов у ряди тодішньої української аристократії. Дня 19 жовтня 1778 р. його вписано в першу частину родословної книги Київщини. Танас Гоголь був очевидно дуже здібною людиною, бо не лише дослужився до високої ранги, але й зумів скласти значний маєток. Син його Василь (батько письменника) народився в 1780 р. в хуторі Купчинському Шишацької сотні. Спершу служив він на військовій службі і був у 1797 р. підвиспений із значкових товаришів у корнети. Потім служив на почті, а від 1815—1818 р. був хорунжим Миргородського повіту. Василь Гоголь як на свій час був людиною освіченою, любив театр і влаштовував навіть у маєтку свого багатого сусіда і родича Трошинського аматорські вистави. Він був не лише режисером і талановитим артистом у сьому театрі, але й писав для нього власні комедії. Одна з них — „Простак“ зберіглась у цілости і була надрукована в 2 книзі „Основи“ за 1862 р. Такий суворий і гострий критик як Куліш, у своїй передмові до сієї комедії ставить її вище од „Москаля-Чарівника“ Котляревського.

Отже, як бачимо, М. Гоголь-Яновський був з діда-прадіда Українцем, а його батько навіть талановитим українським письменником. Здавалося, що й син мусів би піти шляхом батька, але обставини склалися инакше. Наша нація переживала тоді саме часи занепаду, а українська література шойно народжувалася. Рано стративши батька, юнак Гоголь мусів їхати до Петербурга шукати собі долі та заробітку. Сумуючи на чужині за

улюбленою своєю батьківщиною, написав він тут славетні „Вечери на хуторі коло Диканьки“. Сі оповідання, щоб їх зрозуміли в Петербурзі, намагався він писати мовою як найблизшою до московської. Мусів, бо тоді не було ні української преси, ні виробленої літературної мови, ні українського читача. Кажемо „намагався писати“, бо як відомо Гоголь до самої смерти не навчився добре московської мови, не опанував її цілковито, хоч скінчив московську середню школу (Ніжинський Ліцей) і перебував здебільшого серед московського оточення.

Се йому не раз випоминала критика. „Арабески видано надзвичайно неохайно що до мови, стилю, граматики й коректи: давно вже ми не бачили московською мовою чого небудь подібного“, — пише, наприклад П. М-скій (Юревіч) у 73 числі „Северної Пчели“ за 1835 р. Не дурнож Греч і Булгарін закидали Гоголеві, що він псує „руській язык“, а такий авторитетний знавець мови Гоголя, як Мандельштам, констатує, що конструкції фраз і звороти у Гоголя українські, хоч і висловлені московськими словами.

Неприхильно, а то й цілком вороже поставилась критика до перших творів Гоголя. Лише Пушкін інстинктивно почув геніяльність молодого письменника-Українця і з свого боку зробив усе можливе, щоби перетягти його на службу московській літературі. Завдяки своїм зв'язкам і знайомствам він увів Гоголя у товариство красних російських письменників і все накидав йому теми з російського життя. Коли Пушкіна забито, сю місію перебрав на себе критик Белінскій. „Въ Мертвыхъ Душахъ Гоголь совершенно отрѣшился отъ малоросійскаго элемента і сталъ русскимъ національнымъ поетомъ во всемъ пространствѣ этаго слова“, — радісно дзвонив він у всі дзвони в „Отечественныхъ Записках“.

Але він помилявся. Одночасно з „Мертвими Душами“ Гоголь писав трагедію з запорожського життя, про яку оповідав артистові Щепкінові в таких, приблизно, словах: — „Ну, буде вам славною робота. У мене є драма на зразок Тараса Бульби. Я її швидко скінчу.“ Він здійснив свою обіцянку і читав сю драму Жуковському. Той спершу її слухав уважно, а потім, тому що був дуже стомлений і старий, задрімав. Вразливий Гоголь у туж мить вкинув її в огонь. Відомо також, що Гоголь довгий час працював над історичним романом з українського життя під назвою „Гетьман“, який потім також спалив. Зберіглося лише кілька уривків, які дають підставу думати, що загиб твір великої мистецької вартости. Що було причиною спалення — невідомо. Чи не причини часом політичного характеру?...

Свідома цікавість до рідної стихії рано прокинулася в душі Гоголя. Ще в стінах середньої школи він завів окремих зшиток „Книга всякої всячини або підручна енциклопедія“, якої більшість сторінок присвячено українознавству. Тут ми знаходимо і пояснення незрозумілих йому українських слів і догану гетьмана Івана Скоропадського полковникові Василеві Скалозубові

і віршу, яку ніби говорили запорожці Потьомкіну („Христос воскрес, рад мир увесь...“ і т. д.) і декрет Миргородської ратуші з 1702 р. про Вацьку Куликівну, яка „одважилась робити соромотизну і вельми нечестивое діло“ і виписки з „Енеїди“ Котляревського і українські приказки, прислів'я, пісні, загадки і, дійсно „всяку всячину“.

В Петербурзі Гоголь зазнайомився з визначнішими земляками і не переставав писати до дому листи з проханням надсилати йому українську старовину та етнографічні матеріали. Під час побуту в Москві Гоголь зійшовся з Щепкіном, Бодянським, проф. Максимовичем і іншими Українцями. Особливо він заприятелював з останнім і зберіг сі гарні відносини аж до самої смерті. Їх зблизила любов до своєї батьківщини, а особливо до українських пісень. Українська пісня, яку він чув ще з малку од своєї няні Гапки Власенкової, яку він згадує в своїх дитячих листах, мала величезний вплив на творчість Гоголя. Се зауважив ще Куліш, який сказав, що голос українських пісень, які чув Гоголь з дитинства, дав непорушному зародкові його творчости характер трагічного смутку і веселого сміху, бо перехід од сміху до смутку і од журби до радості віде не зустрічається так часто і не висловлюється так природно, як у наших піснях.

Листи Гоголя до Максимовича, порівнюючи з листами до інших його приятелів, визначаються щирістю і теплотою. В них виразно пробиваються українські симпатії Гоголя. Наведу для прикладу декілька уривків: „...„Тепер я взявся за історію нашої єдиної, бідної України. Мені здається, що я напишу її, що я скажу багато того, що переді мною не говорили“. ...„Ваша вінетка довго мене затримувала. Той артист-маляр Українець в обох розуміннях, про якого я вам говорив і який один міг би зробити національну вінетку, пропав як у воду і я до сього часу не можу його розшукати“. ...„Дякую тобі за все: за лист, за думки в ньому, за новини й инше. Уяви собі, я теж думав: туди, туди! В Київ, у давній, чарівний Київ! Він наш, він не їх, хібаж не правда! Бо там, або навколо нього відбувалися великі події старовини нашої!“ ...„Жалко мені, що Ви хворієте. Киньте, справді, Кацапію, та їдьте у Гетьманщину. Я сам думаю теж зробити і на слідуючий рік махнути звідсіля. Дурні ми справді, як подумати добре. Для чого і кому ми жертвуємо усім?“ ...„Щож їдеш, чині? Залюбивсяж у тій старій, товстій бабі Москві, від якої крім щей і матерщини нічого не почувеш! Сідай у діліжанс і махай! Гав ловити не треба, а то ще який недотепа вилізе на твою кафедру.“ ...„Цілую тебе і молюся за тебе, щоб тебе швидше випхнули на Україну“... і т. д.

Гоголь так захопився українськими піснями, що мав не тільки всі друковані збірки їх, які в той час були, але й збирав писані. Для збірки Максимовича він власноручно переписав їх цілий зшиток і відслав йому в Москву.

Поруч із захопленням піснями йшло захоплення історією України. Він ознайомився не лише з друкованими матеріалами,

але й силою літописних. Безперечно се знайомство з українською історією мусіло зробити його свідомим Українцем, „Українцем у обох розуміннях“, навіть одна „Історія Русів“ Полетики. Певне так воно й було, бо в 1836 р. Гоголь у Парижі в присутності Міцкевича та Б. Залвського читав реферат про „потребу для України відділитися від азійської Москви.“ (Див. статтю С. Шелухина про Короленка „Пропаша душа“ в ч. 5 „Соборної України“ з 1. II. 1922.). Зберігся коротенький лист Гоголя до Б. Залвського писаний українською мовою, який кінчається такою фразою: „Дуже, дуже близький земляк, а по серцю ще ближший, ніж по землі Микола Гоголь“.

Поки Гоголь жив у тісному духовому звязку з Україною, поки тримався рідного ґрунту, поки жив спогадами і вражіннями з України, доти він міг творити великі мистецькі вартости. Коли підпав під вплив московських приятелів, коли за порадою Пушкіна та Белінського звернувся до тем з московського життя, його мов Антея, що відірвався від рідної землі, покинула чудодійна творча сила. Серед сірої московської дійсности він не бачив нічого ясного, нічого відрядного, а лише мертві душі і морально неохайних людей. Мов чарівна квітка соняшного півдня, пересаджена на піскуватий ґрунт Московщини, під небом холодної півночі гас Гоголь. Не стало сили сміятися і він звернув на шлях проповідника нової моралі, на манівці релігійних шукань. І коли він виступив зі своїми тривожними думками й шуканнями в той час, коли поступове громадянство жило мріями про скасування кріпацтва і заведення нового державного ладу, або бодай ґрунтовної його реформи, консервативний світогляд українського дідича не міг мати успіху. Мало того, обурене тим, що Гоголь, якого поступове громадянство уважало „своїм“, прилюдно розбив сю ілюзію, почало воно його усувати в найбільш некультурний спосіб, а особливо критика. „Загавкав собакою, завив шакалем, заплющив очі і весь оддався лютому скаженству“ по власному виразу, — Белінський, а за ним і інші.

Правда, були деякі нечисленні голоси і в оборону Гоголя, але від тої оборони і похвал ще болючіше стискалося серце Гоголя. Він боляче почув свою самотність, він побачив, що його не зрозумів московське громадянство ніколи і що йому більш не варто жити серед сих людей „страшних холодом душі своєї“. Кожде образливе слово мов гострий ніж било його в серце, драгувало й без того змучену тяжкими шуканнями хору душу.

Що то була саме за хвороба душі, якою болів Гоголь, так і зосталося невиясненим. „Хвороба моя виявляється такими дивачними випадками, яких зо мною ніколи ще не було“, — пише Гоголь до своєї приятельки учениці Балабіної, — „але найстрашнішим показався мені той стан, який нагадував мені жахливу хворобу мою у Відні, а особливо, коли я почув те хвилювання, що підступало до серця, яке всякий образ, що пролітав у голові, робило кольосальним, всяке незначне приємне почуття робило такою страшною радістю, якої не в ставі знести природа люд-

ська і всяке смутне почуття перетворювало в розпуку, тяжку, болючу розпуку, а потім ішла непритомність і нарешті, цілком сомнамбулістичний стан“. Коли ми згадаємо про той таємничий голос, який Гоголь чув іще в дитинстві і оповів про нього в „Старосвітських Поміщиках“; коли згадаєм, що той голос чула Пульхерія Іванівна та Атанасій Іванович, яких він змалював зі свого діда Танаса та його дружини; коли згадаєм, що батько Гоголя, як оповідає Куліш у своїх „Записках“ зі слів матері письменника, одружився з нею тому, що йому в сні з'явилася Цариця Небесна і вказала на неї як на майбутню жінку, хоч вона тоді була малою дитиною; коли, нарешті згадаємо, що Гоголь вірив у існування чорта і головною цілю свого життя ставив боротьбу з ним, як се доводить Д. Мережковський в своїй розвідці „Гоголь і чорт“, то ми можемо припустити, що він мав дідичну істерію.

Є гарна книжка французького ученого проф. Флері „Патологія душі“, яка розглядає сю своєрідну психічну хворобу, що в середні віки була дуже розповсюджена і зустрічалась іноді навіть як пошесть. Середновічне духовенство, не знаючи, що то лише психічна хвороба, обвинувачувало тих людей у зносінах із чортом і палило їх на вогні. Всі процеси проти відьом і сатаністів були судом над психічно хорими людьми, бо акти святої інквізиції в своїх описах до дрібниць сходяться з описом хорих істерією, яких проф. Флері досліджував у своїй клініці.

Коли зробити таке припущення, то багато неясного в особистім життю Гоголя стає зрозумілим, — навіть відсутність роману з якою небудь жінкою, навіть величезний вплив на нього мало інтелігентного сільського попа Матвія Ржевського. Як би Гоголь жив у середні віки, а не в 19 столітті, то хто знає, чи не спалилиб його як зретика або людину опановану нечистим бісівським духом. Але Гоголь жив у часі, коли забобони темних людей одживали свій вік, і коли московський піп Матвії вже не мав сили послати його на вогнище, хоч і поводився він не гірш інквізитора з хорим Гоголем.

Московська критика і поступове громадянство також не виявило себе милосерднішим од православного пастиря: всі накинулись на Гоголя за його останню книгу „Листування з приятелями“, на котру він покладав стільки надій, яку писав у такому напруженому запалі, в час найтяжших душевних сумнівів і шукань. Сі нападки і образи мали фатальні наслідки: Гоголь так гостро почув свою самотність, образу і порожнечу життя, що вирішив не жити далі, спалити себе в огні віри, що все горіла в його душі нерівним полум'ям, то затихаючи, то вибухаючи зі стихійною силою. Вирішив спалити себе так, як палив свої твори, але на вогні. Молився, одмовився од їжі і вмер од надмірного посту наслідком виснаження сил.

З немилосердною жорстокістю поставилось московське громадянство до Гоголя і довело його до передчасної смерті. Але чи краще ставиться українське громадянство до Гоголя нині,

*

вже після його смерті, від дня якої минуло багато років? Правда, воно не обкидає болотом його імя; але своїм відношенням мов би до чужинця і своєю байдужністю робить не менший гріх проти свого великого генія.

Гоголь палко любив свою батьківщину, з дитячих років мріяв служити їй і бути корисним, віддати усі свої сили, пожертвував особистим життям, йдучи на тернистий шлях письменника-мораліста, і вмер скривджений і зганьблений. В цьому великий трагізм долі Гоголя. Але найтрагічніше те, що рідний йому український народ не оцінив і до нині свого великого письменника й патріота, а чужинці присвоїли його літературну спадщину.

Борис Гомзин.

Благовіст.

Хвилями-милями міряють дзвони...
Дзвонами-тонами стелються гони.
Молотом-золотом в хмарі волошкові бють,
Хором мінорним акорди на зустріч пливуть!

..... — бам! —
В селі ген там
Гудить старенький храм:
— Привіт всім вам!
...Лугам... Ланам... Знесиленим борцям!...
Я мир вам дам...
У храм!... Так мирно там...
...Так тихо там...
..... бам...

В оксамитах синьоцвітних тоне-тане даль...
І снується тихо нерозгадана печаль,
І, тріпочучи крилами, поринає дзвін,
Що хвилини тихне... тихше... тихше... Згін...

9. V. 22 p.

І. Федоренко.

Уот Уїтман.

(Проба оцінки).

Дивно, що наша літературна критика досі не звертала більшої уваги на американського поета Уота Уїтмана (Walt Whitman), а то тим більше, що в його творах є багато моментів, які особливо промовляють до української національної психіки.

Вже кілька літ перед світовою війною Уїтман займав почесне місце в світовій літературі і вже тоді появилися численні монографії та особні коментарі до поодиноких його праць.

Нині, по великій війні, його твори стали нам немов іще ближші. ще ліпше зрозумілі, як н. пр. спомини з війни 1861—65.

Уїтман писав не багато. Він не був „плодовитим“ письменником у значінню Бальзака, Дікенса, або навіть Достоевського, який не раз тішився по дитинячому, що його твори набирали матеріальної „ваги“... Твори Уїтмана складаються усього з двох збірок поезій — з менше званої „Two rivulets“ і з рівнож невеличкої, але чудової збірки „Leaves of grass“, яка виробила йому всесвітню славу. Крім сих двох поетичних збірок видав він три збірки ріжного змісту в прозі, які нині з декотрими новими додатками знаходяться в його „Complete Prose“.

„Complete Prose“ поділена на чотири часті. Перша, найбагатіша, під заголовком „Specimen days“ („Вибрані дні“) обіймає спомини від найранших літ його життя, з так званої „сецесійної війни“ аж до року 1882, коли авторови було вже 64 р. Друга часть, під заголовком „Collect“, обіймає довший essay на тему демократії та кілька статей з політично-чи соціально-філософичною закраскою. Третя часть, під заголовком „November bonghs“ („Подолистова гілля“) є збіркою довших та коротших статей та заміток de omnibus rebus et quibusdam aliis. Нарешті четверта часть під заголовком „Good-bye my Fancy“ — є певного рода прощанням автора з його друзями та читачами. Висше згадала я, що в творах Уїтмана є багато моментів, які особливо промовляють до української вдачі. Сими точками зіткнення є передовсім його незвичайне розуміння природи і любов до неї. Можна сказати, що провідним мотивом Уїтмана у всім, що писав, була всеобіймаюча любов до всього гарного, здорового та любов до людства. Він світоглядом та любовю своєю обгорнув цілий світ — не тільки людський, але й звіриний та рослинний. Ніщо не було для нього ані за велике, ані за мале. В малих річах добачив символи великих, відвічних. У великих віднайшов малі. Потім, його широкій демо-

кратизм. Демократія є для нього одинока форма політичного правління держави. Алеж його демократія є не тільки сухою політичною програмою. Його візія демократії є занадто одуховлена. В його республіці долею нації кермують не темні, неосвічені маси народу, провадячи її до катастрофи — лише кожда одиниця, чи інтелектуальний працівник, чи простий робітник, стоїть разом з усіми на рівній платформі загальнолюдських чеснот та цінностей і займається передовсім тим, до чого кождий здібний своєю фаховою освітою. Не мріє він про *Übermensch*'ів Ніцшого, ані не величає темні, непогамовані інстинкти первісної людини — пролетаря Леніна. Його ідеалом горожанина демократичної республіки є пересічна людина (*the average man*) в найліпшій того слова значінню: морально та фізично здорова, чесна, оживлена здоровою любов'ю до власного краю і до всіх співгорожан. В Уйтмана „демократія“ є синонімом загального, однакового поступу людства, оснований на взаємній, братерській любові справжніх товаришів. Але не хоче він, щоб усі були матеріально бідні, тільки хоче, щоб усі піднеслися до можливо найвищого ступня матеріального добробуту при безумовнім затриманню приватної власності.

Поминаючи сю любов до природи, до свого краю, та демократичний світогляд Уйтмана, що ріднять його психіку з психікою більшости нашого народу, вже сам факт, що Уйтман є Американцем і виразником своєї країни, робить його нам дуже близьким. Якийже то його край? — Се широкий, повний дикої, первісної поезії край, як і наша Україна. Обидві — Україна й Америка, се краї від природи пребогато обдаровані родючою землею та всякого рода иншим матеріальним добром. Як на Україні, так і в Америці красвиди, як і цілий спосіб життя, має в собі щось широке, майже величає, неначеб нав'язне безконечністю. Ні тут, ні там ніхто не нарікатиме на брак місця, тісноту, навпаки, усе, усякого роду підприємства набирали там від разу великих розмірів і в цілій психіці обох народів помічається певний величавий розмах, якого бракло в таких краях, як от н. пр. давня Австрія, Франція, чи инша яка з європейських держав.

Як українська, так і американська суспільність є з переконання, як і з конечности, демократичні. Українська тому, що її шляхта або перейшла до ворожого табору і відреклася свого народу, або по конфіскації своїх дібр схлопіла протягом віків. Американська, бо ніколи не мала питомої шляхти. Сей факт, будучи важним чинником у цілім суспільнім устрою, зразу зближує обидва народи. Але на сім і кінчиться паралеля між обома народами. Вільна Америка представляє нині матеріально найбогатшу та найбільше процвітаючу країну світа, а політично одну з наймогутніших держав взагалі, тимчасом як українська нація далі є наймитом на власній землі. Але зовнішні обставини національного життя можуть змінитися з дня на день — тоді як внутрішні прикмети, заложені в психіці даного народу,

не зміняться ніколи. Українець, який любить свій степ і упоючий запах степової трави, віднайде подібне вражіння в описах американських прерій з їх розкішним ароматом диких цвітів. Про них каже Уїтман: „Як що хочете, щоб я сказав кілька слів, буду Вам говорити про прерії. Вони все на ново ділають на мене, і до кінця життя мого на мене ділатимуть — те широке „щось“, яке тягнеться по цілім просторі прерій, майже безмежне, що лучить реальне з ідеальним, а чудове, як сон. Не знаю тільки, чи люди здають собі справу, кілько першорядного мистецтва вони мають перед собою в сих преріях, які вони своєрідні та який вони мають вплив на вдачу й будучність нашого народа? Як уздоровляючо ділає на нашу душу величава монотонність неба, прерій та океану?“¹⁾

Сей самий дух свободи і безконечної любови до природи, що його бачимо в поезії „Прерія“, віє з кожного рядка Уїтманових описів. Свобода в поняттю Уїтмана се освободження від усякого неприродного, штучного примусу, від усього, що є проти природи. Але природа має свої власні, відвічні закони, і зріла людина (якою є горожанин його демократичної републики), добровільно підпорядковується сим законам.

Про першу збірку „Specimen days“ можна сказати передовсім те, що каже про неї сам автор, а саме, що: „if I dont do anything else, I shall send out the most wayward, spontaneous, fragmentary book ever printeu“.²⁾ Ціла ся збірка се ніщо більше, як щоденні записки з дневника автора. Ся зовнішня форма не видумана, не обчислена рафіновано на якийсь особливий літературний ефект. Вона є правдою, себто сі записки є дійсно такими, якими автор їх записав протягом довгих літ. Звідси та свіжість, та безпосередність усіх уваг, та глибока, шира людяність у кождім слові. Звідси також взагалі усі добрі прикмети або хиби сеї книжки. З кожного слова сеї збірки віє безконечною любовю до природи і до людства. Вразливість жінки, получена з духовим гартом мущини. Найтонша ніжність, нераз майже дитиняча погідність душі, получена з глибиною філософа. І як ішли дні його життя, так той дневник відслонює перед нами багатство незвичайно обдарованої душі, здібної до найтоншого відчування краси, получене з майстерно опанованою силою вислову.

Великі події міняються в сих записках із маленькими, де в особистім, інтимнім життю, кожда річ набирає якогось особливого значіння. Свіжо розцвила квітка, місячна ніч, чи могутне хвильованне великого океану — набирають у тісній рамі особистих переживань такогуж самого глибокого значіння, як модії політичного чи громадського життя. — Не зовнішня за-

¹⁾ Specimen days „The Prairie“ Complete Prose — p. 134.

²⁾ „Коли не осягну нічого більше, то бодай вишло в світ книжку найбільше безпосередну, фрагментарну, свободну, яка коли небудь була друкована...“

гальна форма, але зміст сих записок робить їх такими незмірно цінними. Бо що може бути примітивніше, як форма щоденних, коротких спостережень? Хоч із другого боку треба піднести, що „Specimen days“ житимуть довгі літа саме завдяки своїй легкій, нічим не звязаній формі. Підчас як навіть Шопенгавера нині читається вже з певним несмаком (з виїмком його також свободно написаних „Parerga“ і „Paralipomena“) тому, що він уложив для свого світогляду систему, що, як усяка система, старіє, — славні „essais“ Монтеня заховали до нині свою першу свіжість і будять усе нову симпатію у кожної нової генерації, яка з пошаною вертається до своїх клясиків. Так само, „Specimen days“ Уйтмана не постаріються ніколи завдяки свободній формі, яка, немов вільна розмова, немов якась імпровізація, ділає на читача наче виміна думок з якимсь близьким приятелем... Що йому день приніс, тим поділиться він з нами в своїх записках. Нераз се тиха, чудова місячна ніч над рікою Місісіпі. Нераз се стріча з якимсь приятелем або визначною людиною з Америки. Нераз се тільки роздумування над ріжними питаннями, а з того виходять уваги, як н. пр. про жінок західних областей Америки, або оцінка поета Едґара По, або її уваги політичного чи філософського змісту. Ось н. пр. одна з таких уваг („Візія дикої природи“) з датою 13 лютого:

„Коли я нині переїздив ріку Деляваре, бачив велике стадо диких гусей, що летіли не дуже високо на лад букви V, яка відбивалася на тлі хмар кольору ясного диму. Сей образ не тривав довго, але бачив я їх дуже добре, як летіли далі, далі, на полудневий схід, аж слід по них загинув у далині. — Дивні думки огорнули мене підчас тих двох або трьох мінут, як я дивився на все се: на широкий, прозорий простір неба, на сиві, як дим, хмари, на воду в долині, на поспішний лет диких птахів, що щезли в одну мить — наводячи передо мною немов якийсь блискавичний символ цілого життя в природі, з його вічною свіжістю, яка не знає софістики, з його ще ніколи її ніким не баченими берегами моря, неба її просторів...“

Поза тим нехай наголовки поодиноких уваг будуть доказом ріжноманітності предметів, якими займався інтелект американського поета: Карлсїль з американської точки погляду. — Образи Міллета. — Похорони сестри милосердя. — Абрагам Лінкольн. — На фронті. — Птахи, що відлітають о півночі. — Зимовий день на березі моря. — Дуби і я. — Запах конюшини та сіна. — Дикі пвіти. — Смерть одного героя. — Дні і ночі на ріці Деляваре. — Прерії. — Янки — жовнір. — Септетте Бетовена, а митний союз між С. Державами і Канадою. — У Емерсона, і т. д.

Значна часть дневника є відгомонам цивільної війни 1861—1865 і має безумовно найбільшу вартість та значінне як людський документ. Сполучені держави Америки ділилися тоді на два противні собі обози. Один, так званих аболіціоністів, що вимагали знесення невільництва в Америці, як разячої кривди

прав людини, хоч і иншої раси, — другий, що противився реформі, говорячи, що без невольників не можна дати собі ради на плянтаціях і що знесення невольництва потягне за собою матеріальну руїну Америки. Північні держави були проти невольництва, а полудневі, де головно знаходилися обширні плянтації цукру, рижу, бавовни та тютюну, були як найрішучійше проти згаданої реформи.

По виборі президентом Сполучених Держав Лінкольна, взятого аболіціоніста, розділ між північними й полудневими державами став щораз яскравіший — аж у кінці прийшло між ними до відкритого конфлікту. Перемогла в сій війні, як відомо, Північ і в цілій області Сполучених Держав невольництво було скасоване.

В дневнику Уйтмана знаходимо історію сеї війни від початку до кінця. З початку — се тільки уваги чоловіка, який з живим зацікавленням слідить за подіями. Коли одначе він довідався, що брат його, Джордж, поважно ранений в грудні 1862 р. — він кинув усе й поспішив на фронт до Вірджинії, щоб зголоситися до служби в військово-полевім шпиталі. — Від сеї хвилі починаються безпосередні воєнні записки Уйтмана. Декотрі з них, як сам він каже, були поспішно кинені на папір під час, як він сидів при боці смертельно ранених жовнірів, або серед утечі, але всі в обстанові воєнної дійсности.

Крім найрізніших загально-цікавих фактів вичитаємо з тих воєнних записок передовсім незрівнано, братерську любов до кожної людини, з котрою він стрічався, любов, яку Уйтман уважає за підставу справжньої демократії. Чи ворог, чи світ, усім він спочуває, для всіх має справді материнську дбайливість, глибоке зрозуміння найінтимніших почувань другого, добру волю зрозуміти і потішити кожного. Нераз коли ангел смерти сидів уже при боці тяжко раненого, Уйтман, немов другий ангел, ангел справжньої, вселюдської любови, — сидів при другім боці умираючого й осолоджував йому останні хвили життя. Але рівночасно з тим знайдемо в нашого автора цілу відвагу та навіть очайдушність давніх Янкі і мужеський гарт душі, який трудно здибати приміром між нами — Славянами. — Відслоняє він перед читачем живі образи — правдиві знімки з натури — жовнірської долі. Не брав він участі в самих боях, але переживав усі фази життя в полі. Нераз що хвилі дожидають наказу евакування певної місцевости, в якій на разі розложився полевий шпиталь. Нераз мусять разом із раненими та хорими несподівано втікати, бо ні ранений, ні живий „Unionist“ не смів попасти в руки повстанців, які в кількох таких випадках страшно їх змасакровували. Є між иншим страшний образ Уніоністів, що вертають з неволі по скінченій війні, з інтерновання у повстанців, образ, що збуджує подібні, трагічні й болючі, спомини з нашої власної недавньої минувшини...

По війні записки Уйтмана уриваються на кілька літ. В лютім 1873 р. поет став майже цілком спаралізований — на думку

лікарів — наслідком незвичайного напруження як умового, так і фізичного підчас служби по полевих шпиталях. Аж 1876—77 почував він себе о стільки красше, що знов почав записувати свої вражіння до дневника. Від того часу аж до року 1882, коли автор увіходить в 64-й рік життя, маємо його записки з найріжніших областей літератури, природи та публичного життя. Шукаючи в своїй памяти, не знаходжу в цілій, як новій, так і старшій світовій літературі ані одної книжки, якаб дала читачеві таку живу, таку безпосередну, майже особисту злуку з найінтимнішою індивідуальністю автора, як ці „Specimen days“. І думаю, що сим Уйтман по части осягнув, чого сам найбільше бажав, а саме, щоби вражіння свої переливати як найбезпосередніше, найбільш вірно і подібно до того, як він їх одержав від життя, від самої природи, закрашені спеціальними ціхами його індивідуальности.

Одна — однісенька книжка приходить мені на думку, яка, хоч не формою, але змістом таї подібно далеко сягаючою любовою до всіх людей нагадає „Specimen days“. Се „Towards democracy“ англійського письменника Едварда Карпентера. Ні формою, ні змістом, але в загальних поглядах на всі обяви життя людського і природного знайдуться подібні звуки в „Sadhana, the realisation of life“ Рабіндраната Таґоре. Але Таґоре, як усі діти його раси, є більше контемплятивним, тимчасом як Уйтман і Карпентер є дітьми чинного заходу. Слідами „Specimen days“ іде до певної міри також Отто Гаке в першій часті свого „Logbuch“, який у свободній формі коротких, особистих спостережень дав нам книжку, що читається з приємністю. Одначе не можна його навіть з далека порівнати до великого поета-філософа з над Атлантика, яким є Уйтман.

Друга збірка нашого поета, звана „Collect“, зачинається „essay“ на тему американської демократії, як її розуміє Уйтман. В ній звертає поет увагу на хиби в тодішнім публичнім життю Америки і рівночасно подає засоби, що, на його думку, повинні усунути ці хиби, та допровадити до демократії, як він її розуміє. Треба би перевести цілий „essay“, щоби дати повний образ його поглядів, та незмірно цінних — і для нашої суспільности — вказівок. Мушу одначе тут задоволитися тільки коротким нарисом його думок.

Уйтман жив в Америці. В тій Америці, де розвинулася матеріяльна культура і добробут до такого розцвіту, якого — бодай за новіших часів — не було ще в жадній иншій країні світа. Але тіпучися сим матеріяльним успіхом своєї рідної країни, маючи повне узнання і навіть подив для промислового ґенія Американців, наш поет всеж виходить з тої думки, що всяка матеріяльна культура є тільки підставою для культури духової. І з певним занепокоєнням стверджує він, що досі Америка такої духової культури не видала. Правдива демократія без правдивої духової культури як цілости суспільного тіла, так і кожної одиниці з осібна — для нього немислима. Одиноким і пев-

ним засобом, щоб витворити таку загальну, високу духову культуру, є — так уважає він — нова, сильна, рідна література, яка безустанно вказувалаб народови його ціль та дороги, що ведуть до тої цілі. А ціль ся, для американської суспільности, має бути осягненне як найвисшого типу горожанина й горожанки (Уїтман усе і всюди ставить жінку на рівні з мущиною), типу наскрізь здорового, але удуховленого, бо іно з того висшого життя душі повстане те удосконаленне одиниці, наслідком якого повстануть взаїмні гармонійні відносини між людьми, а тим самим і правдива демократія. Ось як означає Уїтман сей тип: „Стараємося нарисувати, хоч і поверховно, такий взір пересічного горожанина, як він нам потрібний для міцности наших держав. — Материнство та батьківство мусять стати предметом попереднього надуму, властиво — науки. Найкрасшої науки. Здорова кров, здорове тіло є конечністю для нашого взору. Питання поживи, пиття, повітря й руху повинні бути взяті під увагу. З того дістанемо — у молодій одиниці: здоровлє, відвагу, розгін, чуттєвість, у середнім віці: хоробрість, пануванне над собою, повагу, умову погідність, та захованне прикмет своєї окремої індивідуальности“.

Правда, мала Америка свого Льюїсфелльова, Bryant, Whitrier (не забудьмо про прозаїстів Емерсона та Ralpl Waldo Trine) — але не винайшли вони досі ані рідних звуків, ані не вміли, як слід, підхопити стихійних рис американського народу, американської природи та американського життя, щоб їх можна називати справжніми національними поетами краю. Вартість даної нації робиться залежною від того, що вона дала людськості, що вона внесла яко дар до спільного скарбу людської культури. І знову з занепокоєннем констатує, що досі Америка не дала майже нічого. Він вичисляє, що дали інші народи людськості, яке було їх значінне яко дороговказу на довгім та тернистім шляху людського поступу: єгипетські єроґліфи, старо-індійська релігійна філософія, єврейські пророки, Христос — се ясне світло, та вічна потіха і надія людськості, грецьке мистецтво, римська штука ведення війни і законодавство, Данте й Мікель Анджелио Італії, Шекспір Англії і т. д. і т. д., тимчасом як Америка досі не має чим похвалитися, хіба лише своїм матеріяльним богатством, а на полі духових цінностей майже нічим. Деж її душа? Бо як історія є хронікою фактів, війн, політичних переворотів і т. д., так література є хронікою духових переживань народа. Література — се є душа нації. Деж тая американська душа? На разі її нема. І як не буде — так кінчить Уїтман — то ціла слава, ціле нинішнє богатство, цілий зовнішний успіх зникнуть колись, не зоставляючи найменшого сліду по собі, найменшої записки в великій книзі людських здобутків культури.

І поет твердить, що тільки правдиво „рідною“ літературою, яка рівночасно — яко *conditio sine qua non* — мусилаб завісїди мати перед очима всі великі, вічні проблеми життя,

можна довести американську суспільність до духового поступу. Сю свою думку він ілюструє найрізнішими фактами та аргументами і — так мені здається — переконує читача. Бо ініціатива до всякої акції є духова. А що більше впливає на духовий розвиток нації, як її література? Одним з найкрасших представників сеї літератури був Уйтман — сеї перший обяв тої „духової“ Америки, про котру ми так мало знаємо таї про котру, навіть досі, так мало чули.

По сім „essay“ іде коротка стаття про цивільну війну та три предмови до поетичної збірки „Leaves of grass“. Далі є мала, але знаменита стаття про „Нинішню поезію в Америці“ (Poetry to day in America). Перше речення сеї статті є наче навмишно написане для нас, Українців — для нашої потіхи та щоб ми не стратили віри в себе. А пише він, що: Strange as it may seem, the topmost proof of a race is its own born poetry! („Як би дивно се не здавалося, але найліпший доказ вартости даної раси є її народня поезія“). На дальших сторінках знову віднайдемо ту улюблену думку Уйтмана, те святе переконання його, що „література, се є душа нації“. В літературі — о скільки вона є народня, рідна — відбиваються усі характеристичні риси нації. Її особливого типу мущин, женщин та її народнє життє взагалі. Що до американської літератури, він їй закидує, що вона, передовсім, не щиро національна. Більша часть поезії є того рода, що трудно відгадати, чи походить вона з Англії, чи з Америки. Не знайшла вона досі (з малими виїмками) своєї рідної мови, не пізнала ще свого рідного краю. Всюди помітно вплив чужих літератур і певну, модерну хоробу допrowадженої до абсурду естетики. Замість черпати з власного, багатого жерела природи, замість впровадити в літературу подих величавої природи Америки, з її чудесами як Yellow-stone park, Rocky mountains, великі ріки — поети задовольняються наслідуванням чужих творів, а одинокє їх старання йде в напрямі викінчення зовнішньої форми.

В тім же essay „Poetry to day in America“ переводить Уйтман дуже цікаву критику англійської літератури в особах Шекспіра та Теннісона, яких він називає поетами феодалізму, які, хоч оба великі поети, не годяться з демократичними поглядами Америки. Між дальшими увагами спеціально цікава оцінка Емерсона, якому Уйтман рівнож закидає недостачу щирости її природности. Між иншим згадує він про те, що Америка мусить щойно винайти не тільки новий зміст, але й нову форму поезії і що „римована“ поезія в давнім розумінню не є для неї.

Як дальші уваги тої самої збірки, так і статті наступної збірки „November bonghs“ та „Good-bye my Fancy“ присвячені найрізнішим предметам, особливостям американської мови, то що, та спомином з багатого життя автора. На сім творчість його в прозі кінчиться. Не писав він дуже багато, але подивився глибоко в кожду річ і умів витягати науку з кожного

спостереження — науку, якою він бажав допомогти своєму народови. Бо кожда стрічка у нього дише великою, щирою любовю до рідного краю. Думаю, що в стільки аналогії між його країною і нашою, що більша часть того, що він писав для добра власного народу, може й для нас мати значінне світлих вказівок на шляху нашого національного розвитку.

Як високо не цінити перечислені висше твори Уїтмана, ми не знаходимо серед них *chef d'oeuvre* його творчости. Сим *chef d'oeuvre*ом, його головним поетичним твором, в його „leaves of grass“. Ліпше, як чні небудь коментарі, думаю, буде те, що говорить нам про них сам автор у своїх „передмовах“ до „leaves of grass“, що вміщені в його „Complete prose“. Передмови сі, передовсім перша, в самі про себе майже самостійними розвідками про новітню поезію, як її уявляє Уїтман. Отся перша передмова про ціль і суть поезії та мистецтва в найкрасшою з досі написаних розвідок на сю тему, красшою в деяких місцях навіть від незрівнаних „Intentions“ О. Уальда.

Крім глибокого зрозуміння самого предмету, знайдемо тут також безмежну — нераз безкритичну навіть — любов до власного краю, до Америки. Але хіба правдива любов, до певного ступня не в все дещо безкритичною? — Коли Уїтман нам каже, що „з поміж усіх народів, які коли небудь жили на сім світі, Американці мають, правдоподібно, найпоетичнійшу владчу“, то ми мимо волі, дивлячися на те, що Америка досі дала світови, мусимо сумніватися, чи справді так вона в. — Але коли поет додав, що „Сполучені Держави самі в дійсности в найбільшою поемою“, то в кожній хвилі можна з ним згодитися, бо дійсно не найдеться друга країна в світі, яка малаб сполучене в собі все: найріжнороднійшу красу природи, степи і гори і море і великі ріки, і людність, що своєю енергією збуджує найбільший подив серед усіх рас.

От яку прикмету свого краю та людности підносить раз-у-раз Уїтман: величавість об'явів американської природи та американського життя. Він твердить, що в Америці повстали нові елементи цивілізації — такі, яких ще не було ніколи в жаднім іншим краю на світі. І тому Америка мусить сама собі винайти нові формули, які відповідалиб сим елементам. Творити нову, первісну могутню поезію зі себе і для себе. — І ось як означає він нам завдання найбільшого поета, такого, який опанував усі матеріальні та духові засоби життя Америки: „Земля і море, звірята, риби і птахи, небо і звізди, ліси, гори і ріки певно достарчають достаточний матеріал для поетичної творчости, але народ сподівається від поета більше, ніж тільки вказання на красу сих об'явів життя та природи, — народ жадає, щоби поет показав йому звязок між цілою природою і його душею“. Якість поезії нині вже не залежить у першій мірі від викінчення зовнішньої форми. Форма та усталюється сама собою, як що зміст в правдивий і глибокий. І так наказує Уїтман поетови:

„Люби землю і сонце і звірята, — погорджуй багатством, — давай дари усім, що тебе про те просять, — ставай в обороні умово убогих та збожеволілих, — зарібок та працю свою посвяти другим, — ненавидь гнобителів, — не сперечайся з ніким про Бога, — будь терпеливим і виrozumілим для людей, — не знімай капелюха ані перед чим небудь знайомим чи незнайомим, або перед якими небудь людьми, — відшукуй товариство людей не образованих, але сильних індивідуальністю, молодіжи та материй, — переглянь усе, чого тебе вчили чи у школі, чи у церкві, чи з книжок, і відкидай усе, що противне твоїй душі. Тоді навіть саме тіло твоє стане поемою і будеш мати найбільшу красу не тільки в словах, але в тихих лініях уст твоїх та лица твого, в очах і в кождім русі твого тіла“.

Тепер — до самих „leaves of grass“. — Іntenцією Уйтмана було, щоби ці поезії стали висловом як духового, так і фізичного життя пересічної зрілої демократичної людини, чи то жінчини, чи мужчини. Висловом душевних змагань, вічної туги кожної одиниці, що їх читатиме. Пояснюючи, чому він вибрав своїм ідеалом саме пересічну людину, поет каже: „Людина не є найбільшою тоді, коли вона є великим полководцем, або винахідником, або навіть великим ученим чи артистом. Для демократичного світогляду людина є найвисшою власне тоді, коли вона виповняє ті обовязки, які наложило на неї практичне життя. Себто: добрий механік, рільник, ремісник, лікар, архітект, інженір і т. д., до чого покликали кого життєві обставини“.

Крім сього збудження пошанівку перед людиною старався Уйтман збудити в серцях усіх своїх будучих читачів ту дружню, братерську любов, за якою тужать свідомо чи несвідомо майже всі люди. І мав він надію, що при читанню його „leaves“ іскра такої любови сягне від читача аж до нього, аж до того жерела, відки плинуть усі ті думки.

Ся любов і впровадження в мистецтво тих нових елементів, які мали обняти не тільки Америку, але й решту нашої земної кулі, мали також по часті заступити релігію, або доповнити її.

„Leaves“ не мали бути поезією тільки інтелекту — вони мали обняти взагалі всі життєві потреби та змагання, мали стати „псальмом“ нової людини демократії.

Зовнішня форма поезії Уйтмана — неримована. Саме така, яку він мав на думці, кажучи, що Америка мусить витворити собі свою власну й нову поетичну форму.

Треба сподіватися, що в українській літературі зявиться незабаром добрий переклад і поезій і прози Уйтмана; може наша суспільність віднайде в них дещо своє.

Ів. Кривецький.

Українська Академія Наук у Києві.

IV. Діяльність.

Вся наукова діяльність Української Академії Наук зосереджується в трьох її Відділах: Історично-Фільольогічним, Математично-Природничим та Соціально-Економічним. Кожний Відділ розпадається далі на цілий ряд комісій та установ. На чолі кожного Відділу стоїть група дійсних академіків, що кермує Відділом та його комісіями й установами. В спільних для цілої Академії справах збираються дійсні академіки всіх трьох Відділів на спільні зібрання під головуванням президента Академії Наук. Першим виборним президентом Академії був її організатор акад. В. І. Вернадський. В 1921 р. Президентом був акад. О. І. Левицький. Та коли нововиданий для Академії статут звелів, щоби президент видав не тільки науковими справами, але щоб головував і на засіданнях господарської Управи, а навіть стояв на чолі її бухгалтерської частини, то для престарілого пок. О. Левицького не стало спромоги бути далі президентом і замість нього обрано відомого історика українського права акад. М. П. Василенка. Уряд не затвердив сього вибору і в 1922 р. вибрано президентом акад. В. І. Липського (ботаніка). — Генеральним секретарем Академії є від самого її заснування відомий український фільольог і орієнталіст акад. А. Ю. Кримський, людина віддана в цілості Академії, її головний стовп і душа. — В 1921 р. Академія мала 36 дійсних (ординарних) академіків: А) На I-му відділі (історично-фільольогічному): 1, 2) на кафедрі української історії акад. Д. І. Багалій (у Харкові) та російської історії акад. В. С. Іконников; 3, 4, 5) на кафедрі старого українського письменства акад. М. І. Петров (помер у червні 1921 р.), новітнього українського письменства акад. С. О. Єфремов та народньої словесности акад. М. О. Сумцов (у Харкові — помер у вересні 1922 р.); 6, 7) української мови акад. В. Н. Перетц (у Петербурзі) та акад. С. О. Смаль-Стоцький (у Празі); 8) археології акад. М. Т. Біляшевський; 9) мистецтва акад. Ф. І. Шмідт; 10) історії української церкви акад. К. В. Харлампович (у Казані); 11) розумових течій на Україні XVI—XVIII вв. акад. Ф. І. Мищенко; 12) арабо-іранської фільольогії акад. А. Ю. Кримський, який рівночасно кермує всіма академічними працями в царині живої української мови. До гурту академіків сього відділу треба віднести ще 3-х директорів установ, що мали повні права академіків: дир. Комісії для складання історично-географічного словника проф. О. С. Грушевського, дир. етнографічно-фолькльорної Комісії проф. А. М. Лободу

(у 1922 р. обраний уже на дійсного академіка) та дир. комісії для складання історичного словника української мови проф. Е. К. Тимченка.

Б) На II-му відділі (фізично-математичному): 1) на кафедрі геології акад. П. А. Тутковський; 2) мінералогії акад. В. І. Вернадський (у Парижі); 3—4) ботаніки акад. В. І. Липський та акад. О. Ф. Фомін; 5) сільсько-господарської біології акад. Е. Ф. Вотчал; 6) зоології акад. О. М. Нікольський (у Харкові); 7) палеонтології акад. М. І. Андрусов (у Симферополі); 8—9) хемії акад. В. О. Кистяковський (у Петербурзі) та акад. В. О. Плотников; 10) фізики акад. О. О. Ейхенвальд (у Москві); 11) метеорології акад. В. І. Срезневський; 12, 13, 14) анатомії акад. А. В. Старков, епідеміології акад. Д. К. Заболотний (1922 р.) та народнього здоров'я акад. А. В. Корчак-Чепурківський; 15) акліматизування акад. М. Т. Кашенко; 16—17) математика акад. Д. О. Граве, акад. В. В. Пфейфер та акад. М. М. Крилов (1922 р.); для геометрії нема дійсного академіка, а є директор М. В. Столяров; 18) прикладної механіки акад. С. П. Тимошенко (в Загребі); 19) астрономії акад. О. Я. Орлов (в Одесі).

В) На III-му відділі (економічно-соціальних наук): 1) на кафедрі політичної економіки акад. Р. М. Орженцький; 2) статистики позаштатний акад. М. В. Птуха; 3) торгу і промисловости акад. Н. Г. Воблий; 4) народнього права акад. О. І. Левицький (помер у 1922 р.); 5) історії українського та західно-руського права акад. М. П. Василенко; 6) філософії права акад. Гиляров. — З перелічених висше тільки 23 академіки жили в Києві. Вони й несли весь тягар передовсім організаційної праці, що зосереджувалася в т. зв. спільних зібраннях. „Цифра спільних зібрань — читаємо нпр. у Звідомленню Академії за 1921 р. — яку відбули оті 23 дійсні академіки в 1921 р., була кольосальна: аж 46. По інших Академіях Наук цифра річних конференцій буває 10—12 на рік. Окрім того дійсні академіки повинні були ходити на засідання свого власного відділу, що відбувалися 3 рази на місяць, та повинні були головувати або попросту брати участь у тих численних комісіях і секціях, що найблизше торкаються їх спеціальности. Для дійсного члена Української Академії Наук звичайнісенька річ засідати на день двічі (і в ранці і в вечорі). Іноді доводилося одбувати і 3 засідання на день. Бували випадки, що декотрим академікам треба було мати на один день аж 5 засідань. Нема чого казати, що таке становище аж до дикости ненормальне. Бо для академіка — ідеал сидіти в своєму кабінеті або лабораторії та без перепон робити досліди і писати академічні праці, — отак як воно ведеться в усіх старих Академіях з їх добре налагодженим нормальним життям. Тількиж у молодій Академії, якою являється наша, ніяк не можна втекти од безлічі засідань.

І-ий (історично-фільольогічний відділ.

Діяльність іст.-філь. відділу виявляється в праці: а) самого відділу як такого; б) його комісії; в) поодиноких людей, що підставляли від відділу те або інше наукове доручення. Сам відділ на своїх засіданнях (в 1921 р. — 27) провадив та вирішував головні адміністративні та адміністративно-наукові справи, зв'язані з компетенцією відділу та його установ. Чисто наукову роботу провадили комісії та співробітники з науковими дорученнями. Всіх комісій при історично-фільольогічному відділі в 17, а саме: 1) Постійна Ком. для складання словника української живої мови. 2) Правописно-термінологічна Ком. 3) Інститут української наукової мови. 4) Постійна Ком. для складання історичного словника української мови. 5) Ком. для складання історично-географічного словника української землі. 6) Археологічна Ком. 7) Ком. для складання археологічної карти України. 8) Фольклорно-етнографічна Ком. 9) Кабінет мистецтв. 10) Ком. для дослідження св. Софії. 11) Комітет для видання писань Ол. Потебні. 12) Постійна Ком. для видавання пам'яток новітнього письменства. 13) Ком. для видавання творів В. Антоновича, М. Драгоманова, Т. Шевченка й Ів. Франка. 14) Жидівська історично-археологічна Ком. 15) Ком. для дослідів над громадськими течіями на Україні, з архивом при ній. 16) Педагогічна Ком. 17) Ком. для присуду премій на І му відділі. По комісіях головуєть звичайно академіки, але поруч них найважливіша пайка праці спадає на керманічів та членів комісії.

1. *Постійна комісія для складання словника живої української мови* має завдання: збирати й видавати матеріали для викладного словника української живої мови та скласти самий такий словник. Лексичний матеріал для цього визбирає комісія з творів класичного українського письменства, етнографічних матеріалів та інших жерел. Робота провадиться так, що слово повинно мати: а) всі свої дієсл. відміни; б) всі основні граматичні форми; в) всі значіння свої, виложені й пояснені; г) живі літературні, народні, віршові та інші приклади, що толкувалиб, ілюструвалиб та оправдували те або інше значіння слова в живій мові, літературній традиції та спеціальнім ужитку; д) вирази й звороти спеціального, метафоричного й локального характеру; е) форми здібності, причастникові та інші, зв'язані з граматичними формами, функціями суфіксів то що. Вихідною хронологічною датою для словника є Ів. Котляревський. Українська словесність поділена: а) на жерела класичні, з яких вибираються слова геть усі, причому одночасно складаються словники окремих українських письменників, та б) жерела звичайні, відки вибираються тільки поодинокі слова. — Головою комісії є акад. А. Ю. Кримський, керманічем В. М. Ганцов. Комісія працює дуже енергічно й досі зби́рала вже величезний матеріал — усього 547.505 карток. При комісії є велика й вельми цінна українознавча й фі-

льольогічна бібліотека Б. та М. Грінченків, яка раз-у-раз доповнюється новими прибутками.

2. *Правописно-термінологічна комісія.* Голова акад. А. Ю. Кримський. Комісія ділилася на чотири секції: а) правописна, б) юридичної, в) технічної та г) природничої термінології. Головне завдання правописної секції — розробити й вяснити основні питання українського правопису. Ідучи на зустріч загальній практичній потребі, згадана секція випустила в минулому році, коштом Всевидату, новим виданням перероблені „Найголовніші правила українського правопису“ (Київ, 1921) у 50.000 прим., які на 1 січня 1922 р. й випродалися що до одного. Завдання секції юрид. термінології такі: дібрати найбільш відповідні українські слова та вирази для юрид. української термінології, переглянути словарний матеріал та скласти український юрид. словник. Частина завдання вже виконано. — Секція технічної термінології. Секція виробила спис місцевостей, що чим небудь цікаві з технічно-термінологічного боку і вислала експедиції для збирання та запису матеріалів. Деякі матеріали секція редагує та готує до друку. Разом з тим провадиться вибір технічних термінів із технічних праць та етнографічних видань. — Секція природничої термінології своєю працею захоплює майже всі галузи природничих наук: ботаніку, зоологію, антропологію, етнографію, геологію, географію, фізику, хемію, математику, метеорологію та сільське господарство, вибираючи з літератури, збираючи серед народу та систематизуючи зібраний термінологічний та номенклятурний матеріал. Приготовила або готує до друку: „Матеріали до української геологічної термінології“ акад. П. Тутковського (16 арк.), „Українська орнітологічна номенклатура“ М. Шарлеманя (6 арк.), „Словник української хемічної термінології“ О. Курило, „Українська природнича література“ — бібліографічна розвідка О. Янати (10 арк.), „Сучасна українська ботанічна термінологія“ О. Янати (20 арк.), далі словники термінології: зоологічної (І. Щоголів, Крашенивників), метеорологічної (М. Данилевський), математичної (Ф. Калинович) та сільсько-господарської (К. Осмак) і словники номенклатури: зоологічної (М. Шарлемань) та ботанічної (О. Яната та О. Запорожець). — В кінці 1921 р. всі згадані висше термінологічні секції (з виїмком правописної) об'єдналися та перетворилися в один інститут під назвою:

3. *Інститут української наукової мови.* Його статут Рада Академії Наук уже затвердила. Фільольогом-консультантом інституту є О. В. Курило.

4. *Постійна комісія для складання історичного словника української мови.* Директор комісії проф. Е. К. Тимченко, у якого вже був деякий словник старо-письменної української мови XVII—XVIII вв. До цього матеріалу акад. А. Ю. Кримський долучив скриню карток, що їх на протязі декількох літ повиписував пок. фільольог П. Г. Житецький. Згадані матеріали ко-

місія доповнює, вибираючи далі слова з невикористаних жерел. Всього разом комісія має вже 151.428 карток.

5. *Постійна комісія для складання історично-географічного словника української землі.* Директор — проф. О. С. Грушевський. Основою праці комісії стала спадщина полишена гуртком проф. В. Б. Антоновича в виді карток із матеріялами для історично-географічного словника. Члени комісії доповнюють сю картотеку відомостями про поодинокі оселі на Україні.

6. *Археологічна комісія.* Повстала в 2-му півріччю 1921 р. з давнішого Археологічного Комітету й відразу розбилася була на низку секцій. На чолі комісії став акад. Ф. Шміт. Через скорочення штатів спільне зібрання постановило в кінці 1921 р. скасувати комісію разом з усіма її секціями й поробити заходи перед Совнаркомом, щоб у Києві засновано окрему „Академію історії матеріяльної культури“ зі своїм окремим бюджетом.

7. *Комісія для складання археологічної мапи України.* Голова акад. М. Т. Біляшівський. В половині 1921 р. комісію так само скасовано на якийсь час.

8. *Фольклорно-етнографічна комісія.* На чолі стоїть акад. А. М. Лобода. Комісія виробила проєкт музично-етнографічного кабінету, пляни організації фольклорно-етнографічної роботи на провінції з конкретним заснуванням відповідних наукових установ у Житомирі, Винниці та на Київщині. В кінці проєкт скликання першого всеукраїнського етнографічного зїзду у Києві. Та большевицька влада не тільки що не дала дозволу на зїзд, але навіть ніякої відповіді на просьбу Академії (!!). Комісія висилала наукові експедиції на провінцію, що здобули чимало нового етнографічного матеріялу, між ин. цінні збірки колядок і щедрівок з Полтавщини (від Д. Ревуцького), оповідань, легенд і пісень з Курщини (від П. Попова), великий матеріял з Поділля та Волині (від В. Камінського), найновіший запис весілля з Чернігівщини, кілька сот пісень та иншого матеріялу з Катеринославщини (від І. Щоголева), музичний матеріял з Київщини (від П. Козицького) і т. и. Крім того ціла низка праць комісії вже цілком готова до видання.

9. *Кабінет мистецтв.* Зорганізований у липці 1921 р. з ініціятиви акад. Ф. Шміта, який і став на чолі сеї установи. Завдання кабінету — стати лябораторією, де могли би працювати всі, хто цікавиться справою мистецтва. Зорганізовано вже бібліотеку з добром книг із мистецтва. Зроблено заходи, щоби скласти центральний катальог видань із сфери мистецтва, які тільки є у Києві. Від липня при Кабінеті засновано під кермою акад. Ф. Шміта семінар для студіювання дитячої творчости, який зібрав по школах Києва величезний матеріял з дитячих малюнків. Матеріял сей має стати початком академічного музею дитячої творчости, що засновується при педагогічній комісії. При кабінеті існує три семінари для студіювання теорії та історії мистецтв.

10. *Софійська комісія*. Мета комісії — науково обслідувати київський собор св. Софії XI ст. з погляду мистецького, археологічного та історичного. Голова — акад. Ф. Шміт, товариш голови — проф. Г. Павлуцький. Комісія поробила цікаві відкриття (нові фрески XI віку), зробила документальну історію собору, виготовила архітектурні рисунки; досліджено будівельні матеріали та техніку, а також матеріали мальовання. Через скорочення штатів Академії Софійську комісію розпущено.

11. *Комітет для видавання повної збірки писань акад. О. Потебні*. Видання обраховане на 20 томів. Поки що проводиться підготовча робота. На чолі комітету стоїть акад. Д. Багалій (стояв іще пок. акад. М. Сумцов). До комітету належить також акад. А. Кримський.

12. *Постійна комісія для видавання пам'яток новітнього українського письменства*. Голова — акад. С. Єфремов. Комісія працювала над академічним виданням творів Ів. Котляревського, що має становити 1-ий том „Академічної Бібліотеки Українських Письменників“. Паралельно ведеться підготовча робота і до дальших випусків, що обійматимуть дальших українських письменників 1-шої пол. XIX ст. Комісія має свою окрему бібліотеку.

13. *Комісія для видавання творів Шевченка, Франка, Антоновича й Драгоманова*. Голова комісії — акад. А. Кримський; Головні редактори: творів Шевченка — П. Зайцев, Драгоманова — акад. С. Єфремов, Антоновича — акад. Д. Багалій, Франка — акад. А. Лобода. З початку робота пішла була досить інтензивно, але обставини небавом дуже її вкоротили. Дехто з редакторів виїхав із Києва, дехто зі співробітників умер, зібрані матеріали і навіть цілком готові вже праці (твори Шевченка під редакцією П. І. Зайцева) загинули підчас політичних заворушень. Найкрасше посувається ще справа видання творів Антоновича, дякуючи невинній енергії дружини покійного К. М. Антоновичевої.

14. *Жидівська історично-археологічна комісія*. У неї дві мети: а) перекласти все те, що писано жидівською мовою про територію й народи української території, починаючи від хазарських часів і кінчаючи часами Хмельницького і Руїни; б) перекладати всі матеріали до історії Жидів на українській території, також починаючи від хазарських часів аж по XVII—XVIII вв. Голова комісії — акад. А. Кримський; керманіч — І. Галант. До комісії належить кілька київських Жидів-гебраїстів та арабістів.

15. *Комісія для дослідів над громадськими течіями на Україні* — заснована в маю 1921 р. Голова акад. С. Єфремов. Завдання комісії — зібрання та наукове опрацювання матеріалу з історії громадських течій на Україні. Комісії пощастило вже зібрати чималий архів документів і жерел, до якого увійшли: збірка матеріалів з Українського Наукового Товариства у Києві, архів пок. Хв. Вовка, П. Куліша — цілком, а окрім того чимало поодиноких документів і матеріалів, споминів і т. п. головно

з останніх років української історії. Комісія звернула також особливу увагу на архіви Центральний та Жандармський, а також папери жандармського генерала Новицького. Обслідувано також Цензурний Архів і використано в ньому все, що торкається українських видавництв від 50-х років почавши. Між паперами Новицького знайдено цілу низку надзвичайно цінних документів до історії революційного руху 70-х років.

16. *Науково-педагогічна комісія*, заложена в червні 1921 р. розпадається на такі установи: а) Інститут фізичної культури, що працює головним чином у сфері фізичного виховання та антропометричних дослідів. При інституті засновано музей, антропометричний кабінет та фізіологічну лабораторію, які доставляють матеріал для справ фізичного виховання. б) Секція трудової школи. в) Секція історії освіти на Україні. г) Секція висшої освіти.

17. *Комісія для присуду премій на історично-філологічному відділі*. Всіх премій вісім: 1) для історії України — ім. М. Максимовича; 2) для археології — ім. В. Антоновича; 3) для мови — ім. О. Потебні; 4) для історії літератури — ім. І. Франка; 5) для народньої словесности — ім. М. Драгоманова; 6) для історичної географії та етнографії — ім. М. Костомарова; 7) для історії української церкви — ім. П. Могили; 8) для історії українського мистецтва — ім. М. Лисенка. З огляду одначе на се, що через друкарську кризу вся наукова продукція на Україні припинилася, а також і самі премії по кілька тисяч карб. втратили в теперішні часи всяку реальну цінність, комісія поки що не функціонує.

Окремі наукові доручення I-го відділу.

Крім роботи в поодиноких комісіях, що має більш колективний характер, історично-філологічний відділ дає ще спеціальні наукові доручення більш чи менш систематичного характеру поодиноким ученим особам. Таких співробітників-спеціалістів для окремих наукових доручень мав I-ий відділ у 1921 р. 15. І так мають доручення: 1. Проф. В. Барвінок — описувати старопечатні друки київських бібліотек; 2) І. Галант — дослідити й описати та повибирати матеріал з історії Жидів на Україні з бібліотек та архівів на Поділлі. 3. П. Демущкий — описати рукописний архів пок. В. Науменка. 4. В. Камінський — робити етнографічні досліді на Поділлі, а також організувати етнографічну роботу у Винниці. 5. К. Квітка — розроблювати питання народньої музики. Виконуючи його, К. Квітка зложив уже такі праці: 1) Розгляд 743 українських народніх пісень, що він їх сам і зібрав, що до їх мелодійної та ритмічної будови і відношенне між музичним і словесним елементом пісні (10 арк.); 2) Програма до збирання відомостей про кобзарів і лірників (3 арк.); 3) Музика народів крайнього сходу Європи (Мордві, Черемісів, Чуваши, Татар казанських, Башки-

рів і Калмукив) (на 2½ арк.); 4) Хронологічний перегляд жерел до пізнання української народної музики від XVI до середини XIX вв. (на 1½ арк.). 6. Т. Кезма — перекласти арабський рукопис „Подорожі антіохійського патріярха Макарія на Україну та Московщину в XVII ст.“, що належить Українській Академії Наук. 7. Проф. П. Кудрявцев — студіювати філософію на Україні, використовуючи не тільки друковані жерела, а й рукописні матеріали по київських архівах та бібліотеках. 8. В. Міяковський — студіювати архівний матеріал з доби 50—60 рр. XIX ст. На підставі зібраного матеріалу В. Міяковський склав отсі розвідки: 1) Друкування революційних відозв у друкарні Києво-Печерської Лаври (друкується); 2) Польський памфлет проти Муравйова-вішателя; 3) Щоденник Пильчикова; 4) Матеріали до біографії Шевченка; 5) В. Доманицький — революціонер; 6) Революційні відозви 50—70 років (надрукована). Крім того В. Міяковський систематизував зібраний матеріал для оброблення в формі широких нарисів з історії громадського руху на Україні на такі теми: 1) Декабристи і масони на Україні; 2) Кирило-Методіївське Товариство; 3) Шестидесятники. 9. М. Новицький — збирати архівні матеріали, що торкаються Шевченка та його доби. Виконуючи доручення, М. Новицький почав перевіряти й копіювати з автографів текст „Кобзаря“ та збирати матеріал до біографії та наукового видання листів поета. 10. Проф. В. Пархоменко — студіювати київську історію передмонгольської доби та переглянути посмертні твори акад. М. Петрова з історії й топографії Києва. З першого доручення складено отсі розвідки, які й читано як реферати: 1) Про Аскольда і Дира; 2) Про східні культурні впливи у Києві XI ст.; 3) Про загальне історичне значіння Києва за старих часів; 4) Про боротьбу Полян з Деревлянами у X ст. 11. М. Плевако — скласти бібліографію творів Б. Грінченка. Автор віддав уже свою працю I-му відділові. 12. Проф. О. Покровський — подав значні опрацьовані матеріали, що вибрав їх із класичних грецьких жерел на тему: „Звістки класичних авторів про давню територію і людність теперішньої України“. 13. Проф. В. Розанов — працював з доручення відділу над історією українського театру й написав монографію п. з. „Українська драма“. 14. Проф. І. Соколов — досліджувати рукописні грецькі жерела до історії української церкви XVI—XVIII вв. Крім того відділ доручив проф. І. І. Соколову скласти університетський підручник „Історії Візантії“, в якому взято б на увагу взаємини між Візантією й Україною. Опріч того, разом зі своєю помічницею і також співробітницею Академії К. Соколовою, проф. Соколов зробив надзвичайно цінні досліди по архівах і бібліотеках мм. Хорола і Лубень на Полтавщині. Сі досліди на підставі документів малюють господарсько-економічний та духовий стан на Полтавщині XVIII і поч. XIX вв. і мають бути покладені в основу задуманої Соколом спеціальної монографії про матеріальну й духову культуру сеї частини української землі.

Бібліотеки I-го відділу.

Ріжні установи й катедри I-го відділу мають також свої спеціальні бібліотеки. Так при комісії словника живої мови є велика українознавча й фільольогічна бібліотека Б. Грінченка, з якої користується й неакадемічна публіка. Велика також бібліотека орієнталістична при катедрі арабо-іранської фільольогії акад. А. Ю. Кримського. Серед рукописів сеї бібліотеки є подорож антіохійського патріярха Макарія на Україну на Московщину в XVII ст., одна з 4-х таких рукописів на світі. Примірник акад. А. Кримського має цікаві варіанти і місця, яких нема в інших. Організуються окремі бібліотеки також і при інших установах I-го відділу: при комісії для видавання пам'яток новітнього українського письменства та комісії для досліду над громадськими течіями на Україні. Та окрім того Академія має ще одну велику бібліотеку, яка обслуговує не тільки весь I-ий відділ, але й III-ий відділ соціальних наук. Се бібліотека ім. проф. В. Антоновича, якою завідує дружина пок. вченого К. Мельник-Антоновичева. Бібліотека має около 10.000 томів книжок та поверх 200 рукописів. Від зліквідованого Українського Наукового Товариства у Києві перейшла до Академії також чимала бібліотека, складена з бібліотек „Старої Громади“, Ол. Кониського то що.

Видання I-го відділу.

Брак власної академічної друкарні і повний розвал поліграфічної промисловости не дали відділові спромоги наладити, як слід, видавничу діяльність, хоч у портфелі відділу назбиралося чимало матеріалу, готового до друку, як у формі статей і заміток, так і цілих монографій. Досі вдалося відділові випустити тільки: I-ий том „Записок“ та III-ий том „Збірника“, що містить монографію пок. проф. Т. Сушицького п. з. Західно-руські літописи як пам'ятки літератури (через смерть автора не закінчена). Друкуються: II-ий том „Записок“, а також декілька томів „Збірника“, як акад. Д. Багалія „Українська історіографія“, акад. А. Кримського „Історія Персії та її письменства“. Ждуть друку в „Збірнику“: пок. акад. М. Сумцова „Нариси історії української філософії“, пок. акад. М. Петрова „Стародавній Київ у його історично-топографічному розвитку“, акад. В. Перетца „Історія старого українського письменства“, акад. А. Кримського „Історична грамати́ка української мови“ (4 томи) й ин.

(Конець буде).

М. Галуцинський.

Книжка й українське громадянство.

Кожний нарід, котрий називає себе культурним і хоче, щоби його таким уважали, мусить рішучо звертати увагу на все те, що давало би йому повне право до такої назви. Одним із доказів правдивої культури буде книжка і відношення громадянства до книжки. Не входячи в історію української книжки і українського читача на протязі нашого істнування, мусимо сказати, що ми не виявляли великого зацікавлення книжкою в останніх двох століттях і книжкова продукція стояла у нас на доволі низькому ступні. Був момент більшого розмаху, але він не піддержаний, як слід, українським загалом не виходив поза межі пересічного. Рік 1898 як ювілейний дав почин до основання Української Видавничої Спілки і перші роки її діяльності належать у нас до красивих під сим оглядом. Добра воля основателів не увінчалася одначе бажаним успіхом; все таки кількість пущених у світ книжок дає Спілці право сказати, що її бібліотека у двох серіях може похвалитися найбільшим числом випусків. Ні одно з інших видавництв не пустило в обіг стільки поважних творів. Наукову літературу репрезентувало гідно Наукове Товариство ім. Шевченка аж до війни. Воно дало нам цілу низку поважних видавництв, які стояли гідно біля подібних видавництв інших культурних народів з тим додатком, що вся діяльність Товариства не мала за собою такої державної підмоги, якою користувалися і користуються наукові інституції інших народів.

Всеж таки не було у нас перед війною великого розуміння для книжки. А війна з її наслідками знищила до решти всі великі почини і на руїнах великого воєнного лихоліття приходиться нам зазначити ясно й отверто, що наше громадянство, наш український загал у Галичині книжки не доцінює, а може навіть її не любить.

Правда, війна спровадила під сим оглядом і в інших народів обниження книжкової продукції. Бо »inter arma silent Musae«. Але ніде в світі не проявилося се обниження у таких страшних розмірах, як у нас у Галичині. І коли би хто небудь покликувався тут на доріжню продукції книжки, то воно на нашу думку не має основи. Рішучо нікого в світі ми не переконаємо в тому, щоби ми не могли поширити між українським громадянством книжки, виданої у кількох тисячах примірників. Бо число накладу у нас не перевищує ніколи пяти тисяч, а звичайною нормою являється три тисячі примірників. І йдуть роки за роками. Книжок давніше виданих що раз менше. Багато важних

творів узагалі вже нема. Стоїмо просто перед духовою катастрофою, якої наслідки необчислимі для нас.

Переглядаючи світовий книжковий рух у повоєнній добі на підставі статистичних обчислень книжкового руху — найбільшу книжкову продукцію бачимо серед Німців. Вони, можна сказати, і перед війною займали перше місце серед усіх культурних народів. Досить сказати, що видавництво книгарського звязку німецьких накладень »Börsenblatt für den deutschen Buchhandel« виходить у Липську як щоденник в об'ємі кількох аркушів друку великої чвірки. Перших кілька сторінок заповнені щоденно новими літературно-науковими творами. Оригінальні твори, перекладна світова література заступлена як не можна краще. Усі майже важніші передвоєнні журнали появляються у такому виді, в якому були перед війною. Мистецькі журнали дають великий доказ повного духового життя німецького народу. Щоби дати своєму громадянству змогу користуватися оригінальними творами чужих літератур, спровадження і купно яких неможливе задля високої заграничної валюти, існуючі вже перед війною накладні (Tauchnitz, Manz) і новоповсталі (Larousse, Rhombus і т. д.) видають найновіші літературні появи в оригіналі. Таким чином можемо побачити в Німеччині англійські, французькі, еспанські й італійські літературні твори. Так само бачимо у Німців усі наукові журнали з усіх царин науки й знання. Ріжниця у відношенню до передвоєнного стану тільки в об'ємі цих журналів.

Книжкова продукція так званих побідних держав удержується також на передвоєнному стані. Але вивіз книжки поза обсяг даної держави дуже утруднений задля високої валюти. Некорисно воно відбивається головню під науковим оглядом. Перед війною кожда більша бібліотека могла легко набути плоди духа иншого народу. Сьогодні се стало неможливо. І під сим оглядом ми були свідками факту, як великі бібліотеки (знову німецькі) підняли були голос в ім'я культури зорганізованя помочі для доповнення прогалини у науковій літературі, спричинених воєнною бльокадою.

У инших менших народів не в силі ми прослідити точно книжкового руху й книжкової продукції. Але можемо поглянути на сей рух у Поляків. Тут бачимо незвичайно живе і багате видавниче життя. Правда, поважних журналів не бачимо (існують Tygodnik ilustrowany, Biblioteka Polska), але збірні видання творів польських письменників заповнюють прогалини, які повстали у наслідку випродажі передвоєнних видань. Дуже багата перекладна література із ріжних мов, а також доволі значна продукція нових літературних появ. Наукова література, піддержувана державним коштом, не виказує — правда — ні-

чого надзвичайного; але вона є, і дає таким чином доказ, що й під сим оглядом рух доволі значний і що люди інтересуються науковими питаннями і для науки працюють.

В останніх часах появилася монографія Klaič-a V. про книжковий рух у Хорватії — *Knjižarstvo u Hrvata. Studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige* — Загреб, 1922. Обіймає вона історію хорватської книжки від найдавніших часів до найновіших. В поширенню хорватської книжки за 19-е ст. відзеркалений культурний розвиток Югославії. Цікавий там розвиток книгарень. 1859 р. було книгарень 7, в р. 1909 вже 38. Накладень було в р. 1859 — 12, в р. 1909 — 97. Не подано одначе в монографії, як справа представляється в повоєнній добі.

Незвичайно цікаве явище, яке бачимо відносно російської літератури й науки. Перед війною російські журнали мали свою угрунтовану славу. Книжкова продукція російського колюса займала одно з перших місць у культурному світі. Сьогодні велика руїна навістила Росію. У наслідку місцевих відносин мусіла книжкова продукція упасти і стоїть у яркій диспропорції до передвоєнного стану. За те тим сильніше працює еміграція. Тут на еміграції повстало велике число накладень, з яких одні видають збірні видання клясиків, другі дають місце новим літературним появам, ще інші займаються головню діточими видавництвами, шкільними підручниками, науковою літературою, видаваннем літературних і літературно-наукових журналів. Головні осідки накладень бачимо в Парижі, Празі, Берліні. Російські накладні в Німеччині обидналися в акц. спілці Льюгос. Видавництво Ладижникова випустило більше сотки поважних творів (Достоевський, Тургенев, Л. Толстой, А. Толстой, Горкий і т. д.). Накладні С. Єфрона, Дякової, Скифи, Гіперіон і т. д. випускають що раз то нові і цінні річи. В Парижі виходять »Современныя Записки«, в Празі »Русская Мысль«, в Німеччині »Русская Книга«, »Историкъ и Современникъ«, »Архивъ русской революціи«, далі багато інших фахових, селянських, студентських, діточих періодичних видавництв, мистецьке видавництво »Сполохи«, »Жар-Птица«, які можуть сміло вести конкуренцію з найкрасшими мистецькими журналами інших народів. А навіть у самій совітській Росії бачимо перші кроки для поправи невиносимого стану під оглядом книжкового руху. У Москві аранжують промислово-друкарські круги у спілці з ріжними науковими й освітніми кругами виставу книжок і друків, хочаки викликати відповідні наслідки шляхом контрасту у відношенню до передреволюційної доби. А др. Артур Лютер у своєму російському листі (*Das literarische Echo*, 1922, зшиток 20) пише, що духове житте Росії починає оживати. Після знесення державного монополю

книжкової продукції повстала велика кількість накладень, які випустили у світ багато книжок. Не стоїть сьому на перешкоді й та обставина, що відносини між письменниками й урядом майже схожі на відносини за царських часів.

Що відносини на Україні не красні, але далеко гірші, про се нема двох думок. Скупі вісти, які доходять до нас, виказують деяку продукцію агітаційних брошур і книжок, поміж якими попадаються і цінні річи. Одначе ні в малій частині не відповідають вони великому рухови, який почався був за часів істновання самостійної української держави. Усі великі видавництва, як »Дзвін«, »Книгоспілка«, »Серп і Молот«, »Вернигора«, »Час« і »Українське Видавництво в Катеринославі« перейшли на еміграцію і тут розвинули зразу дуже живу діяльність. Вона одначе припинилася у наслідку тяжких матеріальних умов, і неможности випродажі книжок у такій кількості і на таких умовах, які уможливили би дальшу появу книжок.

Все таки треба сказати, що найкрасший і найсильнійший книжковий український рух можна бачити на еміграції. Для появи української книжки більше зробила еміграція, як Галичина. Під сим оглядом положенне в Галичині таке мізерне, що нагадує нам найгірші часи 50 — 60-их років минулого століття.

На перше місце серед видавництв на еміграції виступає »Українська Накладня«, яка видає українських клясиків. Шевченко (1, 3 і 5 тт.), Франко (Захар Беркут, 3 вершини і низин, Перехрестні стежки), Кобилянська (Царівна, Земля), Левицький (Хмари, Причепа, Кайдашева сім'я) й інші. Біля них ціла низка дрібних видань, далі може не так і дуже потрібна »Бібліотека кримінальних романів«. Видавниче Т-во »Дзвін« (основ. 1911 р.) заповідає дальшу появу нових книг, між ними нові томи творів В. Винниченка (тт. XII — XV). Видавництво »Час« кинуло у світ чималу низку видань для молоді і для дітей. »Чмелик« Королева-Старого належить до прекрасних романів для молоді і його належало би як найбільше поширити. Видавниче Т-во »Українська книжка«, »Вернигора«, »Земля« і багато інших сповнили й сповняють велику культурну місію. При сій нагоді мусимо згадати про видання »Українського Соціологічного Інститута«, далі акц. спілки »Українське Слово« в Берліні, про шкільні підручники Вид. Спілки »Земля«, які сповняють велику культурну місію, про яку одначе у нас загал дуже мало знає. У наслідку сього, а далі факту малого поширення книжок, виданих на еміграції, бачимо з одного боку високі ціни, з другого знову, як поодинокі хосенні видавництва замовкають і припинюють свою діяльність. У »Книзі«, неперіодичнім бібліографічним органі об'єднання українських видавців, читаємо в I зшптку, кілько дуже

важних творів мають поодинокі видавництва як підготовлені до друку і не можуть їх випустити у світ.

Місцем збуту для названих у горі видавництв може бути під теперішню пору тільки еміграція, Америка, Підкарпатська Україна, Буковина і Східна Галичина, а далі українські землі, заняті Польщею.

Для повного образу треба додати, що на Підкарпатській Україні бачимо невеличкий видавничий рух (Просвіта, Шкільний Відділ), консулента книжки треба там одначе щойно виховати. На Буковині повстала Українська Видавнича Спілка, але політичні відносини сеї української землі дуже тяжкі і не скріплять видавничого руху, хочби з огляду на маче число українського населення.

В Америці часописи доволі поширені. Практикується там передрук белетристики з часописів. Журналів як нема. Українська книжка заходить у невеличкому числі з старого краю і з еміграції. І коли Америка доволі багато свідчить під гуманітарним оглядом, то в консумції української книжки відіграє дуже слабеньку ролю.

Поважну ролю в консумції книжки може відіграти тільки Східна Галичина з огляду на велику кількість інтелігенції, свідомого селянства і значного числа всяких культурно - освітніх установ. Так воно не є. Про оправданне противного стану річий можна би говорити, коли би продукція книжок у Сх. Галичині була того роду, що заспокоювала би культурні потреби її населення. Сього в Галичині не було. Що більше. Консумція книжки, виданої на еміграції, і попит за нею був і є так малий і незначний, що не піддержав розвитку, і всі названі накладні ледви слабо зазначують свою діяльність. Замість видавничої займаються головню торговельною, себто випродажею виданих книжок. Велика шкода. Бо треба признати, що всі вони заповняють прогалини, існуючі у нас на всякому полі. Деяке оправданне можна бачити у тому, що еміграційні видання мають ціну за високу у відношенню до краєвих цін. Висока ціна зрозуміла для нас у видавництв із країв із високою валютою. Менш зрозуміла вона на книжках, виданих у Німеччині. Ціни останніх стоять рішучо у великій диспропорції до цін інших німецьких видавництв, а навіть до цін еміграційних російських книжок.

Вертаючи до видавничих відносин у краю і шукаючи виправдання нашої мізерії, мусимо сказати, що не в силі його найти. І не полишається нам ніщо інше, як повторити слова на початку нашої статті, а саме, що наше громадянство не любить книжки. Переглядаємо усе, що появилося в Галицькій Україні за останні чотири роки. і не можемо здержатися від прикрого настрою. Кілька історичних повістей і оповідань, дещо одно- або дво-аркушевих збірок поезій, новель,

то що, декілька брошур на загальні теми, дві-три наукові появи з рамени Наук. Т-ва ім. Шевченка, Національного Музея, Просвіти і шкільні підручники У. П. Т. Видавничих спілок і товариств маємо доволі, але вони можуть пустити у світ невеличку кількість річий, а потім мусять мати довшу передишку, аби набрати сил до дальшої видавничої діяльності. Як пояснити такий стан, коли кожному відомо й ясно, що всі наші видавничі товариства й спілки сповняють велику культурну місію і мають повне право домагатися від власного громадянства матеріальної і моральної піддержки.

Наші видання друкуються в числі від трьох до п'яти тисяч примірників, а деякі в іще меншому числі. На чотири мільйони населення не знайдеться навіть стільки купуючих, щоби до місяця повернули наклад книжки, і книжка, видана у так скромному числі примірників, не в силі розійтися на протязі одного року. Недавно появилися у нас твори І. Франка — розкішно видані, дуже дешеві, і між ними його безсмертне «Зівяле листе». У кожного культурного народу наклад «Зівялого листа» повинен до тижня розійтися. А у нас? У нас... шкода й говорити, бо говорячи про се, почуваємо довкруги себе якусь невиносимо затхлу атмосферу....

Не красше й з виданнями для молоді і дітей. Видавництво «Світ Дитини» числить кілька сот передплатників і якби не Америка, то хто зна, чи воно могло б існувати. Так дуже потрібної діточої і молодецької літератури ми не в силі створити, бо ніхто не купує книжок для дітей і для молоді. І так зроблено багато, що при «Світі Дитини» існує «Діточа Бібліотека», яка від часу до часу пускає у світ одно- дво-аркушеві брошурки. І ми питаємо: Деж наші учителі, де шкільні бібліотеки, де наші інтелігентні батьки? Чи ж на нашій землі живе їх заледви шістьсот, чи стільки всього дітей, яких батьки дають їм потрібну книжку в руки? І за що караються сі діти? — І чи дійсно всі батьки, хочби тільки інтелігентні, відмовляють собі усяких приємностей, оправдуючи таким чином нічим незаслужену кару власних дітей.

Т-во «Просвіта» від двох літ накликає даремно до створення видавничого фонду. Доходи з проданих книжок не вистають на покриття адміністраційних видатків. І мови нема про масове ширення книжки. «Історія української літератури» М. Возняка лежить на складі замість того, аби знаходитися що найменше в кождім інтелігентнім домі. І дивуешся великим контрастам. Більше півтисячки учителів середніх шкіл, кілька тисяч учителів народних шкіл, кілька тисяч священників, доволі велике число урядовців з державними платнями і чимале число приватних урядовців, вільні призвання (адвокати, лікарі, інженери), а книжка не йде. Журнали ледви животіють. Якась сліпа безвихідна вулиця. Та

навіть політична щоденна преса (читай — один щоденник), і та мусить раз-у-раз бити у дзвін тревоги і мусить накликати громадянство до жертв на пресовий фонд. До сього додати ще й те, що працівники пера в журналах і часописах виснажені віддають свої останні сили за мізерну платню.

Сього року були ми свідками двох величавих зїздів. Маю на думці зїзд жіноцтва в зимі і народнього учительства в літі. Велика саля »Народнього Дому« з бічними кімнатами ледви поміщувала приявних. А настрої, промови, резолюції і т. д. такі бадьорі, сильні, самопевні. І рівночасно така апатія до духового корму, до книжки, до журналу й часописи. Щож говорити про інші стани й кляси. Треба дійсно якогось морального бича, аби сей стан змінити, бо він дуже сумний, поганий, а навіть гнилий.

Дехто скаже, що вина тут по боці накладень і видавничих спілок, що не стараються поширити книжки основуванням книгарень то що. Воно в дечім правда. На 300 польських і жидівських книгарень у Галичині всього 5 чи 7 українських, з чого три у Львові. Одначе й тут треба малої поправки. Буде попит за книжкою, повстане й книгарня. Нема попиту, нема і засобів для основання книгарні. Вихід із ситуації — основувати книгарні шляхом кооперативи. Кооператива — доказ культурної зрілости. Нема її — нема й кооперативи. Блудне колесо — тай годі!

Деяка вина є й по стороні видавничих спілок і накладень. У післявоєнному часі завелася у нас мода недбалого й несмачного видавання книжок. Тимчасом книжка мусить промовляти до купуючого своїм зверхнім виглядом. Виданне творів Франка, випуски »Новітньої Бібліотеки« ще як так відновідають сій вимозі. Всі ичші одначе не зважають ні на формат, ні на черенки, ні на друк, ні на окладинку. Бачиш гарну історичну повість — вона видана як агітаційна бібула. Бачиш збірку поезій абе новель, а вигляд книжки в страшному розрізі з поезією і мистецтвом. Під сим оглядом еміграційні видання стоять дуже високо і можуть стати прикладом для наших видавництв, як має виглядати книжка. І хоч як дуже мізерні видавничі відносини на радянській Україні, а мусимо сказати, що видана книжка в пам'ять Шевченкови (Київ, 1921) буде з огляду на смак унікатом між усіми українськими видавництвами. »Шляхи мистецтва« в Харкові — мають поганенький папір, але видані з мистецьким смаком. А навіть популярні видавництва (Сумцова про Потебню, господарські підручники, Уелса: Війна світів) вже своїм зверхнім виглядом притягають до себе і змушують спинити на них свій погляд.

Німці уладжують що року свою »Büchermesse«. Скільки винахідливості вкладають вони в уладження такої вистави. Липська вистава сього року була новістю під сим оглядом. Кожний темперамент, кожний характеристичний рис людини мав там свій куточок. Мрійник, реаліст, влюблений, смотрик, поважна жінка, то що, мали улажені цілі бібліотеки, підходячі під їх спосіб думання, відповідно до їх життєвих умов і т. д. При сій нагоді варто булоб подумати й про те, що на 1924 рік приготавлиється в Парижі Міжнародна вистава книжки. Може до сього часу зможемо й ми виказатися деяким поступом під сим оглядом.

Недбайливість деяких наших видавничих спілок посунена так далеко, що вони зовсім не уважають на те, щоби посилати до редакцій часописів і журналів власні видавництва. При недостатці інших засобів проголошення появи книжки, сей засіб прийнятий усім культурним світом, у нас не користується правом громадянства. Одинокий на цілу Галичину вістник українського книжкового руху »Книжка« (В-во »Бистриця« — Станиславів) і сей певно ледви животіє і в наслідку неохоти до друкованого слова не сповнить обовязку спопуляризованя твору, який появиться.

Ще колиб ми мали в кожній місцевості, при кожній культурній установі бібліотеки, тоді не почували би може такої великої недостатці у культурі книжки. Але й бібліотек нема. А сих кілька книжок, які десь там у читальнях лежать у шафі, чи валяються на поличках, годі називати бібліотеками.

Значить, наше громадянство книжки не читає, книжкою не цікавиться, воно не любить книжки. Колиж таку рису бачимо у загалу нашої інтелігенції, щож говорити тоді про селянську масу. А вже просто страшно діється на думку, що ми дамо до рук нашої молоді, нашим дітям, коли не стане книжок виданих давнійше, а нових не буде. Молодь мусить читати й буде читати. І вона буде читати польські книжки, бо своїх дасть Біг, а інших мов не знає. Тай не в тім лихо, що читатиме польські книжки, але лихо в тому, що не відчуватиме потреби української книжки, бо жажду читання заспокоїть їй чужа книжка. Лихо в тому, що польська книжка найде купця в українському громадянині, і гріш українського громадянина скріплятиме культурну силу польську. І все тому, що теперішні батьки не любили книжки, чули до неї нехіть. Польська книжка повинна бути в публичних бібліотеках і вipoзичальнях, українська в кожному домі. Таке правило відповідає народній гідності і почуттю народньої чести.

Так отже духова катастрофа перед нашими очима. У нашої можности її усунути. І сих кілька слів остороги повинні приспішити добу поратунку!

Д. Донцов.

Емігрантська „сменовеховщина“.

„Не досить узнати, що
якесь становище є „не до
знесення“. Не толерується
його!“ (З катехізму фаши-
стів).

Кожда еміграція має свої болячки. Але здається, жадна не хору-вала на таку мегальманію, як деякі круги теперішньої великоукраїнської еміграції. Вони переконані, що вони сіль землі; що лише вони покликані вернути краєви втрачену самостійність; що лише праця на вигнанню щось варта, та що все, що робиться там, на російській Україні (на жаль, мусимо знов привчитися сеї назви!) для відзискання незалежності — марна праця і т. д.

Правда, тисячі й десятки тисяч, що опинилися поза границями краю, дійсно його найактивніший і націннійший елемент. Се переважно таборовці, або ті, що там ще до недавна були. Але якраз інші, а не вони, хорують на мегальманію! Якраз ті, що до того малп би, здається, найменше право... Мегальманія сих груп се безперечно — смішна претенціональність і нема досить острих слів, щоб її напаятнувати. Але — при сім не треба перегинати палицю в другий бік, ставлючи хрест над внутрішнім емігрантським життям, як над чимсь, що не заслугує ніякої уваги. Ні, еміграція всеж є те, що вчора було в краю і може опинитися в нім завтра. Крім того — має, або може мати досить значний ідейний вплив на тих, що не могли, або не хотіли йти на вигнання. З сеї точки погляду набирають інтересу всі ідеологічні течії, що прокладають собі дорогу на еміграції, а особливо одна з них — т. зв. »сменовеховщина« (не маємо поки що на се поняття власної назви, краще всіх його виразило би слово перекинцицтво).

Що таке »сменовеховщина«? Се новий курс, ідеологія бувших сторонників царату, яка проповідує тепер погодження з совітським ладом. До них належить цілий ряд знаних російських імен, як проф. Устрялов і Гредескул; вони видають свій орган у Парижі і видали недавно збірник, що узасаднював їх нове »вірую« (обидва під назвою: »Смена вех« — себто зміна дороговказів). У Берліні виходить щоденник »На канунъ«, виступають вони і в совітській пресі.¹⁾ Се ро-

¹⁾ Гл. фелетон Харченка в однім із вересневих чисел „Вістий“.

сійські *les ralliés*, як звали у Франції роялістів та бонапартистів, що погодилися з республікою, а підставою їх перекинчництва є: втома довгою боротьбою, моральна невитревалість і брак сталих переконань у російській інтелігенції та — подив перед імперіялізмом совітів, що в своїй закордонній і національній політиці пішли слідами царату. Говориться також і про »преодоленіє«
большевизма »изнутри«, яке ніби мають на меті »сменовеховці«, але се лише фрази, якими хочеться приглушити голос совісти.

Така є московська »сменовеховщина«. Як се не дивно, але в останні часи ся гангрена перекинулася й до нашої еміграції (а по часті й до краю). Моральне підложе обох споріднених течій — було одне й те саме, але ріжнилися вони між собою тим, що Москалі ставляли хрест над одним російським режимом, щоби служити другому в ім'я російського патріотизму, — а Українці зивали синьо-жовту хоругву, щоби служити Росії. В ім'я чого — не знати.

Сей процес не є такий свіжий. Він почався вже давно, від перших невдач нашого державного будівництва. Спершу се були боротьбісти, українська комуністична фронда, що пізнійше розплилася в офіційній К. П. (б.) У.; потім незалежники з одним бувшим міністром Центр. Ради на чолі, дальше один із найвиднійших провідників українських ес-ерів з цілою своєю групою, один із найвидатнійших проводирів української соціалдемократії, який ставши з Савла Павлом, знов зробився Савлом... По його неfortunним підприємстві, наша »сменовеховщина«
здавалося — завмерла. Але се лише здавалося! Раз початий процес ішов далі, і ось ми бачимо: бувшого посла У. Н. Р., видного соціалдемократа, що працює в Берліні з большевицьким »Внешторгом«, професорів і поетів, що випрацьовують большевикам »методику«
і віршовані переклади; бачимо двох видних соціалдемократів, одного Галичанина, другого б. редактора київської »Робіт. Газети«, агентами совітського посольства у Варшаві; бувшого міністра У. Н. Р., що мріє про поворот і збирається видавати українсько-большевицьку газету в однім з осередків Центр. Європи та уважає низше своєї »гідности«
простувати газетні чутки про сі його пляни; нарешті знов таки видного соціалдемократа, б. секретаря Високої Директорії — агентом навіть не »українського«, а просто вже одного московського совітського посольства, де він, як оповідають, комплетує біографії і фотографії видатних українських діячів...

На сім можна поки що лісту перервати і не називати імен, які повинні належати або на чорну лісту, або до некрольогів. Зупинімся над иншим питанням: Як се явище є взагалі можливе? Чим його виправдується? Що до маси не політичних вигнанців, що вже верта-

ють до краю, то тут нема чого шукати за якимсь оправданнем. Се просто »втікачі« і про них тут не говориться. Їх поворот не в'яжеться з ніяким »здаванням« старих позицій, з ніякою »сменовеховщиною«. Щож до »зміни дороговказів« політичної еміграції, то в чотири очі воно виправдується ріжно; спершу аргументами так переконуючими для кожного філістра: аргументами особистими, неможливістю робити інакше всім сям розторощеним побідною колесницею Росії, що мусять зціпивши зуби і затиснувши кулаки — іти в большевицьку Каносу... Образ дійсно досить жалісний, готовий розжалобити вразливі серця цілого революційного філістерства, але.. образ невірний! Бо тих, що йдуть у Каносу, з проклятєм у душі і заповідю пімсти на устах — є обмаль. Більшість якраз складається не з них. Її творять »самоотверженные Малоросси«, яких навіть батожити не треба, щоби вони клякнули перед новими ідеалами. Вони не терплять нужди і не проти волі — галлопом летять вони за червоною »звздою з Востока«, щоби поклонитися новому богови. Вони вирікаються свого »вчора«, а кесареви віддають не лише кесарево, а й боже... Серед них знаходить большевицька влада своїх найліпших реклямістів, найвідданіших слуг. Отже аргумент, яким зворушуються наші філістри, властиво нестійний і примуова Каноса тут ні при чім.

Але колиб навіть було й так! Припустім навіть, що не один із сях перекинчиків опинився в »безвихіднім« положенню. Чиж се вже вистарчаюча причина для капітуляції? Чомуж давніше було інакше? Наші перекинчики не можуть витримати двох-трьох років тиняння на вигнанню? А чомуж міг у таким самім, а може і в гіршім положенню десятки років витримувати Орлик і ціла наша перша мазепинська еміграція? Чому він не кланявся цареві? Чому не мирилася з царським режимом наша друга еміграція, та, що мусіла кинути край по першій революції 1905—6 рр.? Для чого зрікся бонапартівської амнестії Віктор Гіго? І певно приніс тим своїй справі більше користи на вигнанню, публікуючи там свої огненні протести проти Люї Наполеона, аніж колиб перепросившися з ним дістав теку міністра освіти. Чому князь Крапоткін міг десятки років тинятися по світі і здихати в ліонській тюрмі, а всеж не просити ласки в царського уряду? Чому по десять і двацять років могли, не капітулюючи морально перед режимом, з яким вони боролися, лишатися неприєднаними Плеханов, Ленін, Шишко і ціла хмара московських емігрантів, що воліли вести жебрацьке житте в останніх норах Женеві, як ціною морального самовбивства вернути до краю?

Кажуть — тому, що теперішня еміграція носить масовий характер, що в її рядах опинилися прибудди революції, які готові поки-

нути її кожної хвили. Сей аргумент має лише подобу слушности, бо як раз не сі »приблуди«, але найвидатніші діячі українського руху опинилися серед перекинчиків.

Можуть сказати: різниця між старою й новою еміграцією пояснюється тим, що царський режим був засуджений на смерть і кожний революціонер знав, що він ще дочекається сеї смерти, — як лише ще трохи витриває на своїм становищі; тоді як совітський лад — твердять навернені грішники — консолідується, а коли й заміниться на який инший, то хіба лиш дорогою еволюції, отже що pomoже нам наша революційна неприданість? Марна софістика! Поминаючи вже теорію про консолідацію совітів, яка більш ніж проблематична, — де написано, що царський режим був засуджений на смерть? Зовсім не було виключене, що деспотичний царат міг перетворитися в конституційну монархію, подібно, як кріпацька Росія Миколи I перетворилася в Росію вільних станів Олександра II. Щож до консолідованости то чейже зголодніла, лежача в безпереривній горожанській війні совітська Росія під сим оглядом не може мірятися з респектованою в цілім світі царською Росією. А все таки тодішні революціонери »лупали сю скалу« з непохитною вірою, що колись завалиться вона. І власне ся їх віра і абсолютне небажанне йти на угоду — сточила царат, а не »засудженість« сеї системи на смерть дала їм їх віру. Так само — не мнима консолідація большевизму відібрала в наших перекинчиків віру в його скоре поваленне, а навпаки: їх маловіра, їх політична невитривалість привели їх до шукання компромісу з совітами і витворили злуду непереможности російської сили на Україні.

Коли отже наші теперішні перекинчики покликаються на »консолідацію« режиму або його »еволюціонування« — то се лише фрази, якими вони силкуються закрити брак віри в ідею. Вони — се шумовинне революції, її випадкові герої, що »без одваги і бою на путь заблукались згубливу«; що давно стояли поза рамами нелегальної роботи, адвокати, редактори ліберальних газет; як давніше були вони льояльною »опозицією Його Величности«, так нині хочуть вони бути льояльною і нікому не шкідливою опозицією совітів. Тут дивна — не зміна їх орієнтації, а те, як могла в 1917 р. вибрати їх своїми провідниками наша демократія? Та й тоді, колиб вони навіть мали рацію, колиб совітський лад скріплювався на Україні, чи се е причина для зміни фронту? Ірляндці не злякалися зміцнення Вел. Британії по війні. Народовольці усунули Олександра II власне за те, що боялися, що зачатий ним курс пристосує царат до життя і зробить непотрібною революцію. Для тої самої причини усунено П. А. Столипина і архикнязя Франца Фердинанда, в якого плянах бачила »народна обрана« зародок

смерти великосербської ідеї. Отже колиб навіть ми бачили, що совіти зачинають дійсно скріплювати своє становище на Україні, то повинні би були з подвоєною енергією поборювати їх, щоби не допустити чужій державній ідеї зеднати собі українські народні маси. Щож, коли наші перекинчики не мають у собі нічого з психології Де-Валери, Каракозова або Принціпа...

А зрештою хочби навіть і була потреба хвилевого компромісу (такої потреби я не бачу), то є — компроміси й компроміси. Змушений капітулювати перед румунсько-сербсько-грецькою коаліцією, болгарський цар Фердинанд підписав з нею мир, але в промові до свого війська сказав: »Ми звиваємо наші побідні колись прапори, змушені до того силою, але лише до слухного часу!« Се був компроміс, як і берестейський мир, який заключили большевики з Німеччиною. Але Йоффе з Троцьким не співали при тім: »Deutschland, Deutschland über alles!«, а Болгари не робили радісних маніфестацій під сербськими фанами... А наші »сменовеховці« роблять подібне, і в сім власне лежить огидливість їх акції. Правда, часом бувають страшні обставини, і вязень мусить приймати їжу від свого тюремника, але не мусить вступати з ним у розмову, в товариські зносини! В царській Україні були адвокати, які боронили революціонерів; які мусіли вступати в урядовий контакт із воєнними судьями і жандармами, але допускати сих останніх у товариство не позволяв не тільки революційний, але навіть ліберальний добрий тон. У нас пристають із совітськими агентами і стискають їм руки, тим, на яких совісти є тисячі трупів цвіту нашої нації, тисячі замучених за боротьбу з Росією, тисячі, що сидять по тюрмах; на совісти яких є підширкане цілого сього огидливого ладу. У нас пристають з агентами большевицької »охрани« для того, що колись зналося їх, їх толерують у публичних українських льокалях, простодушно випаляючи їм те, що збирати прислали їх до нас...

І потім... абстрагуючи від усього, які користи несе за собою ся акція? Чи думають наші новокурсники здобути там вплив на політичне життя? Се їм не вдасться, бо большевики рішучо інтелігентніші за них. Вони знають, що роблять. За царату кожний революціонер, що вносив поданне »на Височайшее імя«, звичайно уласкавлювався і дуже часто виходив на волю. Його вже не боялися, бо слуги царату знали (се були великі знавці людей!), що людина, яка зверталася з подібною просьбою до символу цілого зненавидженого їм ладу — ставала відразу бойкотована товаришами, моральним трупом, що не міг уже здобутися на ніяку боротьбу, або хочби лише протест. Большевицькі дипломати незгірші психологі і також не глядають серед новонавернених грішників — Валенродів. Досить пригадати собі поодинокі постаті наших »сменовехов-

ців», щоби признати совітським дипломатам рацію... А поминаючи вже те, що вони могли би там робити на совітській Україні? В своїй масі хіба лиш якусь неполітичну, дрібну роботу, яку зуміють зробити й без них.

Коли сю дрібну роботу робитимуть дрібні люди там, то се входить у загальну систему поборювання большевизму всіма способами від повстань аж до ширення української книжки. Але коли до сеї роботи вертають матадори визвольного руху, — то се що инше! Роблячи її, вони, всі сі екс-міністри і екс-посли далиб тільки масам наглядний доказ капітуляції своєї і тої ідеї, яку вони досі представляли в уяві мас. Колиж їм пощастило би зайняти якийсь політичний пост, то хіба лиш для того, щоб — як Вірменин Карахан заключати союз із вірменськими громадами Турками, або — як Українець Шумський робити рижський мир...

Прочитайте, що говорить про одну з останніх спроб »сменовеховщини« Х. Раковський в своїй промові на 6 Всеукраїнському Зїзді Рад! Він там заявив: »До нас звернулися ліві ес-ери українські, бажаючи працювати з нами... Ми сказали їм, що хоч не маємо підстав не вірити в їх щире каяття (!), одначе з огляду на те, що їх політика, як заявляють саміж їх провідники, досі була непереривною помилкою, ми поки що не уважаємо можливим допустити їх до роблення дальших помилок в Сов. Україні« (Комуніст, 17. XII. 21.). В справозданню газети про се засідання по сих словах Раковського стоїть ремарка: сміх! Сміх, сміх противника, ось перші наслідки »сменовеховської« акції. Бо можуть »сменовеховці« підсувати своєму поступованню всякі ідейні і високо моральні мотиви, там добре знають дійсну ціну сям мотивам і сміються... Але большевики не лише сміються. Їм ходить не про забаву, а про що инше. Ходить про розклад і компромітацію української ідеї. І власне в тій цілі провокується у нас »сменовеховство«. На першій всеукраїнській конференції військових комуністів у серпни с. р. сказав дел. Д. Мануїльський: »Наша українська національна буржуазія займала до останнього часу непримиримо ворожу позицію і тільки тепер помічається перелом в еміграційних колах. Наші представники за кордоном завалені силою прохань про дозвіл повернутися на Україну«. М—кий стверджує, що не всі з просьб полагоджуються прихильно, але додає: »Характеристично, що українська контрреволюція (т. зветься на совітським жаргоні український національний рух) розкладається. Се безперечний політичний успіх«. („Вісти Всеукр. ЦВК. Роб., Сел. і Червоно-Арм. Деп.« з 17. 8. 1922.). Отже на цілу нашу »сменовеховщину« глядять один із найвидніших большевицьких робітників на Україні, як на »політичний успіх« совітів. Чи їх успіх може бути рів-

ночасно нашим? По друге — як на познаку розкладу нашої еміграції. І в дійсности так воно й є. Бо треба памятати, що кожда ідея є сильна своєю чистотою і вірою, яку до себе збуджує. Велика ідея лише тоді поведе за собою маси, коли вона: по перше — ясно виражена, по друге — коли стає предметом безкомпромісової і бездоказової афірмації. Лише така ідея знаходить своїх фанатиків і мучеників, лише на її вівтарі складаються гекатомби, лише вона пориває маси до «божевільних» і «абсурдних» вчинків, заражає негасимою вірою, сею першою запорукою перемоги. Своєю розкладовою акцією в напрямку «сменовеховщини» відбирає Росія предметовій частині української ідеї (національному ідеалови) — ясність, частині афірмативній (націон. запалови) — силу. А се — моментально, з вразливістю сейсмографа відчувають маси, які як діти і сновиди вдивляються лише в те, що блистить. Ніякий дійсно-народній масовий рух, не одушевлений великою думкою, не буде політичним. А сю думку може надати рухови тільки інтелігенція. Один большевицький журнал писав колись, що українські політичні партії «стають безсилимми надати якийсь ідейний зміст тій бандитській «поножовщині», в яку обертається війна за самостійність України» («Факел», 1. 8. 1920.). Се звичайно тільки побожне бажання журнала, але коли чим раз більше знаходиться у нас людей, які охрещують боротьбу за самостійність бандитизмом; які не вміють опанувати сей рух так, як опанували свою бандитську стихію Хмельничане, то дійсно може надійти час, коли неохоплена великою політичною думкою боротьба за незалежність виродиться в звичайну «поножовщину».

Тому мусимо берегти чи тіть української ідеї всякими способами. Сама еміграція ще не збудує України, але коли вона схоче, від неї всеж дещо залежатиме. Отже вже з огляду на свою майбутню ролю наша наддніпрянська еміграція має право й повинна, як кожний живий організм, боротися з розкладаючим її раком перекинчицтва. Французькі *gallies* не зраджували свою націю. Не зраджують її і всі ці Устрялови, Слащови й Брусілови, що переходять до большевиків. Про наших Устрялових сього на жаль сказати не можна. Кожний з них, якби мізерна сама по собі не була його особа, є «бувшиа людина», якийсь б. посол або б. міністр У. Н. Р. і як такі вони роблять величезну шкоду воюючому українству, переходячи до иншого табору. Поки організм ще не затроений, треба їх унешкодливити способами, які найліпше й найскорше ведуть до ціли.

Не досить признати, що якийсь становище є не до знесення. Не толерується його.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Микола Мельник. Українська номенклатура висших рослин. (Збірник математично-природописно-лікарської секції Наук. Тов. ім. Шевченка. Т. XXII). У Львові, 1922. Ст. 356, 8°.

Отсей збірник се перший значніший ботанічний словар в українській мові, що містить разом 2.328 рослин. Кожда рослина означена наперед науковою латинською назвою, по ній іде наукова назва українська, а далі всі відомі авторови народні назви, з зазначенням, звідки вони зачерпнені. Попри се поданий коротко вигляд і вимір рослини та зазначено, де вона росте і як, дико чи плекана, в останнім випадку, звідки її спроваджено, коли цвितе, чи вона отрійна, підозріла, чи дуже небезпечна, а коли уживається в лічництві, то які саме частини (цвіт, корінь, листки, насінне). Декуди зазначено також, до чого уживають рослину селяне. Словар уложений поазбучно латинськими назвами, у другій частині наведені одначе поазбучно також усі українські назви, а додані до них цифри вказують, де якої назви шукати в першій частині. Через те дуже легко винайти кожду назву і се належить почислити до додатних сторін збірника. Можна надіятися, що всі інтелігенти, які живуть по селах, особливо гірських, та цікавляться нашою фльорою, набудуть собі сей збірник і почнуть його доповняти та всі свої причинки присилати до Наук. Тов. ім. Ш. Лише збірною працею одиниць можна довести такі збірники до найбільшої повноти.

Знаючи з досвіду, що в кождій, хочби й невеликій збірці, можна знайти все якісь нові терміни, або бодай ствердити їх географічне розширення, та певний, що автор буде продовжувати працю навіть по появі отсього збірника, хочу зазначити тут ті видання, на які не звернув він уваги, та які можуть йому придатися.

Передовсім ідуть тут праці пок. І. Верхратського: 1) Знадоби для пізнання говорів угорско-руских, т. I, 1899; т. II, 1901. 2) Про говор Долівский, 1900, 3) Про говор галицких Лемків, 1902. 4) Говор Батюків, 1912.

Далі: В. Шухевич, Гуцульщина, т. V. 1908. — Л. Чопей, Русько-мадярський словарь, 1883. — Hölzl Kar., Botanische Beiträge aus Galizien, Wien, 1881. — Br. Gustawicz, Zapiski florystyczne z powiatu bobreckiego. Краків, 1880. — Той сам, Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody (Zbiór wiadom. VI, 1882). — Sznajder J., Z kraju Huculów (Lud, VI, 1900, ст. 157). — Той сам, Z życia górali nadłomnickich (Lud, т. XVIII, 1913), — St. Piotrowicz, Znachorka i wróżka Jewdokia Wojczuk (Lud, т. XIII, 1907). — Jul. Talko-Hryniewicz, Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej. Краків, 1893. — Ф. М. Августиновичъ, О дикорастущихъ растеніяхъ Полтав. губ. Київ, 1852. — К. С. Горницькій, Замѣтки объ употребленіи въ нар. бытѣ растеній украинской флоры. Харків, 1887. — С. Маковецкій, Списокъ дико растущихъ растеній Подол. губ. (Записки подол. Общ. Любител. природы. Каменецъ Под. (коло 1000 назв у двох випусках).

На території України було перед війною загально багато наукових товариств по губерніяльних містах, то »любителей природы«, то »естественноиспытателей«, або лісового то сільського господарства, які видавали наукові збірники в московській мові, найчастіше під утертими назвами »Труды« або »Записки«. В них нераз можна подибати матеріали й до ботанічного словаря, тому всі такі видання треба переглядати. Мабуть і в відповідних виданнях петерб. Академії Наук знайдуться деякі причинки. Дещо подибується і в принагідних описах по дорожній, та за тим уже трудніше слідити.

В. Гнатюк.

Соціалістична Думка, Центр. орган укр. с.-д. партії. 5 вересня, 1922. Львів, ч. 8, ст. 10.

По довгій перерві укр. соціал-демократи з Наддніпрянщини знов випустили свою газету. Вражіння від неї невеселе. Автори признаються, що »положення соціалістичного руху ще й досі представляє сумну картину *membra disiecta* розрізнености і взаємної... боротьби«. Програми на нинішній день »С.-Д.« не має. Бо говорити про »оборону демократії та незалежности України«, не згадуючи ні словом, як її обороняти — се не програма, а фраза. Правда, далі говориться про »поглиблення пропаганди ідеї української незалежности серед соціалістів Європи«, але сеж не тактика краювої політичної партії, лише — літературної емігрантської групи. Тай про доцільність сеї тактики можна сперечатися, бо сей кінь, на яким хоче їхати »С.-Д.« — європейський соціалізм — як признає сама газета, сердечно мало журився справою визвольної боротьби укр. нації. — Неприємно вражають старання письменників »Соц. Думки« звалити з соц.-демократії відпові-

дальність за політику У. Н. Р. Так пише газета про «був: центр УНР., до якого укр. соціалдемократія вже від довшого часу не має ніякого відношення». Се не відповідає дійсному станови річній. З республікансько-демократичного блоку, який стояв на платформі УНР., укр. соц.-демократи виступили що йно в листопаді м. року, а се ніякий «довший час»! Так само не личить «С. Думці» іронізувати з Польщі, називаючи її «союзнницею» (в наведенню!) Адже сей союз — сеж діло укр. соц.-демократів. Умову 22 цвітня 1920 р. з Польщею заключив кабінет соціал-демократа Ісака Мазени і його заступника соціалдемократа А. Лівницького! Київська виправа ішла також під знаком с.-д. кабінету, а коли на зміну його прийшло міністерство Прокоповича, то серед його членів знову знаходимо соціалдемократів Мазену і Безпалка... На що забувати минуле? — Не личить також спихати відповідальність за українську «сменовеховщину» виключно на наших с.-р. Винниченко і Левинський, які, правда, вернули до старих «вех», але одні з перших показали дорогу до «нових», — були ж не с.-р'и, а с.-д'ти. М. Порш, що тепер орієнтується на большевізм — один із проводирів Укр. Соц.-Дем. Члени больш. місії у Варшаві — Сіак і Вікул також соціалдемократи. Укр. соціалдемократ і П. Дідушок, теперішній член російського совітського посольства в Берліні, соціалдемократами були і Гуцайло з Бардахом — теперішні большевики. Як бачимо, ліста не маленька!

Неприємно звучить і авторекляма «С. Думки» про ролю соц.-демократів у боротьбі з голодом на Україні. На думку газети «одна соціалдемократія... виконала свій обовязок перед голодуючими масами на Україні», бо вона «коли не на самій Україні, де все мовчить під кривавою п'ятою окупанта», то бодай в Європі виступила... з протестом! — Ми думаємо, що «на самій Україні» не так то вже все мовчить. Переповнені тюрми й тисячі розстрілюваних свідчать про що инше і їх протест нам видається більш важним, ніж паперові протести і авторекляма «С. Д-ки».

В цілому «С. Д.» робить вражіння убогого змістом емігрантського органу партії, що втратила і вплив на край, і всякий контакт з ним, і ясну політичну думку.

О. В.

Current History, published by the New York Times Co, №№ 5 і 6 August — September, 1922.

В сім блискучо редагованім американськім місячнику знаходимо багато статей в обороні національних змагань Турків, Єгипту, Індії та Ірляндії, і дві — проти національних стремлінь України. Перша („Від-

ношення України до Росії» належить якомусь полковникови А. М. Николаєву, який на чотирьох сторінках зібрав усі знані йому аргументи проти українського націоналізму: і те, що Гоголь, Родзянко і Короленко були „хохли“ і добрі Москалі; і те, що Рос. Цісарська Академія Наук хоч і признала укр. мову за самостійний ідіом, але що се не має значіння, бо рішення Академії припадає на час революційної дурійки; і те, що по українськи говорять самі селяне, які ще до того не розуміють гаразд своєї власної мови і т. под. „В деякі моменти горожанської війни — признає автор — українські селяне, правда, пішли разом із сепаратистами“, але знов лише тому, що сі останні „прикрили свої правдиві заміри маскою жадань земельної реформи“.

Друга стаття („Польське правління в Східній Галичині“) походить з польського інформ. Бюра. З неї довідуємося, що Українці творять частину руського населення Галичини; що „польський уряд не робить жадних перепон укр. приватному шкільництву з руською викладовою мовою“ та „засадничо згодився на основання укр. університету“, та що одинокою перешкодою до отворення сього університету є та, що ні одне місто не хоче його в себе мати; що кількамісячне пановання укр. уряду в Галичині згадується людністю з огірченням...

Не знаємо, чи реалістичні Янки переконаються наведеними „доказами“. Але одно потішаюче: се, що антиукраїнська пресова агітація переходить від нападу до оборони. Давнійше нам треба було доводити, що „Малоросія“ се в суті річи Україна, та що укр. нарід хоч і тримає з Росією, але — певно хоче од неї відірватися. Тепер — Росіяне мусять доводити, що всім знана Україна — се властиво Малоросія, та що укр. нарід (що значить для них писати се слово!), хоч і відривається від Росії, та в дійсности дуже при ній хоче лишитися... Так само давнійше нам треба було доводити, що обнята польською автономією частина австрійського коронного краю, Східна Галичина, під національним оглядом зовсім що инше, як т. зв. Західна Галичина, та що тамопні Українці, хоч і живуть спокійно з сусідами, але найліпшеб жили осібно. Тепер — противній стороні треба доводити, що Східна Галичина се властиво Малопольща; що в ній хоч і живуть Українці, але се властиво порядні Русини, що нічого не хочуть і до нічого не стремлять, та що укр. людність, хоч і стремить до окремого буття, але лише жартом і в суті річи нічого не бажає собі, як і далі лишитися „rod wspólnym dachem“... Давнійше нам треба було полемізувати проти очевидности фактів. Тепер сю невдячну працю мусять перебрати вони. Великий поступ!

Можливість появи обох статей в амер. місячнику свідчить одначе про занедбаня української пресової акції в Сполучених Державах.

В вересневім числі знаходимо статтю був. посла У. Н. Р. п. Арнольда Марголіна — „The united States of Russia“ (Сполучені держави Росії). »Імперіялізм чи федерація — питається автор — яка з сих двох політичних засад переможе при реорганізації великого царства хаосу, званого тепер під іменем Росія?« — і відповідає, що переможе принцип федеративний... Для еволюції б. посла самотійної України — і заголовок статі, і саме поставленне питання надзвичайно характеристичні; проблема незалежної України для нього просто не існує: централізм або федерація, *tertium non datur*... Коли автор так само рапідно еволюціонуватиме в своїх »переконаннях«, можемо чекати від нього скоро статей на тему: „федералізм чи автономія?“, „автономія чи єдина-неделімая“? і т. д.

В статі не знайде рівнож читач ні слова про тяжку боротьбу укр. нації останніх літ за самотійність. Ся ера вивітрилася з памяти б. посла України.

Д. Д—в.

Григорій Раковскій. Конец бѣлых. От Днѣпра до Босфора. (Вырождение, агонія и ликвидация). Изд. »Воля Россіи«. Прага, 1921, стр. 276, 8^о.

Ось один із численних знадібків до історії революції в Росії, якими вже так богата російська закордонна література, що крім таких окремих видань має й осібне видавництво, спеціально присвячене ріжним матеріялам до сеї революції — документам і споминам („Архив русской революції“). Сливє вся отся література цікава й для нас. Аджеж у великій мірі тереном російської революційної й контр-революційної акції була Україна, або »Юг Россіи«, як звуть нашу країну обидві сторони.

Книжка д. Гр. Раковського належить власне до такої, цікавої для нас літератури. Се історія Врангелівщини аж до самої її ліквідації. Задача автора вияснити причини сеї ліквідації: чому отся остання російська протибольшевицька кампанія, ведена з великими матеріяльними й людськими ресурсами, підпомагана дуже активно Францією, скінчилася повним фіяском? Аджеж безсумнівний факт, що населення »Юга Россіи«, в основі своїй настроєне протибольшевицьки, творило дуже податний ґрунт для сеї кампанії. Отже були таким чином усі умови для рішучого розгрому большевизма, а тимчасом сталося якраз навідворот. Чому? А тому, що большевизм моглаб побідити тільки щиродемократична акція, що числиласяб з „завоюваннями революції“ й велаб відповідну реальну політику. Тимчасом російська демократія вступила в неприродний союз із рідним назадництвом, котре бажало тільки реставрації перед-революційного режиму. Провід вела реакція,

та сама, що впала в марті 1917 р., і з тими самими методами й засобами, що й за царя, тільки хіба ще більше скондензованими. Соціальна й національна політика Врангелівщини була вже сама по собі ненавистна населенню, а ще переводжена грубою, злою силою, чоботом роззлученого кріпостника, мусіла тільки зміцнити большевицьку силу, збільшуючи в населенню симпатії до большевиків.

А як додати сюди ще цілу нездарність російської реакції, тупість її, корупцію, рознуздану самоволю й жадобу наживи — висновок буде ясний: імпреза мусіла невдатися. Кінець-кінцем тріюмфували большевики і то не лише на „Югї Росії“, а й геть дальше, за кордоном, де лиш отаборилися врангелівські розбитки, бо тут, як реакція на погром, на все пережите, перебачене й витерплене, прийшла зневіра у своє діло й жаль за мирно витраченою енергією, даремними терпіннями. Прийшло каяття й Каноса. Отсим мимовільним і несвідомим може духом Каноси овіяна й книга д. Раковського, хоч і видало її протибольшевицьке есерівське видавництво. З сеї покутної психології, як відомо, користали різні авантюристи. Про одного з них, знаменитого генерала Слащова — Слащова Кримського знаходимо у д. Раковського дуже цікаві згадки. Про звірство й хапчивість Слащова та його контррозвідки оповідає автор страшні річі (пор. ст. 80). Але се, як знаємо, не перешкодило Троцькому зустрінути Слащова з розпростертими обіймами.

Багато цікавого знайде читач і про відносини Французів до Врангля — в Криму й на еміграції, коли то французькі генерали підбивали його вояків вертати у Совдепю (див. ст. 264 і далі).

Та хоч як цікава історія Врангелівщини сама по собі, хоч як поучаюча вона взагалі, інтересна вона для нас, як я вже зазначив висше, ще й спеціально, бо відбувалася на нашій території — Південній Україні й Кубані. Особливо багато матеріялу дає автор для кубанської справи. Наші кубанські козаки становили значну частину врангелівської армії, яка й розділила долю сеї армії аж до її кінця. Сумна се історія розпорошення наших національних сил. Гидко читати про всі ті інтриги й підходці, якими воювали між собою різні кубанські отамани з єдинонеділимською орієнтацією. І навіть при всій льюальности Кубанців для Врангля, якже паскудно по старорежимному ставився до їх краєвих інтересів невдалий диктатор „Юга Росії“. Сторінки, присвячені кубанським справам, мусять багато чого навчити не тільки кубанських Українців, а й взагалі всіх наших земляків, що ще тримаються російської орієнтації.

Цілаж книжка д. Раковського важна для нас як характеристика добровольчества, описана Москалем очевидцем і учасником останнього

Його виступу. З цього боку се гарна ілюстрація до тих небагатьох сторінок, які присвячені російським добровольцям у споминах Герасимовича й Леонтовича. Добре булоб, якби хтось із Українців схарактеризував зі свого власного, національного боку добровольчу епопею на Україні, бодай так, як се зробив д. Герасимович для большевицької. Особливо важно булоб підчеркнути ролю московського Ульстеру на Україні, спеціально так зв. рос. демократії. Книга д. Раковського на жаль безпосередних знадібків до історії сеї ролі не дає, хоч у цілости е вона — помимо волі автора — странним осудом також і російської демократії на Україні, котра або йшла з добровольцями, або воліла бути з большевиками, надіючись на їх „еволюцію“ та радіючи, що хоч вони „обединять Росію“ (як напр. той адвокат Каплін, автор кубанської конституції, що про нього згадує автор — пор. ст. 74).

За те для пізнання української політики Врангля маємо в книзі й безпосередній матеріял. Отсе все робить її дуже цікавою для нас.

Вол. Дорошенко

Володимир Леонтович. Спомини утікача. Бібліотека „Українського „Слова“, ч. 13. Берлін, 1922. Ст. 154, 16^о.

В нашій літературі споминів та мемуарів про тільки що пережите й переживане досі лихоліття „Спомини утікача“ безперечно займуть визначне місце. Вони належать одному з видатніших наших письменників-белетристів і сполучують інтерес самих пережитих автором пригод і всього того, що він бачив і спостеріг — з мистецьким обробленням: читаєш сі спомини мов якийсь роман і не можеш одірватись; а скінчивши — жалкуєш, що автор не продовжив їх далі і урвав наче на пів-слові. Авторви споминів довелось, як і богатьом з українських утікачів, проробити довгу й тяжку Одисею; за часів революції й відродження української державности він не приймав дуже близької й активної участі в політичнім житті, як людина поглядів поміркованих, що мало пасували до модних кличів і партійних гасел; тільки при кінці 1918 року він вступив був до кабінету міністрів Української Держави, як міністр земельних справ (в другому кабінеті Ф. А. Лизогуба), але пробув на сій посаді три тижні і скоро, по упадку Української Держави, мусів залишити Київ. З цього моменту він і починає своє оповідання, коли в кінці 1918 р. виїхав до Одеси в характері уповноваженого Українського Червоного Хреста. Він дає яскравий опис одеського життя в перші місяці 1919 р., змальовує боротьбу різних політичних течій та орієнтацій, зріст большевицьких настроїв і нарешті — опанування Одеси большевиками. Тоді він іде до Києва і під прибраним іменем мусить вступити на службу до одної з радянських

інституцій; коли залишатися в Києві стає небезпечним, їде на провінцію. Його оповідання досягає високого драматизму, коли він розповідає свої пригоди на селі, радянське господарювання, переслідування інтелігенції, — особливо — розстріл одного лікаря, відомого українського діяча. Після цієї пригоди він знов вертається до Києва і живе якийсь час недалеко від міста. Надходить українське військо, а з другого боку денікинці. Автор споминів їде до себе на Полтавщину і дає нам надзвичайно яскравий опис денікинського господарювання на Лівобережжю; надзвичайно цікаві його спостереження про зріст національного антагонізму між Москалями й Українцями і про зріст української свідомости на селі. Сторінки, присвячені Денікинщині — одні з найбільш яскравих у цілій книзі. Коли денікинці уступають перед большевиками, автор їде з початку до Ростова, далі на Кубань, до Туапсе, і стає свідком погрому і оплаканого відступу „добровольців“, з усією анархією, розкладом, деморалізацією, які характеризують цілий т. зв. Денікинський період. Кінчається спомини відїздом до Криму після погрому кубанської козацької армії.

Найбільший інтерес споминів — в умінні вибирати найхарактеристичніші, яскраві побутові риси й подробиці переживаних пригод й концентрувати на них увагу читача, — в майстерних характеристиках типових фігур змалюваної доби; так і видно вправну руку талановитого письменника, що уміє обсервувати людське життя, уміє його й змалювати. Разом із тим слідно в авторі серце українського патріота, що в усіх переживаних пригодах думає про рідний край, про національну справу, стежить, який вплив, який відпечаток кладуть події на українське життя, як розвивається національна свідомість, як виростає в очах і поняттях маси українська ідея.

Дуже буде шкода, коли шановний автор не продовжить своїх споминів і не поведе нас за собою в Крим, Болгарію, Туреччину, — про що він згадує на першій сторінці своєї книжки. *Д. Дорошенко.*

Перша книжочка до читання для українських дітей. Накладом Видавництва шкільних книжок. Львів, 1922. Ст. 96, 8°.

Хто переглядав дотеперішні підручники, призначені для наших народніх шкіл, того нераз збирало правдиве омерзінне на вид, якою поганою мовою вони зложені, поминаючи велике число сухих, шаблонних уступів, які швидше могли дитину відштовхнути від книжки, як заохотити до неї. Чи ж диво, що дитина скінчивши не тільки народню, але дуже часто й середню школу, не навчилася поправно говорити й писати своєю рідною мовою? З тим більшим задоволенням возьме кождий до рук отсю „Першу книжечку“, що повинна творити

перелом у дотеперішнім видаванню шкільних підручників. Уже зверхний її вигляд вражає приємно око. Книжечка пересипана рясно образками, звязаними зі змістом текстів. Сі образки не тільки улекшують науку читання, але й виробляють у дитині почуття краси та естетичної насолоди. Правда, не всі вони однакової вартости, є ліпші й слабші, та се легко при другім виданню змінити, як і ще деякі інші дрібниці. Всі тексти надруковані великими буквами, а се також улекшує науку, бо діти швидше спостерігають різниці між поодинокими буквами, ніж при дрібнім друку, і не мішають їх. Друковані й писані тексти йдуть рівнорядно побіч себе і вяжуться змістом. Се виробляє в дітях змісл спостерігання і порівнювання та заострює їх цікавість. Усі тексти підібрані під рівень знання й розуміння шістьлітньої сільської дитини, тому наука не стає для неї тяжка й не зражує її. В кінці — і се найважнійше — мова книжечки зовсім поправна, без вузких провінціалізмів та вульгаризмів, але й без модних слівцець у роді: зараз (зам. тепер), хазяїн, хазяйка, хазяйство (зам. господар, господиня, господарство), семья (зам. родина), батьківщина (зам. вітчина), цьої (зам. сеї), і т. д., якими захлистується наша преса, вважаючи їх за єдиноспасенні і суті „українізми“. Коли й інші підручники для народніх шкіл зладить хтось подібним способом, тоді можна буде сказати, що вони в кінці і в нас такі, як у людей, та що нема чого їх соромитися.

В. Гнатюк.

Від Редакції.

Автори, не повідомлені до двох місяців про прийатте рукописів до друку, можуть відобрати їх, надіславши марки на оплату порта. Такі рукописи переходять найдовше пів року.

Від Адміністрації.

Через спадок курсу марки і зріст коштів видавництва приневолені ми підвишити передплату з порученою пересилкою за 1 книжку на 1.300 м., а за цілий річник на 10.400 м., та просимо П. Т. передплатників доповнити річну передплату до сеї квоти. На се будуть залучені чеки.

НОВІ КНИЖКИ.

(Просимо авторів і видавців надсилати книжки для зазначування в сій рубриці).

Струни. Антологія української поезії від найдавніших до нинішніх часів для вжитку школи й хати, влаштував Б. Лепкий. Т. I. Від „Слова о полку Ігоревім“ до Івана Франка. Спільне видання „Української бібліотеки“ і „Україн. Слова“. Берлін, 1922. Ст. VIII + 240, 8^о.

Д. Дорошенко. Курс історії України для вищих клас. Вид. Т-ва „Вернигора“. Відень, 1921.

Дмитро Дорошенко. Славянський світ в його минулому й сучасному. Т. II. (Бібліотека „Україн. Слова“. Ч. 11). Берлін, 1922. Ст. 260, 16^о. *Зміст*: 1) Поляки. Ст. 3—110. — 2) Сербо-Хорвати. Ст. 111—214. — 3) Словаки. Ст. 215—239. 4) Словінці. Ст. 241—258.

Дмитро Дорошенко. Славянський світ в його минулому й сучасному. Т. III. (Бібліотека „Україн. Слова“. Ч. 12). Берлін, 1922. Ст. 264, 16^о. *Зміст*: 1) Українці. Ст. 3—135. 2) Чехи. Ст. 136—264.

О. Стороженко. Твори. Т. I. Марко Проклятий і інші оповідання. Зі вступом і поясненнями Б. Лепкого. (Бібліотека „Україн. Слова“. Ч. 16). Берлін, 1922. Ст. 248, 16^о.

О. Стороженко. Твори. Т. II. Дорош, Гаркуша і інші оповідання з поясненнями Б. Лепкого. (Бібліотека „Україн. Слова“. Ч. 17). Берлін, 1922. Ст. 256, 16^о.

Е. Еган. Економічне положення руських селян в Угорщині. Прага, 1922. Ст. 96, 16^о. —

Український текст друкований тут рівнорядно з чеським перекладом.

Артур Конан Дойль. Пропащий світ. Роман для молоді і старших. З малюнками Гаррі Раунтрі і небіщика Мепл Уайта. Переклад з англійської мови Софії Вольської. Львів, 1922. Ст. 244, 8^о.

Правописні правила прийняті Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові. Львів, 1922. Ст. 30, 8^о.

Українська школа гине! (Відбитка з „Діла“). Львів, 1922. Ст. 30, 16^о.

С. Куликівна. Алі-Баба і сорок розбійників. (З казок 1001 ночі). (Діточа Бібліотека. Кн. 18). Львів, 1922. Ст. 24, 16^о.

Мар. Швелігівна. За скляною стіною. (Діточа Бібліотека. Кн. 19). Львів, 1922. Ст. 32, 16^о.

Самохотник. Підручний календарик „Червоної Калини“ на 1922 р. Львів, 1922. Ст. 48, 32^о.

При битій дорозі. Оповідання з часів війни. Написав Микола Струтинський. (Видавництво Україн. Нар. Союзу в Америці). Джерзи Сіті, 1922. Ст. 304, 8^о.

Я. Біленкий. Українські приватні школи в Галичині. Накладом Українського Педагогічного Товариства). Львів, 1922. Ст. 16, 8^о.

Л. Биковський. Національна Бібліотека Української Держави. 1918—1921. Видання Союзу українських студентів емігрантів у Польщі. Цинюрно, 1922.

Надіслані журнали:

Нова Україна. Безпартійний двотижневник громадського, культурного та економічного життя. Прага, 1922. Ч. 12.

Світ Дитини, ілюстрований часопис для дітей. Виходить два рази в місяці. Львів, 1922. Ч. 19—20.

Видавництво „УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО“ в Берліні

друкує дуже актуальну, інформативну книжку, яку написав:

Іван Герасимович:

ГОЛОД НА УКРАЇНІ.

З М І С Т:

Частина I. Україна як житниця Європи. Вступні замітки. Територія й населення. Хліборобство. Огородництво, садівництво, бжільництво, шовківництво та промислові рослини. Плекання худоби. Цукроварство. Підземні скарби. Промисл. Українська кооперація.

Частина II. Причини голоду на Україні. Політика „єдиної невідімої“ в цілі експльоатації. Комнезами. Деклясування пролетаріату. Реквізиції. Марнування зібраного добра. Примусова колективізація. Упадок продукції. Неврожай. Продналог. Большевицька адміністрація. Червоний терор.

Частина III. Сучасний стан голоду на Україні. Число голодуючих на Україні. В голодних місцевостях України: Запоріжжя. Миколаївщина. Катеринославщина. Одещина. Донеччина. Полтавщина. Харківщина. Кременчужчина. Між Харковом, Одесою, Київом і Полтавою. По кольоніях (Національні меншости: Німецькі кольонії, Грецькі кольонії, Болгарські кольонії, Жидівські кольонії). Подорож по голодучій Україні. Там, де царить голодна смерть. Загибель худоби й наслідки сього. Недуги як наслідок голоду. Голод серед українських учених, письменників і учительства. Голод і діти. Розпад соціальних звязків. Божевілля і самовбійства. Озвірення, некрофагія і канібалізм: Документи канібалізму. Документи некрофагії. Людоїдство в німецьких кольоніях. Озвірення дітей. Торговля людським мясом. Жах дітей. Поширювання людоїдства. Напів божевільна людоїдка. Голод в поезії: О. Олесь: Слухайте! Валеріян Поліщук: Голодна мати (Глибини страждання). Богдан Лепкий: Вірш. А. Грабуздович: Європа й людожери.

Частина IV. Допомога голодуючим. Переселювання Москвалів на Україну. Советська поміч дітям України. Советська поміч для України взагалі. Большевицька демагогія на фронті голоду. Російська вистава голоду в Берліні. Праця Російського Червоного Хреста і советської влади за кордоном. Закордонна поміч голодуючим. Радянський Українхрест на фронті голоду. Червона армія на Україні і голод. Дальше обдирання України під титулом пожертвувань. Голодна Україна остається далі постійною кормильницею Поволжя. Церковні скарби України на фронті голоду. Розкрадання і зловживання жертв для голодуючих. Большевицькі методи й цілі при розділюванні пожертвувань. Новий продналог на Україну.

Частина V. Українська рятункова акція. Загальні замітки. Українська автокефальна церква й голод. Східна Галичина — голодній Великій Україні: Відозва „Краєвого Комітету Допомоги Голодній Україні“. Вказівки для переведення акції допомоги голодній Україні. Допомогова акція рятункових повітових та місцевих комітетів і українського громадянства взагалі. Перешкоди польської окупаційної влади. Успіхи рятункової акції. Рятункова акція Українців на еміграції: Відозва Українського Рятункового Союзу „Голодним України“ у Відні. Звідомлення Союзу за перших шість тижнів його діяльності. Рятункова акція американських Українців.

Зіставлення і кінцеві висновки. Схематичні представлення і діаграми.

Книжка містить дуже багато статистичних дат, зіставлень, інформативного та доказового матеріалу. Для красшої орієнтації долучена мапа радянської України із зазначенням степені неврожаю в голодуючих областях. Крім того книжка містить чимало ілюстрацій.

Книжка ся необхідна для кожного, хто займається якоюсь допомогою акцією для голодуючої України, співчуває тій акції або взагалі хоче на підставі систематично зібраних достовірних жерел (переважно з боку самої радянської влади або її органів) довідатися, як прийшло до сеї нечуваної катастрофи, який її фактичний стан та що робиться там і за кордоном в напрямі зменшення і усунення сього страшного нещастя. Поінформуватися про се — то моральний обовязок кожної культурної людини, — в першому ряді, кожного Українця і кожної Українки.

Загальний катальог „УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА“ на жадання висилається даром і оплатно.

Адреса видавництва: „Ukrainske Slovo“, Berlin — Schöneberg, Hauptstr.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

місячник літератури, науки й суспільного життя,

виходить у 1922 р. книжками в обемі 6 аркушів друку і містить оригінальну й перекладну белетристику — повісти, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших царин знання: огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя, критику й бібліографію.

Видає: Українська Видавнича Спілка.

Начальний редактор: Др. Дмитро Донцов.

До редакційного Комітету входять:

М. Галуцинський, В. Гнатюк, В. Дорошенко, Ю. Павликовський, І. Раковський, В. Целевич.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

Доси зголосили своє співробітництво: Д. Антонович, О. Бабій, С. Балей, Б. Барвінський, О. Барвінський, В. Бирчак, Я. Біленький, Л. Білецький, М. Возняк, М. Вороний, М. Гехтер, С. Гнідий, М. Голубець, Я. Гординський, К. Гриневичева, О. Грицай, С. Дністрянська, С. Дністрянський, Д. Дорошенко, М. Залізняк, Б. Загайкевич, В. Залозецький, П. Зайців, І. Зілинський, О. Кобилянська, П. Ковжун, О. Колесса, Ф. Колесса, В. О'Конор-Вілінська, Ів. Копач, М. Кордуба, В. Королів-Старий, Уляна Кравченко, І. Кравецький, Ів. Крип'якевич, Р. Купчинський, З. Кузеля, В. Кучер, Х. Лебідь-Юрчик, В. Леонтович, Б. Лепкий, І. Липа, Ю. Липа, Таїс Бельмен-Липовецька, К. Лоський, О. Лотоцький, М. Луцкевич, О. Луцький, С. Людкевич, О. Маковей, І. Огієнко, Ю. Опільський, В. Павлусевич, І. Панкевич, В. Пачовський, Е. Перфецький, Марійка Підгірянка, К. Поліщук, В. Прокопович, В. Радзикович, С. Русова, В. Садовський, В. Самійленко, В. Сальський, І. Свенціцький, В. Сімович, С. Сірополко, В. Січинський, П. Стах, В. Стефаник, М. Струтинський, П. Теняк, О. Турянський, Ф. Федорців, Р. Цегельський, Марко Черемшина, П. Чижевський, Е. Чикаленко, М. Чубатий, П. Холодний, Ю. Шкрумеляк, Г. Юртик.

Редакція й адміністрація у Львові міститься на разі

при вул. Чарнецького ч. 24.

Всякі письма, рукописи, книжки й передплату висилати тудиж на адресу Вол. Гнатюка.

Ціна книжки 1.200 Мп., з рекомендованою пересилкою Мп. 1.300. Піврічні й цілорічні передплатники вирівнують ріжницю.

В Чехо-Словаччині одна книжка Кор. 13 (замовляти на адресу: Василь Паліїв, Ужгород, Берчені, 24).

В Німеччині (замовляти: Лев Шепарович, Берлін, Charlottenburg, Berlinerstr. 80 a. Grth. IV).

В Австрії (замовляти: Олександр Стрижак, Відень, XIII/3, Breiten-seerstr. 29/7).

На Буковині одна книжка 28 левів (замовляти: „Укр. Вид. Спілка“, Чернівці, Фабрична 2 а).

Генеральний заступник на Злучені Держави Америки: Stephan Nawrotsky, 181 Grand str. Jersey City, N. Y.

Конто в Земельнім Банку Гіпотечнім у Львові.

Всякі грошові претенсії журналу до передплатників платні й заскарги у Львові. — Доки хто не повідомить адміністрації виразно окремим письмом, що перестав передплачувати журнал, доти відповідає за всі вислані йому книжки.